

יציאה בשאלה: סיכון, סיכוי ומדיניות חברתית

נרי הורוביץ

ירושלים, תשע"ח-2018

יציאה בשאלה: סיכון, סיכוי ומדיניות חברתית

ד"ר נרי הורוביץ, אגורא מדיניות

בשיתוף גב' רוני ברבוי

Haredi Disaffiliation: Risk, Potential and Social Policy

by Neri Horowitz with support from Ronny Barboi

CHARLES AND LYNN
SCHUSTERMAN
FAMILY FOUNDATION

העבודה הוזמנה ע"י עמותת יוצאים לשינוי במימון קרן שוסטרמן.

© 2018, עמותת יוצאים לשינוי – Out for Change

כי"ח 5, בית אליאנס, ירושלים

עמותת "יוצאים לשינוי" פועלת להבטחת זכויות, ייעוץ, הכוונה וסיוע אישי ליוצאים בשאלה מהחברה החרדית. למעלה מ-1,000 צעירים וצעירות עוזבים את החברה החרדית, כך על פי נתוני הלמ"ס ושיטות הערכה נוספות (עוד על כך ראו במחקר). צעירים אלו, שרבים מהם נותרים חסרי עורך משפחתי, יוצאים אל החברה הישראלית ללא הכלים הנדרשים כדי להתמודד עם החיים האזרחיים בישראל ומתמודדים עם פערי תרבות משמעותיים, בדומה למהגרים.

הצורך בסיוע ליוצאים בשאלה נובע מפערי ההשכלה והתרבות העמוקים אותם חווים העוזבים את הקהילה החרדית, שלרוב מצטרפים להיעדר תמיכה מהמשפחה ובכך הופכים את ההשתלבות שלהם בחברה הכללית לקשה וארוכה. הקושי רלוונטי לא רק למי שבחרים להפוך לחילונים, אלא אף למי שמגדירים את עצמם כיום מסורתיים או דתיים זאת היות והקושי נגרם מפערי ידע והשכלה וכן חוסר היכרות עם החברה הכללית. עמותת "יוצאים לשינוי" מאמינה שהסיוע לאותם צעירים מהווה אינטרס וחובה של המדינה גם יחד, שכן היא זו שאפשרה את יצירת הפערים שאיתם הם נאלצים להתמודד והיא גם זו שתרוויח מהשתלבות מוצלחת של היוצאים.

"יוצאים לשינוי" פועלת בשני מישורים המזינים זה את זה. הראשון הוא מישור שינוי המדיניות ופיתוח התכניות. הפעילות בתחום כוללת סנגור בפני קובעי מדיניות במשרדי החינוך, הביטחון, הרווחה והתעסוקה, שינוי תדמיתי של תופעת היציאה בשאלה בתקשורת ודעת הקהל וייזום מחקרים על הנושא. פעילות זו הובילה למגוון הישגים ובהם פתיחת מלגות קרן קמ"ח גם למי שכיום כבר אינם מגדירים עצמם חרדים, כתיבת מדיניות צה"לית מקיפה לשילובם של בוגרי החינוך החרדי בצבא באופן מיטבי ופתיחת מסלולי לימוד לכלל בוגרי החינוך החרדי במספר מוסדות אקדמיים. המישור השני הוא הסיוע הפרטני שניזון מהישגיה של העמותה בפעילות המאקרו, המאפשר לה להעניק ייעוץ וליווי מקצועיים, קורסי מבוא להשלמת פערים, סיוע משפטי בדיני משפחה, יצירת קהילה ואירועי תרבות ייחודיים. הפעילות בתחום זה מתבססת על הפעלת מרכזי קהילה המכונים "הסלון" בירושלים ובתל אביב (שייפתח באמצע שנת 2018), בהם נוצר מרחב נורמטיבי פעיל שבו מתכנסת הפעילות.

כגוף המאמין בשינויים יסודיים בוחרת העמותה לקדם מחקר על תופעת היציאה בשאלה ומאפייניה. המסמך שלפניכם הוא המסמך המקיף הראשון שנכתב על תופעת עזיבת החברה החרדית וההשתלבות בחברה הכללית הן מהזווית הסוציולוגית והן בראייה פרקטית של האופנים לסיוע בשילובם של חרדים לשעבר בחברה הישראלית.

תוכן העניינים

7.....מבוא.....7

9.....חלק א' - יוצאים בשאלה: מאפייני השדה והתופעה.....9

- 9.....1. מינוח, מישוג וקריטריונים.....9
- 10.....2. יציאה בשאלה כמעבר זהותי עם חלופות פנים חרדיות.....10
- 11.....3. המניעים המדווחים ליציאה בשאלה.....11
- 11.....א. אי נחת ותהיות סביב אמונה.....11
- 12.....ב. מחנק ורצון באוטונומיה.....12
- 13.....ג. ביקורת על החברה החרדית.....13
- 15.....ד. דחייה, טראומה וקרבתנות.....15
- 16.....4. גיל וזמן יציאה בשאלה.....16
- 16.....א. יציאה מוקדמת.....16
- 17.....ב. יציאה מאוחרת.....17
- 18.....ג. יציאה של נשואים, משפחות.....18
- 20.....5. התקשרויות חברתיות ביציאה.....20
- 22.....6. התגובה החרדית המוסדית.....22
- 23.....7. התגובה של המשפחה וההורים.....23
- 25.....8. החלוקה של היוצאים לפי חוגים וחלוקות פנים חרדיות.....25
- 27.....9. יציאה בשאלה בקרב הנשים.....27
- 30.....10. ההשפעה של הרשת, הסמארטפון והרשתות החברתיות.....30
- 32.....11. על סף היציאה וחזרה ממנה.....32
- 33.....12. התארגנויות של יוצאים - בין "הלל" להתארגנות עצמית.....33
- 34.....13. היקפי היציאה בשאלה.....34
- 34.....א. הערכות שונות להיקף תופעת היציאה בשאלה.....34
- 36.....ב. לקראת הנחת עבודה לפיתוח שירותים.....36
- 37.....ג. שיטת הערכה חלופית על בסיס הראיונות במסגרת המחקר.....37

39.....חלק ב' - שלבי היציאה.....39

- 39.....1. לקראת הכרעה ויציאה.....39
- 41.....2. הכרעה ועזיבה.....41
- 44.....3. לאחר היציאה - הקליטה בחברה הלא חרדית.....44
- 45.....א. "משמרות כפולות": קיום ותעסוקה ביציאה.....45
- 46.....ב. קשרים חברתיים ופנאי.....46
- 48.....ג. מצוקה, בדידות ואובדנות.....48
- 50.....ד. השירות הצבאי.....50
- 51.....ה. יוצאים גרושים עם ילדים ומשפחות לאחר היציאה.....51
- 52.....4. היציאה בטווח הארוך.....52

55.....חלק ג' – יעדים ועקרונות מדיניות

1. עקרונות מדיניות..... 55
2. מערך שירותים ליוצאים בשאלה..... 56
 - א. תעסוקה..... 56
 - ב. השכלה..... 57
 - ג. שירותי רווחה, עבודה סוציאלית ודיור..... 58
 - ד. ליווי בשירות הצבאי ופיתוח שירות אזרחי..... 60
 - ה. פנאי, תרבות ובניין קהילה..... 61
3. פיתוח ואספקת שירותים – הקמת בית ליוצאים בשאלה ומשפחותיהם..... 61
4. בין המדינה לחברה האזרחית..... 62

65.....סיכום

מבוא

מסמך זה מיועד לשרת מקבלי החלטות, אנשי מקצוע וארגוני חברה אזרחית בפיתוח שירותים והיכרות עם תופעת היציאה בשאלה בחברה הישראלית. העבודה נעשתה בהזמנת עמותת "יוצאים לשינוי" ובמימון קרן שוסטרמן.

היציאה בשאלה נעשית מתוך זהות עבה, תנאי פיקוח חברתי, שבהם חברי הקבוצה מושקעים מאוד, שמטרתם להגן על הגבולות ולשמור על כל יחיד בתוכה. במונחים היסטוריים, זו חברה אשר התמודדה עם משברים חריפים של עזיבה שהותירו בה רישום עמוק ועמדה מתבדלת ומתגוננת מפני החברה היהודית הלא חרדית. היציאה בשאלה תהיה תמיד אירוע משמעותי ליוצא, משפחתו, החוג שאליו הוא שייך והחברה החרדית בכלל. יחד עם זאת השונות והגיוון החברתי בחברה החרדית יעצבו דפוסי יציאה נבדלים, אשר להם השלכות ישירות על הצרכים של היוצאים בשאלה במעבר מחוץ לגדרי החברה החרדית. מבחינה זו, יציאה בשאלה היא שם גג למפנה זהותי הכרוך ביציאה מגדרי החברה החרדית הלובר צורות ודפוסים מגוונים. פיתוח שירותים ליוצאים בשאלה מחייב עמידה על ההבדלים והגיוון הרב של התופעה.

עבודה זו כוללת שלושה חלקים. החלק הראשון מאפיין את הקבוצה בהיבט המושגי תוך עמידה על השונות הגדולה בין דפוסים שונים של יציאה בשאלה בתנאים נבדלים של זהות, כלכלה וחברה. שונות זו מציבה מגוון רחב של אתגרים אשר חלקם נוגעים בהקטנת סיכונים באמצעות רשת ביטחון ושירותים של אנשי מקצוע בעבודה סוציאלית ופסיכולוגיה. אתגרים אחרים נוגעים בפיתוח שירותים המסייעים ליוצא בשאלה במעבר למיציאת הפוטנציאל שלו כאזרח וכאדם. במובנים אחדים מדובר במעין הגירה בין קבוצות חברתיות בישראל, אולם בהקשרים אחרים היציאה בשאלה מסמנת מעבר טעון בין זהויות בחברה הישראלית. ניסיון להערכת מספר היוצאים בשאלה מורכב מהיבטים רבים אולם בסוף הפרק תוצע הנחת עבודה למקבלי החלטות וארגונים לקראת פיתוח שירותים.

החלק השני מזהה שלושה שלבים ביציאה בשאלה. השונות, משך הזמן בכל שלב, הנסיגות, הלבטים וההתנסויות נובעים ממאפיינים אינדיבידואליים ומקשים מאוד על קביעת מסמרות ביחס לתהליך. טרנספורמציות של זהות מורכבות מכדי שניתן יהיה לסדר אותן במסגרות הירארכיות וליניאריות. יחד עם זאת, מוצעת חלוקה כללית לתקופות באופן המאפשר להצמיד לכל שלב את האתגרים והסיכונים שמולם ניצב היוצא בשאלה. בשפה של פיתוח שירותים הכוונה למנגנונים המאפשרים ניצול פוטנציאל ורשת ביטחון מפני סיכונים.

החלק השלישי מתמקד בהשלכות של המאפיינים והשלבים של היציאה על קביעת המדיניות ופיתוח השירותים מנקודת מבטה של המדינה ומציע ליצור קטגוריה של יוצאים בשאלה במדיניות החברתית נוכח ייחודיות התופעה וההיקפים שלה. יחד עם זאת, שדה התמיכה ביוצאים בשאלה מהווה כר פעולה מתחייב, גם של חברה אזרחית. בסוף המסמך נעשה דיון ביתרונות של המגזר השלישי ובהצדקות לפעילותו באופן עצמאי ובשותפות עם המדינה.

המתודולוגיה בעבודה זו, בדומה לרוב המחקר בנושא טרנספורמציות דתיות, מבוססת על גישה נרטיבית. היציאה בשאלה בחברה החרדית בחוץ לארץ, כמו גם במונחים היסטוריים, נחקרה בגישה נרטיבית על רקע העניין בתהליכים הסוציולוגיים-תרבותיים ועקב חוסר היכולת לעקוב אחרי תהליכים של שינוי זהות באמצעות שיטות דגימה כמותיות נוקשות. הקושי בניתוחים דמוגרפיים סטטיסטיים בולט במיוחד במצבים בהם היציאה בשאלה אינה מתרחשת בנקודת זמן, אלא מהווה תהליך ארוך, אינטימי ואישי מתוך דיאלוג עם המשפחה, הקהילה, החברה הכללית ומוסדות המדינה. יחד עם זאת, ניתן ללמוד על התופעה בהיבטים סוציולוגיים רחבים באמצעות אנשי מקצוע הפוגשים ביוצאים בשאלה בצמתים שונים, פעילים בארגוני סיוע, רבנים, בני משפחה ומחנכים. מעבר לראיונות נערכו מספר קבוצות מיקוד על מנת לתקף את הממצאים מן הראיונות כמו גם להתמקד בשאלות הנוגעות לשלבי היציאה בשאלה. בסה"כ נערכו למעלה מ-100 ראיונות עם יוצאים בשאלה ובני משפחה וכעשרים ראיונות עם פעילים ואנשי מקצוע בארגוני הסיוע, עובדים סוציאליים וראשי ארגונים ומחנכים חרדים. במקביל הועברו שאלונים ברשת באמצעות דף הפייסבוק של עמותת יוצאים לשינוי, שבהם נתבקשו יוצאים לענות על מגוון שאלות פתוחות למחצה בנושאים מגוונים החל במאפיינים דמוגרפיים-חברתיים וכלה באפיון חוויות היציאה.

חלק א' - יוצאים בשאלה: מאפייני השדה והתופעה

1. מינוח, מישוב וקריטריונים

המינוח "יוצאים בשאלה" מתייחס אל מי שהשתייכו למסגרת החברתית קהילתית החרדית בצעירותם ובחרו שלא להשתייך אליה יותר. מחזור החיים של האדם החרדי, אופי החברה החרדית, מאפיינים של המשפחה ודמותה של החברה הישראלית הרחבה הופכים את הצעד של העזיבה למהלך המקפל בתוכו השלכות גדולות על היחיד, הקהילה החרדית והחברה הישראלית כולה. המינוח של יוצאים בשאלה שנוי במחלוקת. בישראל, כמו גם בריכוזים יהודיים בתפוצות ישנו ריבוי מושגים, חלקם טעונים ערכית, בתוכם יציאה בשאלה, חילון, התפקרות, עוזבים, חרדים לשעבר ועוד. באנגלית המינוחים Former Haredi, Deconversion, Disaffiliate, Secularization, Off the Derech או Deserter משקפים גישות והסברים שונים בכל הנוגע להכרעה על עזיבה של החברה החרדית.

המינוח הישראלי "יוצא בשאלה" משרת את קביעת המדיניות ושיח המדיניות משום שהוא מקובל בדיונים המשפטיים, הציבוריים, התקשורתיים והפוליטיים סביב התופעה, אף ששורשיו אינם מעוגנים בפסיכולוגיה החברתית או חקר התופעה. בדימוי העצמי של הארגונים המסייעים ליוצאים בשאלה, כמו גם בקרב מי שבחרו לעזוב את החברה החרדית, רווח מינוח זה. מסיבה זו השימוש בו מסמן בחירה טבעית בעיצוב קטגוריה חדשה של סיוע במדיניות חברתית. בקרב "היוצאים בשאלה" יש מי שדעתם אינה נוחה מן המושג ומעצם הניסיון להכליל על תופעה אישית מורכבת ורבת גוונים. חלק מן היוצאים חש אי נחת מן המושג כיוון שאינו מבחין בין הממדים של עזיבה את החברה החרדית כצורה של השתייכות קהילתית, לבין יציאה בשאלה כשינוי אמוני.

המונח "יוצאים בשאלה", לצורך דיון בקביעת מדיניות, מחייב הגדרה אופרטיבית. הגדרה זו נועדה לקבוע את גדרי הזכאות במסגרת רשת ביטחון מפני סיכונים וזכאות לשירותים המסייעים ליוצאים בשאלה לממש את הפוטנציאל שלהם כאזרחים ופחות לספק ניתוח של התופעה במונחי הפסיכולוגיה החברתית או הסוציולוגיה של הדת. יוצא בשאלה, לצורך הדיון בעיצוב מדיניות ושירותים חברתיים, הוא מי שגדל בבית חרדי, התחנך במוסדות חרדיים בגיל היסודי, המשיך במסגרת בישיבה קטנה או סמינר וזיהה עצמו כחרדי באורחות חייו ומעגלי השתייכותו הקהילתית. בהגדרה הזו יש להדגיש את הממד של הגדרה עצמית כיוצא בשאלה כביטוי להכרעה או בחירה. ההכרח בהגדרה עצמית נובע מן ההשלכות של מצב בו המדינה מגדירה זהות, כמו גם בשל המורכבות של תהליך היציאה המקפל בתוכו לבטים והכרעות טעונות ורגישות מבחינה ערכית ופסיכולוגית.

מאותן סיבות ההגדרה האופרטיבית, לצורך מתן רשת ביטחון ושירותים שונים, מגדירה את ההכרעה ככזו הנעשית על ידי בוגר לאחר גיל 18. הגדרה זו משקפת רגישות חברתית-פוליטית בכל הנוגע להשפעת

המדינה על זהות ואין בה כדי להעיד על הגיל שבו בוחרים רבים מן היוצאים בשאלה להכריע על זהותם. צעירים חרדים, לפני גיל 18, זכאים לשירותים הניתנים במסגרת הקטגוריה של נוער בסיכון במסגרת עבודת משרדי הממשלה, התכניות הלאומיות, הרשויות המקומיות וארגוני מגזר שלישי. צעירים חרדים אשר אינם משתייכים למסגרות חינוכיות נורמטיביות לאורך זמן או נמצאים בחסות של משרד הרווחה מקבלים שירותים במסגרות כלליות או בארגוני חברה אזרחית לפי העדפות שלהם ושל אנשי המקצוע. פעמים רבות, יעדיפו גם רבנים, עסקנים או אנשי מקצוע קהילתיים להפנות את אותם צעירים למסגרות כלליות אף שאין מדובר במדיניות מובהקת. ככלל, נושא מדיניות ההפניה של נוער חרדי נושר השואף לצאת מגדרי החברה החרדית מחייב קביעת מדיניות מושכלת בעיקר בכל הנוגע לצעירים בקצה הרצף שחוו אלימות או פגיעה ומצויים בסיכון גבוה.

מוסדות המדינה הגדירו בעקיפין – מתוך ההכרח לספק שירותים בתחומי השכלה, תעסוקה ושירות צבאי לחרדים – גם את היוצאים בשאלה. המרכיב המרכזי בהגדרה, אשר הושפעה מן האתגר של פתיחת מערכות ציבוריות לחרדים, נשען על הקריטריון של גברים בוגרי מוסדות חינוך חרדי בגיל העל יסודי. את הזכויות של הגברים העניקו חלקית גם לנשים ובצורות שונות על יוצאים בשאלה שנתקבלו לאותן מסגרות ייעודיות לחרדים. ההיגיון של היעדר התייחסות להשתייכות לחברה החרדית היה כרוך בחוסר יכולת של המדינה למיין את יוצאי החינוך החרדי לפי שמירת מצוות או רמת דתיות בשערי הכניסה להשכלה הגבוהה, צה"ל ותכניות הסיוע הממשלתיות. במונחי צדק חברתי נתפסו הפעולות ביחס לחרדים כצורה של פיצוי על היעדר הזדמנויות של גברים חרדים לרכוש השכלה סחירה בשוק העבודה. היוצאים בשאלה, מבחינה זו, מצויים באותו מעמד של מי שנשאר בגדרי החברה החרדית ואף היו אלו אשר הגישו את התביעות בנושא אחריות המדינה לספק השכלה רלוונטית לשוק העבודה במערכת החינוך החרדית.

2. יציאה בשאלה כמעבר זהותי עם חלופות פנים חרדיות

"שקלתי לחיות בצורה יותר מודרנית, שמצד אחד תאפשר לי להגשים את עצמי ומצד שני לא תפגע קשה ברגשות משפחתי. אך כשהבנתי שגם מכך הם לא יהיו מרוצים, שמתי את השיקול הזה בצד והלכתי אחרי הלב"
(צ'אלמערית)

יציאה בשאלה היא הכרעה אינדיבידואלית מכוונת בעלת השלכות חריפות על היחיד, המשפחה וקהילה. המעבר הטעון למעמד של מי שעוזב את דרך החיים החרדית נמצא באחת מתוך כמה אסטרטגיות של ניהול הזהות החרדית בתנאים של שינוי חברתי, טכנולוגי ודמוגרפי. במקביל ליציאה בשאלה, כהכרעה חדשה-ישנה, מתפתחות זהויות חרדיות אלטרנטיביות נוכח כרסום בדגם הקהילתי החרדי שנתגבש לאחר השואה. בחברה החרדית, נוכח שינויים עמוקים, מתפתחת במקביל קבוצה גדולה יחסית של "חרדים מודרניים" המגדירים מחדש את אורח החיים וההשקפה בקרב קבוצות גדולות בחברה החרדית.

לצידם מתפתחת קבוצה קטנה של "חרדים אנוסים" או Double Lifers כפי שהם מכונים בריכוזים החרדיים בחו"ל אשר מצויים, גם כן, בקשרי גומלין עם היוצאים בשאלה.

החשיבות של "האנוסים" ו"חרדים מודרניים" מבחינת אפיון התופעה של היציאה בשאלה שייכת לנוכחות שלהם בסמיכות ליוצאים בשאלה בגיל העשרה בתוך הקטגוריה הרחבה מאוד של נוער חרדי בסיכון, נוער נושר, "שבבניקים" ועוד. לפעמים ההכרעה אם לצאת בשאלה תהיה מלווה פחות בתהיות אקזיסטנציאליסטיות ויותר בשיקולים פרגמטיים בין החלופות ביחס לזהות החרדית. מעט יותר משליש

מן המרואיינים התלבטו, נוכח אי נחת מן הזהות החרדית, אם לחיות כחרדים מודרניים לאורך זמן או למשך פרק זמן קצר כשלב מעבר אל מחוץ לחברה החרדית. בקרב אחרים ניכרת העמדה הביקורתית כלפי המודרניים או "החרדים לייט" אשר חיים, לכאורה, במסגרת דואלית ורוויית סתירות, פוסחים על שתי הסעיפים.

מבחינה דתית מהווים היוצאים בשאלה את הקבוצה המאיימת ביותר על דרך החיים החרדית, אולם חלק מתוכם נמנה דווקא על הקבוצה הנורמטיבית ביותר בקרב הצעירים החרדים בסמינרים ובישיבות. אחרים בקבוצה מצויים בקצה הרצף של הסיכון ללא אפיקים חזרה אל מסגרות חרדיות נורמטיביות. קבוצת היוצאים כוללת מחד גיסא, קבוצה מאוד חזקה ומאידך גיסא שוליים ופריפריה חרדית. כך, גם מגוון הצרכים נע בין התמיכה הדחופה נוכח סיכון וקושי מידי, לבין סיוע להגשמת הפוטנציאל במעבר בין קבוצות זהות בחברה הישראלית כמעין הגירה פנימית. היוצאים מגיעים ממרחבים שונים של החברה החרדית וקליטתם בחברה לא חרדית מובילה אותם לקבוצות שונות ומצבי חיים מגוונים בחברה הישראלית הרחבה.

3. המניעים המדווחים ליציאה בשאלה

ההכרעה על יציאה מגדרי החברה החרדית נובעת, כפי שמשתקף בדיווחי היוצאים בשאלה, ממספר מקורות כלליים:

א. אי נחת ותהיות סביב אמונה

"בשיעור בישיבה הקטנה המשגיח לא אהב אותי. האשים אותי בקרירות: 'הוא לא מתנדנד בתפילה'. באמת רציתי לעשות הכל כמו שצריך. אני כן מכוון בתפילה אבל לא מגלה בזה רגש. המשגיח אמר לי 'אין לך רגש'" (ליטאי)

קבוצה קטנה יחסית מתחילה את תהליך היציאה בשאלה מתוך קשיים אמוניים. רק מעטים מקרבם מתארים את היציאה בשאלה במתכונת של ההתפקרות בנוסח תקופת הסחף בשלהי המאה ה-19 מתוך חשיפה למדע, "רוח הנאורות והתבונה". מעט היוצאים אשר הציגו את תהליך היציאה בדגם הזה היו גברים בעולם הישיבות הליטאי. בתוך הקבוצה שיצאה על רקע אמוני יש, במפתיע, מרכיב גדול יותר של יוצאים אשר כבר בגיל צעיר מאוד חדלו להאמין לעיקרי האמונה כפי שהונחלו בבית הספר ובבית ההורים ללא בירור אינטלקטואלי אלא באופן אינטואיטיבי. חלק גדול יותר מן היוצאים השאלה בקטגוריה זו הן נשים.

יחד עם זאת, פעמים רבות, ההכרה הלא דתית הפכה לאי נחת או להכרעה על זהות רק בגיל ההתבגרות ולפעמים על סף הנישואין. הורים ומחנכים חרדים הבחינו לא פעם באמונה "הקריירה" של אותם יוצאים, אולם תלו אותה בגורמים חיצוניים כמו לקות למידה, בעיות חברתיות, הורות לקויה או מורים לא מתאימים. ככלל, מלבד קבוצה ליטאית קטנה, יעדיפו רבנים ומחנכים לתלות את היציאה בשאלה בק"ן טעמים ומלבד שלא ליחס אותה ל"מרד בקב"ה".

"לא האמנתי מספיק והיו לי ספקות שלא קיבלו בחיים מענה או התייחסות, במשך הזמן כשהיו לי תשובות הבנתי למה לא האמנתי מלכתחילה, ספקות היו לי מגיל 7"
(חב"דניקית)

”חתונה חרדית. שתי בנות, קריית ספר. עבדתי עבודת כפיים. מגיעה הילדה הראשונה ואיתה מגיע האינטרנט. לאשתי לא הפריע. שאלתי שאלות ששואלים כל מי שיש לו שכל ישר. החזון אי”ש אמר ‘האמונה מתחילה במקום בו נגמר השכל’” (ליטאי)

מיעוט היוצאים בדגם המזכיר את התיאור של היוצאים בתקופת הסחף מול ההשכלה אינו מפתיע על רקע ההקשר השונה מתקופת עידן האידאולוגיות הגדולות של שלהי המאה ה-19 וראשית המאה העשרים. דמותו של בחור הישיבה שקונטרסים פילוסופיים נושרים ממעילו שוב אינה קיימת אולם הטקסטים המכוננים של אותם פולמוסים נגישים ברשת. בקבוצת היוצאים המאורגנת יש קבוצה ליטאית רפלקטיבית אשר מציבה את היציאה בשאלה תוך ההקשרים הפוליטיים של החברה הישראלית והעם היהודי כיום מתוך דיאלוג עם העימותים ההיסטוריים בין חרדיות לבין לאומיות חילונית.

ב. מחנק ורצון באוטונומיה

מקור רחב יותר ליציאה בשאלה נעוץ בהיעדר אוטונומיה ומרחב ביטוי ליחיד. החברה החרדית מבוססת על רמה גבוהה במיוחד של פיקוח חברתי, אחידות וסנקציות כלפי חריגה מנורמות. הדימוי של החברה הכללית ככזו שיש בה בחירה ואפשרות לאינדיבידואליזם כמו גם חירות גדולה מהווה מקור משיכה לחלק מן היוצאים בשאלה. הדימויים של העולם הכללי יכולים להיות תוצר של הבניה באמצעות קריאה, צפייה בסרטים, האזנה למוזיקה ומגע מזדמן עם לא חרדים. חלק

מה הייתה הסיבה העיקרית ליציאה שלך בשאלה?
”ההבנה שאין אלוהים ושלי אין עתיד חוץ מלהיות אמא ל-10 ומורה” (ליטאית)
”דחף שלא יכולתי לעמוד בפניו של מימוש עצמי לא בצורה החרדית והרצון ליהנות מחיי בדרכי שלי, עם תחושה שאני לא באמת יכול לדבר עם אף אחד על שעובר עלי בפנים” (ליטאי בן לחוזרים בתשובה)

מן הסקרנות כלפי הסביבה נוגעת במיניות, תרבות, אופנה כמו גם מאפייני תרבות נוער וצריכה. הרשת, הטכנולוגיות החדשות ומרחבי הצריכה בסמוך לריכוזים החרדיים מהווים מוקד עניין ואמצעי לעיצוב זהות בעיקר בגיל הנעורים.

”הייתי בחוג ריקוד חרדי על גבול רמת גן. אמרו להורים שזה ריקודי עם אבל היה מחול וכל כך רציתי את החופש לרקוד” (חסידת גור)

רבים בקבוצה זו ידעו כי יתקשו להגשים שאיפה לביטוי עצמי שלם בתחומים רחבים כמו מוזיקה, ספורט, אמנות או כתיבה במסגרת החברה החרדית השמרנית. סוגיות הנוגעות לגוף החרדי ולמיניות משפיעות גם הן על הקבוצה הנמנית על הקטגוריה הזו. בשולי התופעה של יציאה כביטוי של חירות הכרוך ביחס אל הגוף עשויים להופיע פיתוח גוף, פירסינג וכתובות קעקע שהן בגדר איסור הלכתי מובהק אשר מודגש מאוד בחברה החרדית.

השאיפה לצאת מגדרי החברה החרדית לוותה פעמים רבות בהפרכת מיתוסים על יהודים חילוניים תוך תפיסה רב ממדית של שאר חלקי החברה הישראלית. מתפיסה של החילוני כרשע ברוח החינוך החרדי בגיל הרך, דרך הדימוי של החילוני כחסר ערכים וכלה בהיכרות עם

”בגיל 15 נודע לי שחילונים לא שטופי זימה שכל היום שוכבים כמו שסיפרו לנו. גיליתי שלפעמים הם גם עובדים, פוגשים חברים מתנדבים והולכים להצגה” (חסיד סלונים)

החברה הלא חרדית. כך, יוצאים צעירים נחשפו לנוער חילוני נושר ומצאו כי הדמיון במצבם גדול מן השוני, החייל המשרת בשח"ר גילה כי יש "חילוניים ערכיים", הצעירה שעבדה במקום עבודה מעורב קשרה קשרים חברתיים עם לא חרדים והאם הנשואה עם הילד בעל הצרכים המיוחדים פגשה באב המתמודד עם אותו אתגר כמוה.

ג. ביקורת על החברה החרדית

**"תוך כדי לבנון השנייה אני מגלה
כי אני לא מכיר אף אחד בצבא.
אנחנו בבועה כאילו לא חיים פה.
התגייסתי לצבא והודעתי להורים
יומיים לפני אחרי שכבר סגרתי הכל
בלשכת גיוס" (ספרדי ליטאי)**

המקור הבולט ביותר ליציאה בשאלה במסגרת הראיונות כמו גם בעבודות מחקר בריכוזים יהודים בחו"ל, קשור לפער בין הדימוי העצמי של החברה החרדית כחברת מופת לבין תופעות שליליות רבות. הביקורת כלפי התופעות השליליות הללו מכוונת למגוון מוסדות כמו הרבנות, האדמו"רים, מערכת החינוך, הפוליטיקאים והמשפחה וכרוכה בשאלות כמו יחסים בינאישיים, אתיקה, היחס למדינה ומוסדותיה, אלימות, פגיעות ומעשים פליליים בתוך החברה החרדית פנימה. מקום מיוחד בביקורת יש להיבט של המחנכים ומערכת החינוך כביטוי חריף של הפער בין חברת מופת לבין היחסים החברתיים בחברה החרדית פנימה.

הביקורת של היוצאים כלפי מערכת החינוך באה לידי ביטוי בתיאור ההתנהלות של רבנים ומחנכות בהתמודדות עם קשיים חברתיים, רגשיים ואמוניים של צעירים חרדים. מי שתלו את המפגש עם המחנכים כמרכיב בתהליך היציאה תיארו מגוון שלם של התנהגויות מורים החל מהשפלת תלמידים דרך פגיעות מיניות ואלימות וכלה בהיעדר אמפטיה וקושי לספק סיוע במצבי משבר. עבור רבים לווה משבר גיל ההתבגרות בחיכוך גדול עם מנהלי מוסדות החינוך שהרחיקו אותם לרוב לאחר תקופת משבר קצרה.

**"יום אחד הייתה בחיידר ביקורת של משרד
הבריאות. פתאום ניקו את השירותים, הביאו
סבון ומגבות והיה אוכל שלא קיבלנו בדרך כלל.
התחלתי לשאול אם אני חי בחברה שכולה
שקרים קטנים ואין השקרים הקטנים מצטברים
לשקרים גדולים יותר. דברים שניסיתי לא
לחשוב עליהם התחילו להתחבר" (חסיד סלונים)**

**"עזבתי את סמינר גור והלכתי לסמינר
החדש, פגשתי שם ספרדיות והייתה
לי חברה טובה. בבית שלי מזרחי היה
כמו ג'וקים שזיהמו אותנו. כשהתחלתי
להיפגש ולבוא איתה הביתה התחילו
חיכוכים. זה עזר לי להבין את גודל השקר"
(חסידת גור)**

הרבנים, ובעיקר המחנכות המבוגרות בסמינרים, תוארו כדמויות נוקשות המחליפות שיח חינוכי, אמוני וטיפולני בהפחדה המשלבת דברי השקפה וביטול הקשיים של היוצא. עבור חלק מן היוצאים, שלא חוו משבר גלוי עם מוסדות החינוך, שיקפה ההתבוננות על ההתמודדות עם השונה, האחר והספרדי במערכת החינוך ביטוי של תחלואי החברה החרדית. החוויה של הסתכלות על בחור ישיבה שמשגיח לועג לו או תלמידה המושפלת על ידי מורה נוקשה בסמינר שימשה ליוצאים ויוצאות שלב בערעור היסודות של החינוך החרדי. חלק מן הביקורת נגע למוסר הכפול בו התנהגויות בלתי מקובלות מצד תלמידים ותלמידות הבאים ממשפחות חזקות נסבלות על ידי המחנכים ואילו אחרים זוכים לגינוי והרחקה בשל אותם מעשים.

"הייתי מורה מתחילה וגיליתי את השחיתות בחסידות שלנו. ראיתי עסקנים ולוקחים כסף של ילדים בחינוך מיוחד. ראיתי מי מקבלת את השעות כמורה. ראיתי איך גונבים את המדינה. האדמו"ר כאילו נגד אבל כל מי שסביבו לוקחים ולוקחים הרבה" (חסידית)

האכזבה מאנשי חינוך הצטרפה לגילויים של יוצאים על רבנים ואדמו"רים. הפער בין המעמד הקהילתי של הרבנים ואדמו"רים בפרט לבין מעשיהם היה מאיץ משמעותי ליציאה. לפעמים היה זה גילוי הקשור במידות של הרב בנושאים של נקיון כפיים או התנהלות בתחומי ההוראות שנתן למשפחות ויחידים, לעיתים היה זה בתחום העמדות הציבוריות. בקרב חסידי גור היוצאים בלטה מאוד הביקורת על התנהגות הרב כמו גם על הסתירה בין ההתנהלות של משפחתו לדרישות מחסידיו. חלק מקרב יוצאי גור שהתראינו אמרו כי "אם לא היו חסידי גור לא היו יוצאים". במספר תיאורים ביקורתיים,

הדגישו יוצאי גור את הצניעות של האדמו"ר הקודם בהשוואה לבני משפחת האדמו"ר הנוכחי שתוארו על ידם ככאלו הנוהגים גינוני מלכות ולוקים במידות. התיאורים החריפים ביותר של סלידה מאורח החיים החרדי נשמעו מחסידי גור ללא האמביוולנטיות המסמנת את העמדות המורכבות של רבים מן היוצאים מן החוגים האחרים.

הביקורת והדחייה מן החרדיות באה לידי ביטוי גם באי נחת מן הקהילה אליה השתייך היוצא. יוצאים דיווחו על יחסים קהילתיים עכורים, ניצול, דחייה של האחר, התנשאות, אי שוויון, רכילות ולשון הרע כצורה של פיקוח חברתי. היעדר האינטימיות והפרטיות בקהילה חזרו בדיווחים על הצורה בה קשיים של יחידים הופכים נחלת הציבור והקהילה. רבים מן היוצאים המבוגרים חוו את הקהילה מחד גיסא כשיפוטית ולא תומכת ומאידך גיסא ככזו שאינה מותירה מרחב ד' אמות של פרטיות. מנגד, בתוך תהליכי היציאה

"לא הסתדרתי עם הקהילה החרדית. החברה החרדית דוחקת לשוליים כל מי שמעט שונה. בשוליים כפי שמתבקש מחיכוך עם נוער שוליים קיבלתי הרגשת בזבוז והנמכת ערך העצמי בצורה כה עצומה שגרמה לי לרצות ללכת לצבא" (חסיד)

יש ליוצאים גם חוויות אחרות בדמות שיח כן עם רב חשוב שחווה בעצמו משבר אמונה, מורה צעירה בסמינר אשר לא הכחישה את משברי החברה החרדית ואנשי טיפול אשר כיבדו את הלבטים של היוצאים. התגובה החרדית הקפוצה והתוקפנית, המלווה בהשמעת נוסחאות השקפה כלפי היוצאים, מאששת בעיניהם את הביקורת על החברה החרדית ואילו התגובה המכילה והרפלקטיבית ביחס לחברה החרדית מקטינה את הניכור ומחזקת דימוי מורכב של הקהילה ממנה יצא.

"גדלתי במקום מוגן. הולך לכותל. ילד רגיש ומאמין. לקח לי שלוש שנים להבין שיש פדופיליה עם המלמדים שנוגעים בילדים" (ליטאי)

רבים מן היוצאים תפסו את ריבוי הפגיעות המיניות בקרב החרדים כעדות חריפה למשבר החברה החרדית. מספר אירועים, בהם פגיעה קשה של רב ליטאי בבנות משפחתו ומלמדים חסידיים בתלמידיהם, שבו ועלו כרגע בו חדלו היוצאים לחשוב כי החברה החרדית היא חברת מופת. אחרים מיקדו את הביקורת כלפי החברה החרדית ביחס אל המדינה ומוסדותיה כמו גם אל מי שאינם חרדים. ביקורת

זו פחות נגעה בהיבט של ההשקפה החרדית אלא בעיקר בתופעות של ניצול לרעה ואפילו הונאה של מוסדות המדינה. יחד עם זאת, חלק מן הבנים שיצאו בגילאי גיוס תיארו אי נחת מעמדה עקרונית מסורתית ביחס לשירות צבאי כגורם לדחייה מן החברה החרדית.

הדחייה מן החברה החרדית כפער בין האידיאל לבין אורחות החיים החרדיים הקהילתיים מגיעה עד להיבט של לימוד תורה. חלק מן הגברים שיצאו בגיל מבוגר חוו את השחיקה בלימוד התורה אפילו בישיבות הליטאיות היוקרתיות והחסידיות הגדולות. התיאור שלהם את לימוד התורה שונה מן המיתוס ההיסטורי של היציאה המלווה בעזיבת עולם למדני ייחודי אלא מוצג כפרקטיקה חברתית מנוונת שרק קבוצה מאוד קטנה ממלאת את הייעוד הלמדני באתוס החרדי הישיבתי הקלאסי. יוצאים בגיל מבוגר שלמדו בישיבות תיארו את הכרסום שחוו בהנאה ובחשיבות שייחסו ללימוד התורה כמו גם את האווירה ואורח החיים הנלווה למעמד האברכים.

אל הביקורת על ירידת הדורות בהקשר לימוד התורה מצטרפת אצל חלק מן היוצאים סלידה ממאפייני הצריכה החרדית החדשה. ביקורת זו נוגעת בריבוד החברתי הפנים חרדי, בפערים הכלכליים ובביטוי החיצוני שלהם בצריכת ראוה. ביקורת זו חריפה במיוחד בכל הנוגע לחרדים המודרניים שנתפסים כמי שמנהלים אורח חיים לא חרדי מבלי לשלם את המחירים שמשלמים היוצאים. לפעמים הקו בין יציאה לבין אימוץ הערכים של החרדים המודרניים עובר בתוך משפחות אם אחד מבני המשפחה יוצא ואח או אחות בוחרים להישאר תוך אימוץ אורח חיים פחות שמרני.

ד. דחייה, טראומה וקרבות

"היינו נשואים והוא היה פגוע כמו שרק בגור אפשר. כל פעם שחזרתי מהמקווה היה מתפרק, הנישואין היו גיהנום וכל מיני יועצים שמתערבים מן הקהילה ומדריכים הכניסו את האף והתערבו, חיטטו והציצו כמו סוטים" (חסידת גור)

המקור הטראומטי ביותר של יציאה בשאלה בתהליך מורכב עם פוטנציאל סיכון ומשבר כרוך במי שסבלו מאלימות, פגיעות מיניות או שהתקשו להסתגל לחברה החרדית על רקע זהות מינית. האירוע הטראומטי והדחייה הובילו לתהיות דתיות, סלידה מן החברה החרדית ושאיפה לעזוב. חלק מקבוצה זו שהה תקופות שונות בשוליים של החברה החרדית על גבול החברה הכללית באזורים בהם הסיכון והפגיעה מאוד התעצמו. המרכיב של בריאות נפש, כתוצר הפגיעה או כגורם נלווה לדחייה מתוך החברה החרדית, בולט גם כן בקבוצה זו.

הנוכחות המוגבלת של משבר אמונה כגורם ראשון ביציאה בשאלה משתנה על פני זמן כאשר התגובה של המשפחה, מערכת החינוך והקהילה לצד החשיפה הגוברת אל החברה הלא דתית מעצימות את המרכיב של חילון אמוני או Deconversion כפי שמכונה התהליך בשפה של חקר הדת. מושג "החילון האמוני", לפי הסבר זה, מופיע תוך כדי עזיבת החברה החרדית שמוגדרת במונחים של אי השתייכות ויציאה או Disaffiliation בשפת המחקר. כך, מי שמקור היציאה שלהם היה כרוך בגורמים של שאיפה לאוטונומיה, ביקורת על החברה החרדית או דחייה וטראומה חווים משברי

"נשלחתי לכפר חב"ד לישיבה קטנה ובשבוע הראשון תלמיד מבוגר פגע בי, פניתי לרב שהזמין אותי בערב. נכנסתי לחדר מלא נרות והוא ביקש שאדגים מה עשה בי התלמיד ואחר כך אנס אותי. הלכתי למשטרה ולא היה חוקר נוער. חזרתי לישיבה. בכפר נודע שהתלוננתי וגורשתי במכות. חזרתי הביתה ואמא שלי לא האמינה לי. זרקתי את הכיפה, חתכתי פאות והיא אמרה לי 'עכשיו אני מבינה למה הקב"ה עשה לך את זה כי הוא ידע מראש שתהיה אפיקורוס ולכן פגע בך'" (חב"דניק)

אמונה ברמות שונות של עצמה. במונחי שמירת מצוות ממשיכים רוב היוצאים בשאלה לקיים בשלבי המעבר מצוות מתוך הרגל, חשש מתגובה חברתית, מניעים תועלתניים ולעיתים בהקשר לבטי זהות והתנסות אינדיבידואליים. פעמים רבות השיקולים התועלתניים נקשרים בהמשך לקשרים עם המשפחה, המגורים בבית, היכולת להתפרנס ואפילו ההצטרפות למסגרות חדשות לחרדים בצבא, לימודים גבוהים ותעסוקה.

4. גיל זמן יציאה בשאלה

יציאה בשאלה לובשת צורות שונות, נובעת ממקורות מגוונים ומתרחשת בקבוצות גיל שונות. יחד עם זאת קבוצת הגיל 17–22 היא הקבוצה הגדולה ביותר. גיל ההתבגרות על כל מאפייניו בתוספת העצמאות, ללא תלות בקרובים, מרחיב את האפשרויות להכריע על יציאה.

למה אתה לא עוזב את ביתר עילית?
“מה אתה חושב שלהיות לא חרדי זה להיות חילוני. אני לא יודע מה זה להיות חילוני.”
 איפה תהיה בעוד חמש-עשר שנים?
“שבבניק מבוגר, נשוי עם ילדים שעושה להם בלגן” (נושר ספרדי)

במונחים היסטוריים של היציאה סימנה קבוצת הגיל הזו את הקבוצה הדומיננטית ביותר של היוצאים. היציאה המאוחרת, סמוך לגיל הנישואין החרדי, מתוך משפחה או בגילאי ה־30 עם ילדים, קשה הרבה יותר. בתנאים אלו, יש מי שיבחרו לחיות כאנוסים, יאמצו אורחות חיים מודרניים ללא אמונה או ימתנו לגיל מבוגר, לאחר השידוך של אחרון הילדים. היוצאים המבוגרים, חלקם בעלי עצמאות כלכלית, יפרדו אז פרידה שקטה מן החברה החרדית לרוב לתפרים שבין חרדיות מודרנית, דתיות רכה וחילוניות ישראלית. הנכדים הראשונים יקבלו סבא או סבתא חרדים למחצה.

א. יציאה מוקדמת

גיל ההתבגרות המוקדם, עם המעבר לישיבה הקטנה ולסמינר, סימני מיניות ראשונים וחשיפה לקבוצת שווים או בני משפחה מסמן את החוזרים הצעירים ביותר. חלקם “ינהל” או “יתמרן” את היציאה כאשר, בדיעבד, ידווחו כי כבר בגיל 12–13 ידעו כי לא יהיו חרדים. חלק אחר יפעל באסטרטגיה של בחינת גבולות ואף התנגשות ולעומתיות עם מערכת החינוך והמשפחה אשר יתחילו בגיל ההתבגרות. בקרב רבים מן היוצאים בגיל זה לא תהיה כלל הכרעה מודעת על מיצוב ביחס לחברה החרדית אלא מצרף של התנהגויות לא נורמטיביות ומחאה בעיקר בהקשר מערכת החינוך החרדית הלוחצת. המפגש של אותו אורח חיים “מרדני” עם המשפחה, מערכת החינוך וקבוצת השווים יוביל רבים מתוכם לעזיבה.

אצל חלק מקבוצת הגיל חולפת תקופת בחינת הגבולות כמעין משובת נעורים אשר לאחריה חזרה אל נורמטיביות או חרדיות מודרנית רכה וגבולית. מסיבה זו, יש קשר מורכב בין תופעת הנוער החרדי הנושר בקרב בני גיל העשרה לבין יציאה בשאלה בעיקר בקרב ספרדים או אנגלו־סקסים ומשפחות בדור השני של תנועת התשובה. בקבוצה זו, הרשתות החברתיות תמלאנה תפקיד מרכזי וחלק מאותם נושרים עובדים בעבודות מזדמנות שמאפשרות להם לרכוש מכשיר סלולרי או טאבלט ולהרחיב מאוד את החשיפה לחברה הסובבת.

“מי שיוצא בשאלה זה המשתכנזים, כאלה שהולכים לישיבה ויוצאים בגיל מבוגר. כי כמו אצל הליטאים, הכל תוירה תוירה ואז כשהתוירה מתנפצת, מלמד תוקף ילד, המשגיח זנה, הכול מתפרק” (עובד נוער בעיר מעורבת)

**“בתיכון היו לי התנסויות בכיכר ציון,
שחייה, ים, בנים. הסתרתי הכול.
החלטתי לקיים חיים כפולים עד סוף
הסמינר. ההורים הרגישו, אמרו דיכאון
והמטפלת קיבלה הוראה להחזיר אותי”
(חוצניקית)**

ראשיתה של אי נחת לקראת יציאה בגיל מעט מאוחר יותר בתוך הישיבה או הסמינר מורכבת יותר ומאותתת בצורה מובהקת יותר על עזיבה. תלמידות נורמטיביות בסמינרים הלוחצים מתארגנות וחורגות יחד מן הנורמה בלבוש ופנאי סמויים. הן עוסקות בשאלות “אסורות” בסמינר ונכנסות לתהליך אשר בסופו פוטנציאל יציאה מגדרי החברה החרדית. בתנאים אלו הרשת ומכשירי סלולר יאפשרו חשיפה, לעולם לא חרדי, גם עבור מי שהפיקוח החברתי עליה הדוק.

אצל הבנים, לאחר שנה ומחצה בישיבה הקטנה, בשיעור ב', נוצרת שחיקה תוך חשיפה למרכזיות של קבוצת השווים בישיבה. החיים הסמויים של קבוצת השווים בישיבה המלווה בחלוקה לקבוצות בעלות מאפיינים התנהגותיים דומים מולידה ביטויים של ערעור על סמכות. ערעור זה לובש צורות שונות בקרב המתמידים, המצטיינים ואלו אשר נמצאים במרחב חתרני בתוך הישיבה, בשוליה ומחוצה לה. המעמד של בחור לומד בישיבה, עם הבגרות האינטלקטואלית הנלווית, מחدد את הקשר בין עיצוב זהות בנעורים חרדיים לבין שאלות של אמונה.

**“בישיבה הקטנה סבלתי נורא משיעמום
וחוסר מטרה. חשבתי לנסות שוב בישיבה
הגדולה. אחרי שעתיים וחצי בישיבה
הגדולה אמרתי לעצמי בשקט ‘עזוב, זה
הכול אותו דבר ובדיוק אותו חרא’ ושמתי
לעצמי מטרה לעזוב בתוך שנתיים”
(ליטאי)**

תלמיד הישיבה הקטנה בשיעור ב' או ג', התוהה בדרכי העולם, יימנע מלהצטרף לקבוצה הצעירה של היוצאים, המשולבים בנוער החרדי הנושר. הוא יחוש עצמו כמי שמלבן את שאלות היסוד של האמונה וההשקפה שעומדות ברומו של עולם. הספקות שלו, להבדיל משל יוצאים אחרים, יתפסו על ידו ככאלו שאינן תוצר “תאוות” האופייניות לאלו שעזבו את הישיבה אלא תוצר הדרישה הפנימית לברר את יסוד האמונה.

ב. יציאה מאוחרת

**“הייתי כבר בן 18. לא מאמין ולא
דתי. אחותי שיצאה לפני אמרה
לי שבסוף אצטרך לקבל החלטות.
חשבתי ועשיתי, הלכתי להתגייס”
(חסיד סלונים)**

היציאה המאוחרת, אצל בנים, במעבר לישיבה הגדולה או במהלך הלימודים חלה בקבוצה אשר לרוב התאפיינה בספקות סמויים העולים על פני השטח מתוך מחשבות על המסלול הנורמטיבי העתידי של אברך נשוי, השפעות של קבוצות השווים כמו גם קריאה או חשיפה לערכים ועמדות שונות. בקרב הבנות יהיה תהליך מקביל נוכח הבחירה בסמינר במגמת הלימוד וראשית התקופה של השידוכים. אירועים שונים במשפחה, בקרב חברות או אפילו בקהילה עשויים להשפיע על ההכרעה לצאת. בקרב

הבנות, שלב סיום הסמינר, בצמוד למבחנים ובגרריות הוא תקופה חשובה בהתגבשות זהותה של אישה חרדית צעירה ותהליך זה מלווה בלבטים רבים בעיקר על רקע ספקות מוקדמים שהודחקו.

יציאה מאוחרת מעל גיל 40 נדירה כיוון שאפשרויות לניהול אורח חיים עצמאי לאחר הנישואין של הילדים רחבות. חרדים רבים בוחרים להיות “אנוסים” או Double Lifer לאחר גירושין או אפילו במסגרת אחזקת

“התחלתי לקרוא על דתות, ברית חדשה וקוראן. למדתי לבד והזמנתי חוברות מאוניברסיטה פתוחה ולמדתי על העולם דרך נשינול ג'אוגרפיק. עבדתי בהנהלת חשבונות והכנסתי טלוויזיה למחשב. למדתי סטטיסטיקה והסתברות. הייתי שקוף עם אשתי על כל מה שעובר עליי”
(חסיד. “הוריד כיפה” בגיל 40)

זוגיות חרדית. נשים אשר המתו עם הגירושים עד אשר הילדים ישתדכו משנות בהדרגה את אורחות חייהן ללא טראומה ולרוב מתוך מקום עבודה מסודר וביטחון כלכלי מבלי להצהיר או להחצין את השינוי באורחות החיים. גברים חרדים שהתגרשו בגיל מבוגר יחסית וחיפשו דרך נתפסים כשוליים פחות מאיימים במונחי החברה החרדית. שני מרואיינים בלבד יצאו בגיל מבוגר ובשני המקרים בלטו ההקשרים האינטלקטואלים של היציאה נוכח משבר קהילתי שהביא לניסיון בירור שכלתני, אינדיבידואלי, על אמונה, דת והחברה החרדית.

ג. יציאה של נשואים, משפחות

הסוגיה של יציאה בשאלה מאוחרת של נשואים ומשפחות כמעט לא הייתה קיימת בעבר אולם מקיפה כיום מספרים גדולים יותר. התופעה קשורה בעקיפין גם בהיקפים הגדולים של גירושין במגזר החרדי המגיעים לקנה מידה של אלפי משפחות חד הוריות. במעגלים של ארגוני היוצאים בשאלה מדובר על כ-250 משפחות בקירוב. קבוצה זו עתירת סיכונים להורים ולילדים וטעונה מאוד בהיבטים חברתיים, משפטיים ופוליטיים.

הרוב המוחלט של היוצאים הנשואים תיארו מצב בו הגיעו אל הנישואים עם לבטים ששוב לא היו יכולים להכיל, והתנהגותם או עמדותיהם חידדו מאוד את היחסים עם בן הזוג. הציפיות השונות, תחושת הבגידה, החששות מתגובת החברה ומעמד בן הזוג שנשאר חרדי הפכו את הגירושין לטעונים מאוד. בראיונות דיווחו הנשים והגברים היוצאים, שעזבו בני זוג וילדים, כי חשו לכודים ללא מוצא ושפספו את “נקודות היציאה הקודמות” ועתה הם ניצבים מול חיים שלמים שאין הם יכולים לשאת. תיאור חוזר של היוצאים הגרושים מספר על השיחה הקשה עם בן הזוג במהלכה הם מציעים להישאר כבני זוג ולצאת יחד. ברבים מן המקרים הציעו בני הזוג החרדים, בעיקר נשים, חיים כאנוסים או מתן חופש ליוצא כל עוד תישאר המסגרת החרדית המשפחתית. בני זוג חרדים ששקלו להצטרף אל תהליך היציאה עשו זאת מטעמים של שמירה על המסגרת החרדית או מלבטים דומים שהניעו את היוצאים. ברוב המקרים, לפי התיאור של היוצאים הגרושים, סימנה התערבות של בני משפחה אחרים הכרעה ברורה להעדיף גירושין מהירים על פני אפשרויות אחרות.

מעט המקרים של יציאה משותפת עם ילדים שאינה כרוכה בגירושין מסמנים הכרעה משותפת אשר ראשיתה בחשיפה של אחד מבני הזוג אל הסביבה הלא חרדית ובלגיטימציה של השני לשינוי אורחות חיים. תהליך החשיפה של זוגות אלו היה מלווה באי נחת גובר מן החברה החרדית פנימה. במקרים אלו היציאה מגדרי החברה החרדית כללה שלב ביניים שכוון להקל את המעבר ובלט בעיקר בהכרעות לגבי חינוך הילדים תוך חיפוש אחר מסגרת ביניים אשר אינה דתית או חילונית

“חיתנו אותי בגיל 18 ואשתי בת 14 וחצי וזה נראה לי טבעי כי אחותי ואחי התחתנו בגיל הזה. הייתי מלמד בתלמוד תורה ברסלב בחסות מעיין החינוך התורני בלי תעודת הוראה בגיל 19-20. מאסתי בקהילה והחלטתי לעזוב. ההחלטה הסופית נתקבלה כשהבן של האדמו”ר עשה מעשה נבלה והצדיק את הדין על תלמיד שלו שמת. הסכמנו שיוצאים, אבל מה שלא יהיה נשארים ביחד” (זוג חסידי ברסלב)

במוצהר. באורחות הבית נשמרו הנהגות חרדיות ודתיות ועוצבו היחסים עם בני המשפחה החרדית. בתוך הקבוצה הקטנה של זוג יוצא היה חלק אשר נפרד לאחר היציאה. בדיעבד, תוארו הנישואין כשלב או אמצעי למעבר בין החברות אולם הריגוש מן החירות וההתנסות החדשה עמד במתח עם בניין זוגיות המשקף בשתי החברות מיסוד ויציבות.

הדגם הפחות טראומטי של גירושין כרוך בזוג אשר אצל אחד או אצל שניהם התעוררו לבטים לפני החתונה או מעט אחריה. במקרים אלו היו הנישואין, לעיתים, מאמץ להכריע על הישארות במסגרת החברה החרדית ולו באי נחת גדולה מראשיתם. במצבים אלו השכילו בני משפחה להקטין את הטראומה של שני בני הזוג ומיהרו לחתן מחדש את הצד החרדי שנעזב. את המקרים המעטים של גירושין שקטים תיאר אחד המרואיינים באירוניה: "אם מתברר ששני הצדדים לא חולקים אותה אמונה וערכים אז כמו שהתחברו סתם ככה בלי שבחרו זה בזו ככה גם נפרדים".

במקרים אלה, בהם היציאה הייתה מהירה יחסית, ללא ילדים, נותרו צלקות, רגשי אשם ושאלות מורכבות בכל הנוגע לרכוש. יחד עם זאת, יוצאים שהתגרשו ללא ילדים ובעיקר הנשים בקרבם חשו כמי שניצלו. חלק מן התהיות של גרושים ללא ילדים נקשרו גם במפגש עם המיניות בנישואין כאשר פעמים רבות אי התאמה מינית חידדה מאוד את התמריצים ליציאה. סוגיה זו בהקשר הייחודי של יוצאי חסידות גור מחייבת התייחסות נפרדת עקב הפציעה שהסבו הנורמות של חלק מן החסידים לאותם בני זוג.

המקרים הטראומטיים יותר מאפיינים יציאה בשאלה אשר כרוכה בגירושין עם ילדים. במצב זה עולות שאלות הנוגעות לילדים, משמורת, אופי החינוך, מעורבות המשפחות והקהילה, נישואין מחדש וחלוקת רכוש. רוב מכריע של המקרים יהפכו הגירושין נושא להתערבות של רבנים והקהילה וההכרעות יתקבלו בחסות בתי משפט ואנשי מקצוע בתחום הרווחה. פעמים רבות יתגלה "ניכור הורי מכוון", ביטוי למאבק הזהות החרדי כנגד היוצא בשאלה. במקרה של גרושה עם משמורת יהפוך נושא חינוך הילדים סוגיה מרכזית במשא ומתן בין הצדדים. על מנת להביא למצב בו הילדים יישארו במסגרת חרדית על אף שדגם כזה יוצר היעדר עקיבות בין הבית, הקהילה והילדים שנותרו עם אמם שיצאה בשאלה.

קהילות חרדיות ובעיקר החסידיות, פיתחו אסטרטגיות של התמודדות עם יוצאות ויוצאים נשואים עם ילדים. בשלב הראשון מוצעים פיתויים כלכליים מחוץ לבתי המשפט, בשלב השני יש מאמץ לנתק את הילדים מן היוצא, להבטיח את הרציפות בחינוך החסידי של הילדים ובהמשך מנהלת הקהילה קרב התשה בבתי המשפט ובמערכות הרווחה. המאמץ הזה נועד להתמודד עם האירוע אולם גם לשמש אות אזהרה לאחרים בקהילה. מערכת המשפט מאוד מתקשה להתמודד עם האסטרטגיה החרדית כיוון שהכלים להתמודד עם ניכור הורי מבוססים על מקרים של גירושין קשים במשקי בית חילוניים ולא חרדיים נשענת על תחזוקה והידברות באמצעות עובדים סוציאליים ואנשי מקצוע. עבור חלק מן המנהיגות החרדית ובני משפחה מדובר בסוגיה השקפתית מובהקת כיוון שאינם יכולים להכיל את היציאה בשאלה ואת המשך הנוכחות של ההורה הלא חרדי ק"ו את העברת הילדים למסגרת חינוך לא חרדית.

במקרה של אימהות בבתי הדין האזרחיים יש בחזקת הגיל הרך משקל נגד לאסטרטגיה שנוקטים לעיתים חלק מן החוגים החרדיים. אולם במקרה של גברים חוסר הסימטריה גדול והניכור ההורי אינו רק תוצר השהיית המפגשים עם הילדים אלא לרוב גם תוצאה של גינוי היוצא במשפחה, במערכת החינוך של הילדים ובקהילה. הסדרי הראייה והניהול שלהם על ידי המשפחה החרדית ואנשי החינוך יוצרים סביבה או הקשר שבהם קשה במיוחד לשמור על הורות בגירושין בנוסח הלא חרדי. פעמים רבות הילדים מגיעים כמי שכפאם

שד מלווים בבני משפחה השומרים, לכאורה, על הילד מפני היוצא. זהו מצב מורכב למשפחה החרדית של היצא כמו גם למשפחת בן הזוג החרדי שנעזב.

“זה היה תהליך ארוך וקשה לפני שנכנסים לקטסטרופה. שלוש שנים לא שמרתי מצוות בסתר ושנתיים לא האמנתי שאצא. אשתי ראתה ולא הבינה עד חצי השנה האחרונה. אמרתי לה שלדעתי אין אלוהים. הצעתי שנחיייה כזוג דתי וחילוני במקום שיכיל את זה והיא לא נענתה. אחיה בא אלי ואמר – אני לא חזק בהשקפה, אבל תרשום את השאלות שיש לך על אלוקים ואני אביא תשובות מכאלו שמבינים ויודעים לענות” (חסיד)

התופעה של יוצאים המוותרים על קשר עם ילדיהם רווחת פחות עקב התפתחות מערכי הייעוץ והסיוע, התמחות של כמה משרדי עו"ד בתיקים מסוג זה והתנהלות של אימהות דרך בתי הדין האזרחיים. יחד עם זאת, המצב בו גבר בן 25 ללא משאבים הנדרש לשלם מזונות בסך 4,000 שקל, כאשר בני משפחתו מצדדים בצד שנותר חרדי מול עובדים סוציאליים ושופטים שלא הוכשרו לטפל בתיקים מורכבים אלו, הוליד מצבים בהם הורים הסכימו לקבל תנאים אשר סימנו ניתוק ועזיבה. בחלק מן המקרים, של עזיבת נשים את הקהילה, הילדים עצמם ביכרו להישאר אצל ההורה החרדי. גם בתחום זה יוצאי חסידות גור מסמנים את רוב המקרים בהם נשים ויתרו על מרכיבים במשמורת עקב הרצון העז להיחלץ מגדרי החסידות.

היציאה הטראומטית ביותר כרוכה בגירושין ויציאה מאוחרת ממסגרות חסידיות ומגור בפרט. התקנון של אותן חסידויות, העיקור המכוון של אינטימיות, ההפחדה ההיסטרית סביב מיניות, החדירה הגסה של ה"קומנדנטים" למרחב הפרטי והמכניזציה של מיניות מולידים כשלעצמם קשיים ומשברים בזוגיות. הרוב המוחלט של הנשים החד הוריות נמנה עם יוצאות חסידויות ורבים מן הרווקים או הגרושים הצעירים נמנים עמן גם כן. הלחץ בנושא מיניות וזוגיות באותן

**מה הייתה הסיבה העיקרית שלך ליציאה בשאלה?
“ההדרכה בחסידות גור לגבי מערכת יחסים זוגית ומעמד האישה ביהדות ופסיקות הלכה חסרות היגיון של רבני גור. משם התחלתי לחקור את מערכת הדת ולא מצאתי שום היגיון שמתאים למערכת המוסר שלי” (חסידת גור)**

חסידויות כה גדול עד פגיעה בתפקוד מיני, פגיעות נפשיות והתנהגויות קיצוניות. בכמה מקרים העדיפו נשים מחסידות גור להתגרש גם כאשר היו אימהות לשלושה, חמישה ואפילו שבעה ילדים במחיר הניתוק מן הילדים.

5. התקשרויות חברתיות ביציאה

“לימודים בפוניבז', לא כיף. המקום מגעיל ואני ילד בן 17. גר בישיבה, הולך לים, יורד מהגבעה, חותך בהרא"ה. יש לי סלולארי עם מסלולי גלישה שנתנו לי ספרייה לאומית שלמה. הייתי כמו משכיל, מנסה ללמוד, מחזיק חברותא, כמה חברים בשולי הישיבה” (ליטאי, חוגי בריסק)

חלק קטן מן היוצאים בשאלה מהווים סוכנים עצמאיים ללא קבוצת שווים או קשרים חברתיים אולם הרוב הגדול נמצאים ביחסים משמעותיים המשפיעים על תהליך היציאה בשאלה. בתיאור של הסוכנים העצמאיים תהיה הקריאה של ספרות לא חרדית חוויה מכווננת. לפעמים במהלך הישיבה הקטנה ימצא היוצא חבר ושותף להצצה

אל העולם החיצוני והם יהפכו לקבוצה בישיבה. כל עוד ישמרו על נורמטיביות בתפילה ולימוד, יוכלו לתחזק את הסטאטוס קוו במעמדם.

בגיל הצעיר, בעיקר אצל הבנים, נמצאים היוצאים בפוטנציה בקבוצה אשר בוחנת גבולות ומחוברים לעיתים לנוער נושר בראשית דרכו. התרבות, הפנאי והחשיפה של קבוצה זו לסביבה הלא חרדית תהיה גבוהה יותר ולרוב תהיה כרוכה במגע עם צעירים מבוגרים מהם. בקרב הבנות יהיה מדובר על כמה חברות לכיתה אשר הולכות לאותו סמינר, נפגשות אחר הצהריים ובוחנות גבולות בהליכה לקניון או מפגש עם נערים. הנערות מן המשפחות המבוססות תהיינה קבוצה אשר בסמינר תוגדרנה ככאלו המותחות את הגבולות ונמצאות במתח מסוים עם התלמידות ה"פרום" או ה"חניוקיות" כתיאור של אדיקות מוחצנת. הן תבדוקנה את הגבול עם התקנון, תתנגשנה מדי פעם עם ההנהלה והמחנכות ובהדרגה תאמצנה גישות ביקורתיות על הסמינר והחברה החרדית. אם הן מגיעות ממשפחות חזקות של גבירים, משפחות רבנים ופוליטיקאים יינתן להן מרחב גדול של תמרון, גם אחרי מעשים אשר היו גורמים לנערות אחרות בנות גילן למצוא את עצמן מחוץ לסמינרים.

במידה והנערים והנערות משתייכים לחוגים מודרניים, אנגלו־סקסיים או מתגוררים בריכוזים מעורבים, ילווה תהליך היציאה במגע גובר עם החברה הסובבת, חשיפה לרשתות החברתיות, לטלפונים חכמים ולאינטרנט. בגיל מעט יותר מבוגר עשויה להתגבש קבוצה מעורבת בה מספר הבנים גדול ממספר הבנות. בשלב מתקדם זה כבר תזוהה הקבוצה על ידי מחנכים, הורים ורבנים ככזו המצויה בסיכון. רק מיעוט מן האוכלוסייה של נוער חרדי בסיכון יגיע לשלב היציאה המובהקת בשאלה, ואילו הרוב ייקלטו בחזרה אל גדרי החברה החרדית בפריפריה הדתית והחברתית שלה. בגיל 15 ימצאו חלקם עבודה והביטחון הכלכלי היחסי שלהם יאפשר להם להחזיק אורח חיים לא חרדי עצמאי ולממן את ההצעה החוצה.

המקרים הבלתי נורמטיביים, נפגעי אלימות ותקיפות בקצה הרצף, ללא עורף משפחתי, ימצאו בקבוצה פיצוי ושייכות. עמדתם מול החברה החרדית תהייה לעומתית והם יתחברו כאשר היציאה שלהם בשאלה תיעשה מן הרחוב, ולעיתים קרובות, במגע עם רשויות הרווחה ואף החוק. יוצאים בקבוצות אלו עלולים למצוא עצמם בריכוזי הסיכון של כלל הנוער על החופים, בזולות של חסרי בית, במרחבי הערים הגדולות בשעות לילה. בערים ובריכוזים החרדים ימצאו מועדונים או מרחבים בהם יתרכזו אותם בני נוער אשר חלקם יצאו בשאלה. יוצאים ונוער נושר מן הפריפריה יצאו אל המטרופולינים בעיקר באזורי ירושלים. בקרב החוגים השמרנים של הירושלמיעים או במשפחות בשוליים של החברה החרדית עשויים להיווצר קשרים חברתיים של נערות עם נותני שירותים לא חרדים, שוטרי מג"ב, פועלים זרים, בני נוער לא יהודים וגברים מבוגרים. התקשרויות כאלו טעונות מאוד בהקשר של הקהילה וארגונים אשר פועלים בתחום זה. במידה רבה קבוצה זו נמצאת מחוץ להקשר הדיון על יוצאים בשאלה בהקשר מסמך זה.

יוצאים מבוגרים יותר ימצאו עצמם בודדים יותר ויקשרו קשרים עם אחד או שניים אשר נמצאים בתהליך דומה. בנות יקשרו בצורה מהירה יותר עם בני זוג מקרב קבוצת הגיל. הרשתות החברתיות הגדילו מאוד את האפשרויות של יוצאים בגילאי 18–22 ותרמו לגיבושה של תרבות יוצאים בשאלה סביב כמה דמויות מפתח. חלק גדול מקבוצה זו ימצא בעבודה עם צעירים לא חרדים ויקשור קשרים חדשים. חלק גדול מן היוצאים נמנים עם קבוצות בהן יש עדיין במשפחה המורחבת מי שאינם חרדים. סבתא חילונית, דודים לא חרדים או אח גדול שיצא בשאלה מסמנים קשר פוטנציאלי המקטין מאוד את הסיכונים ומהווה מעין עורף משפחתי פיזי כמו גם בסיס לתמיכה רגשית והכוונה. יחד עם זאת הבדידות של רבים מן היוצאים גדולה ולחלק מהם אין תמיכה או רשת חברתית תומכת.

6. התגובה החרדית המוסדית

"סידרו לי פגישה עם ר' מיכל יהודה ליפקוביץ'. הכניסו אותי לפני קבלת קהל. החלטתי לשאול על המתח בין צדיק שיש לו אמונה שלימה מול מי שלא חוקר ומברר ובוגד בצד השכלתני. שאלתי, הרב מרים אלי עיניים טהורות ושואל 'מה שייך לחקור הרי רבותינו אמרו כל מה שצריך?'. חשבתי לעצמי, בחור מקסים, ילד בן ארבע" (ליטאי)

ההתמודדות של המנהיגות והמחנכים החרדים עם יציאה בשאלה כרוכה בזיכרון החרדי של הסחף בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. ההיערכות החרדית לאחר השואה כוונה להתבדלות כאמצעי להבטיח את הקיום החרדי מסכנת החילון. האתגר ההיסטורי של יציאה בשאלה היה מזוהה בעבר עם תחרות ועימות בין אסטרטגיות לקיום יהודי. בתנאים אלו התשובות לצעירים נבוכים על סף היציאה מגדרי החברה החרדית הייתה במונחי השקפה ושיח אידיאולוגי פילוסופי. בחוגים ליטאיים אליטיסטיים עדיין רווח המנהג של הבאת הבחור המתלבט לפגישה עם רב או פוסק.

בדור האחרון היציאה בשאלה נתפסת כחלק מעולם הנשירה והנוער בסיכון בחברה החרדית. לפיכך, ההתמודדות נעשית באמצעות מערכת החינוך החרדית ועמותות. במערכת החינוך התגבשה רשת חינוך על יסודית שיש בה ישיבות קטנות לנערים נושרים או על סף היציאה וישיבות גדולות בנוסח רש"י, דרכי השם או שערי יושר המסמנות, לפעמים, תחנה בדרך אל מחוץ לחברה החרדית. חלק מן הישיבות הללו שואפות להתמודד עם אתגר היציאה בשאלה והתנהגויות סיכון באמצעות הגות חינוכית ואנשי מקצוע ואילו אחרות משמשות מקלט היוצר עבור הנער מראית עין של חרדיות נורמטיביות לצרכים קהילתיים

"התקבלתי לישיבת רש"י. המוטו של הרב מ' תעשה הכול רק אל תלמדו ואל תעבדו. אחרי זמן קצר יצאתי משם. הייתי גם בדרך השם ושערי יושר" (ליטאי)

ונועד לשרת את האינטרסים של המנהלים והעמותות המפעילות. בקרב הבנות יש סמינרים פתוחים יותר אשר קולטים נערות שאינן יכולות להמשיך ללמוד בסמינרים הגדולים.

"אחד מהמרצים הכי ידועים בערכים לקח מאבא שלי 1,200 שקל על הדיאגנוזה ביחס למצבי הדתי. הלכתי לפגוש אותו והוא הודיע לאבא שלי שאני מקרה אבוד..." (ליטאית)

מחוץ למערכת החינוך בשעות אחר הצהריים פועלות במסגרת החינוך הבלתי פורמאלי עמותות רבות אשר מכוונות פעילות לבני נוער נושר או נוער בסיכון באמצעות אברכים, אנשי מקצוע חרדים, קווים חמים ופרויקטים לאומיים שונים. הרלוונטיות של דפוס פעולה זה בכל הנוגע ליוצאים בשאלה מוגבלת למדי והם נתפסים כטרחנים מייגעים אשר אינם בני שיח. בדיווח של עשרות יוצאים הם סיפרו על מפגשים אישיים עם "מומחים" בחזרה בתשובה וכנגזרת לוגית, לכאורה, גם ביציאה בשאלה. השמות החוזרים היו של דרשנים, מרצים ועסקני תשובה. ידועים בתוכם נויגרשל, סרברניק, ענבל, אסטרייכר ונשיא, לרוב על בסיס הפריסה של ארגונים כמו "ערכים" או צוהר.

7. התגובה של המשפחה וההורים

"ההורים שלחו אותי לפסיכולוג. הלכתי אליו. בטוח שיש לי בעיות נפשיות. יוצאים בשאלה יש להם צלקות מטיפול ופסיכולוגים. חשבתי שיש לי בעיות שלא חברתי, חסר ביטחון. בפגישה שנייה שאלתי אותו אם יש לי בעיות. הוא אמר שלא. חודשיים שלושה עשינו תהליך עם פסיכולוג על צבא, לימודים והבנתי מה אני רוצה"
(ליטאי)

התגובה של ההורים ליציאה בשאלה נבדלת לפי טיב היחסים עם היוצא בשאלה, התפקוד הכולל של המשפחה, מיקומו של היוצא בין האחים, ההבדל המגדרי בין יוצאים ליוצאות, דפוסי הניהול של היוצא את היחסים עם הוריו, צורת החשיפה של היציאה בפני ההורים, עמדות ההורים וציפיותיהם. פעמים רבות תהיה היציאה בשאלה כרוכה ישירות ביחסי הורים-ילדים והמניע המדווח על ידי היוצאים יתאר פער אמוני בין ההורים, מסרים סותרים מצד ההורים או מוסר כפול בדרישות של ההורים מן הילדים. יש מי שיקשרו את היציאה אפילו בהתקשרות הורית פגומה. בשלב היציאה הראשון ינסו ההורים לשכנע את היוצא בשאלה להיפגש עם רב כזה או אחר, ללכת ליעוץ אצל פסיכולוג או יועץ חינוכי. בחלק מן החוגים השמרניים ילוו את ההתמודדות עם שאיפה לאבחון או טיפול תרופתי. לא פעם ישאפו ההורים להסביר את הרצון לעזוב את החברה החרדית במונחי טיפול כושל של מערכת החינוך, עם דגש על טענה לפיה היוצא סובל מלקות למידה בלתי מאובחנת אשר גרמה לירידתו בלימודים ובאמונה.

ביחסים עם היוצא יוצעו לו תמריצים כמו גם אזהרות וניסיון להפעיל לחץ. בנות עשויות להישלח ללימודים בחו"ל או במסגרת סגורה. שעות היציאה של היוצא מן הבית יבוקרו ולעיתים יהיה גם דיווח ממערכת החינוך. היוצא יידרש להשפעה של מעשיו על הסיכויים של אחיו ואחיותיו להינשא. בחלק מן המשפחות מצטרפים דודים, גיסים ואחים למאמץ לשכנע את היוצאים בשאלה להישאר חרדים והם שותפים בעיצוב התגובה של הבית. פעמים רבות הם יהוו גורם מחדד של התגובה או שיהיו בבית חילוקי דעות במשפחה הרחבה בין אלו המצדדים בתגובות שונות.

"מי שהייתה בת זוגי לא אישה חזקה. גיסי וכל המשפחה החליטה בשבילה. היא הרגישה כי רימיתי אותה. התחתנה עם אברך מצוין ממשפחה טובה וקיבלה יוצא בשאלה. אבל ביני ובינה יכולתי להגיע להבנות. המשפחה שלה כולה דחפה אותה לניתוק המוחלט" (חסיד גרוש)

"הייתה לי אחות שסיפרו עליה כל מיני סיפורים שהיא פה ושם למרות שבסביבה הציקו לי שיש לי אחות מקולקלת. יום אחד הסתכלתי על ספרים בבית ומתוך ספר נשרה כתבה שאבא שלי גזר מעיתון חילוני ובו תמונה של אחותי מקבלת אות חיילת מצטיינת בבית הנשיא" (חסיד)

בבתים שמרניים ללא דיאלוג בין הורים לבין ילדים ייתכן ניתוק חד ורף גילויי אלימות. רגע הניתוק בדיווחים של יוצאים בשאלה הופיע במשפחות כאלו, בצורה זזה, בדמות הסגירה של הבית בפני היוצאים בשאלה כאשר הם שבים בשעת לילה מאוחרת. במקרים קיצוניים יותר יש גם הפעלת אלימות כלפי היוצאים, חיפוש בחפצים ומעקבים. במקרים אחדים התכחשות ההורים עשויה להיות מגובה בהוראת רבנים. הניתוק הוסבר פעמים רבות במונחי השפעה שלילית על אחים ואחיות. אצל כמה מרואיינים רווחה תופעה של אח או אחות נעלמים.

”בגיל 12 היה לי חבר עד גיל 17. לא קיימנו יחסים. אין דבר כזה. מאוד שמר עלי. מאוד אהב אותי ונפגשנו במחסן של ההורים שלי או במוצאי שבת בכל מיני מקומות. הוא היה ספרדי משמואל הנביא. יום אחד משמרות הצניעות הפתיעו אותנו והרביצו מכות לשנינו”
(ליטאית)

במקרים בהם לקראת הניתוק הופעלה אלימות, היו אלו משפחות עם קשיים נלווים ויותר בקרב ספרדים ובעיקר בעלי תשובה. יחד עם זאת, הגילויים הקיצוניים ביותר של האלימות היו במשפחות שמרניות ליטאיות וירושלמעריות ובמספר מקרים בני משפחה יזמו הכאה של נערים ואפילו נערות יוצאות באמצעות “משמרות צניעות”. במונחים מגדריים, דווקא, האימהות מתגלות פעמים רבות כנוקשות יותר. בעיקר כאשר האם הייתה מראש אדוקה יותר. חלק מן המרואיינים תלו את היציאה בשאלה במידת הדתיות של ההורים כאשר זיהו מגמות של החמרה וקיצוניות גוברת מצידם כמו גם עקב היעדר עקביות ומוסר כפול בין הטענות כלפי הילדים לבין מנהגים של ההורים.

בהרבה מקרים, לרוב אצל בנות בכורות, עלה כי האב הנחיל לבתו ספקנות ודרישה לחשיבה ביקורתית בגיל צעיר אשר עתידה לחזור להופיע בבגרותה. בראיונות ודיווחים של בנות יוצאות בשאלה עלתה הסוגיה של יחסי אבות בנות בקרב החרדים. קבוצה גדולה במיוחד מן היוצאות שרואיינו הן בנות בכורות. רוב היוצאים יחוו ניתוק כלשהו עם ההורים ורק מעטים יצאו ללא שבר עמוק וקונפליקט עם ההורים והמשפחה. בקרב הרוב, לאחר משבר, יחזרו יחסים ברמות משתנות של קרבה. הבדידות, תוצר הניתוק עם המשפחה בכלל וההורים בפרט, מקפלת בתוכה סיכונים רבים ונזכרת כטראומה. בחלק מן המקרים לא ישובו היחסים לקדמותם מעבר לנימוסים ומפגשים מוגבלים. במידה והמפגשים יתחדשו לאחר שנים רבות כאשר ליוצא בשאלה יש ילדים במערכת לא חרדית יבלוט הניגוד ויהיה קשה לגשר את הפערים והמרחק שנוצר.

”כשהיינו יושבים סתם או בארוחה היה לי מותר לדבר עם אבא על נושאים שלא מדברים עליהם. אמא שלי ממש לא אהבה את זה, אבל זה לא הפריע לנו. העליתי שאלות של אמונה שמעסיקות ילדות מתבגרות ונערות צעירות”
(גרופה חסידיית)

יוצאים בשאלה שחוו גירושין של הורים או זוגיות לא טובה בביתם יהיו מיוצגים יותר בקרב הקבוצה עקב ההשפעות הכלליות של חווית הגירושין והתגובה החברתית החריפה בקרב חרדים. פסיכולוגים ועובדים סוציאליים המטפלים ביוצאים בבגרותם חזרו להסביר את היציאה של רבים מן המקרים בהם טיפלו במונחי התקשרות הורית בגיל הרך. חוויות של קור והיעדר אינטימיות בלטו בתיאור של יוצאים מתוך בתים חסידיים שמרניים, ירושלמערים וקנאים. הדברים מקבלים אישור גם בראיונות עם יוצאים מחוגים אלו.

8. החלוקה של היוצאים לפי חוגים וחלוקות פנים חרדיות

החלוקה של היוצאים בשאלה לפי ההשתייכות לחוגים חרדיים מורכבת ביותר עקב הצורך לאזן בין המאפיינים האינדיבידואלים של כל יציאה כאירוע ייחודי לבין השפעות של אופי הקבוצה המשפיעה על דפוסי היציאה של אותו יחיד. בשפה של חקר זהות בין קבוצתית מדובר על התפר העדין שבין זהות קבוצתית (Social Identity) לבין זהות אישית (Personal Identity).

המרכיב של זהות קבוצתית, בהגדרת העצמי של יוצאים, כאישה חסידת גור מאשדוד, כבחור מקהילת ברסלב ביבנאל, כבן לדור שני לתשובה הספרדית מצפת או כנערה ליטאית מפתח תקווה תצבע את מסלול היציאה בהקשרים שונים ותעצב אותה. יחד עם זאת, הנרטיב של חלק גדול מן היוצאים מתאר את היציאה תוך הדגשה של מאפיינים אינדיבידואליים של מזג, זהות מינית ונסיבות חיים ייחודיות. יציאה בשאלה מביאה ליד ביטוי, בתיאור העזיבה של החברה החרדית, את שני הקטבים של השפעת הקבוצה על האני והמאפיינים האינדיבידואליים שלו. ההקשר של השתייכות קהילתית חרדית מעצים את היסוד של זהות חברתית של היוצא הכרעה דרמטית ומסמנת לרוב נטייה אינדיבידואליסטית שניתן לתלות בזהות אישית.

ניתן לחלק את היוצאים, מבחינת זהות המוצא החרדית, לשלוש קבוצות מרכזיות המשפיעות על אפיוני היציאה. הקבוצה האחת הכוללת את החרדיות ההיסטורית של ליטאים, חסידים, ירושלמרים וספרדים ליטאים או יוצאי החרדיות הספרדית בנוסח פורת יוסף. הקבוצה השנייה מקיפה חוגים עם ייצוג גדול של המצטרפים לחברה החרדית בתוכם חב"ד, אנגלו־סקסים, עולים מרוסיה, דור שני לתנועת התשובה וניאו ברסלבים עם קשיים נלווים כקבוצת שוליים חרדית. קבוצה שלישית מונה את הציבור הספרדי החרדי המסורתי, שלא אימץ את האתוס החרדי בשלמותו והיציאה בשאלה בקרבו לובשת צורה והיקף נבדלים. קבוצה זו מקיפה את החזרה בתשובה אל השוליים של החברה החרדית ואת הדור השני והשלישי של החרדיות המסורתית הספרדית וקבוצות אזוטריות ניאו ברסלביות אשר פעמים רבות מתאפיינות גם בעוני וקשיים חברתיים תוצר חזרה שטחית בתשובה וכישלון באימוץ הנורמות החברתיות החרדיות. בריכוזים החרדיים המובהקים יהיה רוב הנוער הנושר בסיכון חלק מקבוצה זו.

בציבור הליטאי היציאה בשאלה נתפסת כאיום על ההשקפה החרדית. לפיכך, ההתמודדות עם היוצא בשאלה נעשית, במקרים בהם מדובר על נער נורמטיבי, בכלים של שכנוע והתדיינות מצד רבנים, מחנכים ובני משפחה. השאלות של הנער יפוענחו יחד עמו כ"ירידות זמניות" או תהיות של התבגרות אשר בסופן חזרה אל התלם. מבחן הנורמטיביות יהיה קשור בנוכחות בישיבה. במידה והיוצא בשאלה שוב לא יתאים לישיבה היוקרתית בה למד בטרם המשבר, יישלח לישיבות פחות יוקרתיות ולבסוף לישיבות לנוער נושר ויוצאים בשאלה. הישיבה הליטאית האליטיסטית יכולה להתמודד עם "ירידה רוחנית" אינטלקטואלית אולם אינה יכולה לסבול שינוי בשמירת מצוות, אופי הפנאי או לימוד התורה. נערות מבתים ליטאיים תעמודנה מול קשיים גדולים יותר כיוון שהסמינרים סלחניים פחות כלפי ספקות, שאלות בנושאי אמונה והתנהגות בלתי נורמטיבית במונחים חרדיים. משך הזמן בין ההתרעה, ניסיונות השכנוע של מורות הסמינר ולבסוף ההרחקה קצר יותר.

יציאה בשאלה בקרב החסידים מורכבת יותר, כיוון שהעזיבה נוגעת גם למסגרת קהילתית צפופה והתגובה החברתית עשויה להיות חריפה יותר. בישיבות של החסידויות הגדולות יוציאו את מי שאינו בתלם והוא יעבור לישיבות כלל חסידיות שבהן המשמעת רופפת יותר. הלחץ על המשפחה והיוצא בשאלה יהיה חריף והשימוש בסנקציות ותגמולים בולט יותר. בהקשר של נערות מבתים חסידיים תהיה יציאה מוקדמת פחות נפוצה ומופע של היציאה בהקשר זוגיות או נישואין, עם מתח סביב אורחות חיים, רווחת יותר. כך, יש ריבוי

יחסי של יוצאות בשאלה מבתים חסידיים בסמוך לתקופת השידוכים, לאחר הנישואין ואף לאחר הקמת המשפחה.

החוגים הירושלמיעים השמרניים התאפיינו באופן היסטורי בגלי יציאה בשאלה. היציאה מגדרי קבוצה זו מלווה בקושי מיוחד עקב תגובתם של חוגים שמרניים וקנאים בקהילה וההורים ובני המשפחה הקרובים בבית. רבים מן הצעירים בסיכון נותרים ללא עורף ולעיתים ברחוב נמנים עם קבוצה זו אשר המשפחה והקהילה לרוב אינה מכילה. יוצאים בשאלה מן החוגים החרדיים הספרדיים הוותיקים, מי שהתחנכו במסגרות אשכנזיות או כאלו שתהליך התשובה במשפחתם היה עמוק יותר, מתאפיינים בדפוסי חזרה בשאלה דומים לאלו של הציבור האשכנזי. הם יחבשו גם את ספסלי הישיבות לנושרים לצד מי שלמדו איתם בישיבות הקטנות. כבר בישיבה, בחבורה אשר ממנה יצאו הנושרים, ימחקו ההבדלים העדתיים בין היוצאים בשאלה האשכנזים והמשתכנזים הפוטנציאליים.

היציאה בשאלה במשפחות בהן יש מצטרפים אל הליבה של החברה החרדית, כאשר לפחות אחד ההורים בעל רקע פחות חרדי מתבדל, בולטת בייצוג שלה בקרב כלל היוצאים. כך, בקרב אנגלו־סקסים, חרדים מודרניים, יוצאי פועלי אגודת ישראל, עולים מרוסיה בחב"ד, מזרוחיניקים ש"נשרפו", אשר לכולם מפגש וקשרים עם קבוצות פחות חרדיות, ימצאו יותר יוצאים בשאלה. את הריבוי של יציאה בשאלה במשפחות אשר היגרו לתוך החברה החרדית או עברו מן האורתודוקסיה החרדית בחוץ לארץ ניתן לתלות בגורמים רבים. הזיכרון של מסגרת חיים לא חרדית, המגע עם משפחות מחוץ לחברה החרדית, השליטה בשפה, אורחות הבית במונחי תרבות, העמדה כלפי כלל החברה הישראלית וההתבוננות על החברה החרדית מעמדת גבולין משפיעים על ההיקפים הגדולים יותר. בקרב המרואיינים בלטו בני המשפחות החזקות של חוזרים בתשובה, משפחות עולים מחבר העמים בחב"ד, עולים מארה"ב אשר החזיקו בעוגן המאפשר מעבר חלק יותר בהיבטים רגשיים כמו גם רשתות תמיכה ואוריינות ביחס לחברה הסובבת. התגובות של ההורים במשפחות אלו עשויות להיות המכילות ביותר אולם גם הקשות יותר עקב האכזבה של הורים שבחרו באורח חיים חרדי מנטישת הדרך על ידי ילדיהם.

השוליים החרדיים של דור שני לתשובה, הפריפריה של חב"ד ורבים הנמנים עם הקהילות הניאו ברסלביות מתאפיינים פעמים רבות יציאה בשאלה של קבוצה גדולה מילדי משפחה אחת. במשפחות אלו ימצא לרוב תפקוד הורי לקוי, אלימות במשפחה ומאפיינים חריפים של נוער בסיכון בקצה הרצף. בריכוזים החרדיים המובהקים, מחוץ למטרופולינים, יהיו יוצאים אלה הבסיס של קבוצות גדולות של עשרות צעירים עם מספר בנות בהרכב רב גילאי ורוב ספרדי. הניכור שלהם מן החברה הסובבת, בעיקר בערים החרדיות, יבוא לידי ביטוי בעישון בשבת, רכיבה על אופנועים והתנהגות מוחצנת בפרהסיה. חלק מתוכם ימצא בפנדלום בין תקופות של נורמטיביות חרדית במוסדות שוליים של הציבור החרדי ומוסדות החינוך לבין זמנים של אורח חיים לא חרדי. מספר העובדים, בקבוצה זו, יהיה גדול במיוחד ומופע של הרחקה מן הבית על ידי ההורים יהיה מצומצם יותר.

בדימוי העצמי של חוגים אלו בכלל ובקרב הספרדים מן הדור השני לתשובה בפרט תהיה פחות רפלקציה על זהותם כיוצאים בשאלה, חילוניים או מי שאינם חרדים. אפילו כאשר יתנתקו מן החברה החרדית או יתגייסו לצבא זהו עצמם כחרדים שאינם שומרים מצוות או כמסורתיים. לא כל השייכים לקבוצה זו יצאו בשאלה ורבים מתוך הספרדים יאמצו אורחות חיים מסורתיים אקלקטיים בין חרדיות לבין חילוניות. רבים מקבוצה זו יהיו מי שלמדו במסגרות של מעיין החינוך התורני. באחד הראיונות על נוער חרדי ספרדי, מסוג זה, סיפר עובד קידום נוער כי כאשר שאל נער מביתר עילית, "האם אתה עדיין חרדי?" הוא השיב: "חרדי אחושרמוטה".

קבוצה גדולה מתוך היוצאים בשאלה נמנית עם חוגים שלא השתלבו בחברה החרדית על בסיס תפקוד משפחתי. כך, התשובה הברסלבית, חלקים מחב"ד ומשפחות בעלי תשובה אשר הגיעו אל החברה החרדית בליווי מצוקות סוציאליות יתאפיינו במספר גדול של יוצאים בשאלה מקרבם. במסגרת זו ניתן למנות גם משפחות ירושלמעריות שאצלן היציאה בשאלה מסמנת את ההתפרקות החברתית ומייצרת מצבי סיכון קיצוניים. אלו גם המקרים בהם תהיה הזנחה, אלימות במשפחה, פגיעות מיניות והיסטוריה של לקויות נפשיות תוצר טראומה או ממקורות אחרים.

ברכוזים החרדיים ניתן למצוא משפחות מחוגים אלו אשר כל ילדי המשפחה יצאו בשאלה. מאפיינים ייחודיים של חב"ד תוצר המשיחיות, הפתיחות לעולים וקבוצות חברתיות במעבר מסמנים גם מספר גדול של יוצאים בשאלה. בחוגים הוותיקים של חב"ד הייתה בסמוך למותו של הרבי יציאה בשאלה נדירה על בסיס קולקטיבי דתי. תופעה כזו יכולה להופיע גם כאשר קהילה מקומית או ישיבה נקלעת למשבר חריף סביב אלימות, פגיעות, עוקץ והונאה. היו גם ישיבות שהתפרקו בצורה בה היה גל של יציאה על רקע מניע קולקטיבי אולם ככלל זהו מעשה המתרחש שלא במסגרת חברתית קולקטיבית.

9. יציאה בשאלה בקרב הנשים

"השק הזה של שרצים שסחבתי עמי על החברה החרדית, הגזענות ובעיקר חוסר שוויון מגדרי, הגיע לי עד מעבר גבול היכולת שלי"
(ליטאית ספרדית)

השלבים הראשונים של היציאה בשאלה של נשים חרדיות צעירות מופיעים בגיל מבוגר יותר מאשר אצל הגברים ורק מעטות יתחילו את תהליך היציאה בשאלה בשנים הראשונות של התיכון. קבוצה קטנה מתוך הנשים חווה בצורה קשה את המעבר לסמינר בעיקר אם התנסתה באפליה או דחייה מסמינר על רקע שרירותי אשר מוליכה לאי נחת מוקדם מן החברה החרדית. חלק גדול מאוד מן הנערות החרדיות ספרדיות בקבוצה זו יתחננו וינהלו אורח חיים חרדי מסורתי לאחר שלב של נשירה בעיקר בערים מעורבות. קבוצת הצעירות תהיה גם חלק מקבוצת בנות החורגת מן הנורמה ולפעמים תהיה נוכחת במסגרת ההתקבצות של נוער בסיכון.

בקרב קבוצת הנערות הזו תהיה בולטות למי שחוו פגיעה, קושי בזהות מינית, משפחה פחות פונקציונאלית וריבוי נערות ממשפחות שהיגרו לתוך החברה החרדית. נערות מבתים חרדיים ירושלמערים, משפחות חסידיות לא פונקציונאליות, תשובה ספרדית שטחית, ברסלב וחב"ד עשויות להימנות עם קבוצה זו. המאפיינים של נערות צעירות בקבוצה זו בהיבט מגדרי יהיו קשורים בהתנסות בסקרנות אינטימית כלפי בני המין השני המלווה לעיתים במגע אינטימי כזה או אחר עם נער נושר ותרבות נוער המהווה גרסא חרדית של נעורים כלל ישראליים. בשולי הקבוצה ללא עורף משפחתי הנערות עלולות להיות מנוצלות מינית או להיות בסיכון בעיקר כאשר הן נדחות מן הבית או חשופות למבוגרים יותר. חלק גדול מן הנערות אשר יצאו בתקופה זו דיווחו על הסיכונים, אשר לא היו ערים להם, ועל ההזדמנויות לניצול. בשוליים של הקבוצה הייתה עזובה מינית במונחי קיום יחסי מין מזדמנים בתדירות גבוהה.

קבוצה גדולה יותר מבין היוצאות בשאלה הופכות לקבוצה מסומנת ומוכרת בסמינר השמרני או תלמידות בסמינרים הפחות יוקרתיים. ה"סוכנת העצמאית" אשר עוברת תהליך זה בגפה נמצאת, באותה עת, מחוץ לתשומת הלב של המחנכות והמשפחה כאשר הן מציצות לעולם החוצה בגרסאות שונות, חלקן בצורה

“תמיד הייתי חרדית לא קונבנציונלית, מרדנית ושואלת שאלות. לא הסתובבתי עם בנים, ולא יצאתי מהקווים אבל היו לי ספקות באמונה מאז שזוכרת עצמי והיו לי ייסורי מצפון שתשובות לא מספקות אותי” (כלל חסידית)

של התנסות ואחרות באמצעות קריאה מאסיבית של ספרות וצריכת תרבות. באופן מפתיע הנשים אשר יצאו בדגם של סוכנת עצמאית היו הקבוצה הגדולה ביותר שדיווחה על יציאה בשאלה עקב סיבות אמוניות. חוסר האמונה שלהן, בניגוד לתיאור המשברי של הבנים שחוו כרסום באמונה התחיל בגיל הרבה יותר צעיר, לפעמים ממש בילדות כאשר החלו לעמוד על דעתן. בראיונות חזרו אותן נשים על התיאור של ספקנות והיעדר אמונה

כילדות ותחושה לפיה היסודות של האמונה כפי שהונחלה להן בגיל הילדות אינם עומדים במבחן ההיגיון הישר. הנשים הללו, על פי התיאור שסיפקו, לא עברו את החוויות של הבנים עם לבטים אקזיסצניאליים או שיח ישיבתי עם המשגיח, אלא חוו את החברה החרדית מגבול האמונה פנימה. לפעמים הורים, אחות גדולה או בעיקר אב סיפקו לבנות מרחב של חשיבה עצמאית וסיפקו מענים שנועדו לילדה שחדלה להאמין לחיות באופן נורמטיבי בחברה החרדית עד בגרותה ללא משברים. בדפוס היציאה בשאלה הזה קבעו השידוכים את תזמון היציאה אשר לוותה פעמים רבות בכאב חריף על אבדן המשפחה, הפגיעה בהורים ובבני משפחה.

קבוצה גדולה יותר של נערות כוללת את מי שהחלו לבחון גבולות בתוך הסמינרים הנוקשים עם המורות המבוגרות. בזיכרון של תהליך היציאה, במסגרת הראיונות, מופיעה פעמים רבות דמות המורה המבוגרת הנוקשה הנעזרת במטאפורות קיצוניות ודוגמאות מטלטלות על מנת ליצור יראת חטא או לענות לתהיות אמוניות אפשריות של נערות בגיל ההתבגרות במעבר קרוב לחיים כאישה חרדית. הידיעה שיש שאלות שלא כדאי לשאול בסמינר נלמדת דרך אירועים בהם שאלה כלשהי הופכת אירוע או תרגיל חינוכי בהתמודדות עם אפיקורסות. רבות מן היוצאות זוכרות סיפור על נערה שהציבה שאלה אמונית ונענתה בתשובה מתחמקת שלאחריה בירור פולשני במעשיה, אמונתה ואפילו התיק שנשאה בבית הספר.

“ההקפדה הזו לדבר עם המורה בסמינר בגוף שלישי בזמן שאני פונה אל הקב”ה בגוף שני נראתה לי משונה אז שאלתי את המורה למה והיה פיצוץ נוראי” (חוצניקית)

האם היה רגע מיוחד בו החלטת לעזוב את החברה החרדית? “ההורים שלי התחילו בתהליכי שידוכים איתי ולא רציתי להמשיך בחיי העבדות בהם גדלתי. רציתי לצאת מחיי העוני. ברגע בו שמעתי שיש בחור בבית שלי שמחכה לפגישה איתי פגישה שהורים סידרו” (ספרדייה)

הלחץ בסמינר, ההמוניות והתחרות נתפסים בקרב היוצאות והמתלבטות כאמצעי שליטה על הרגש, הנשיות, המיניות והאינטלקטואליות שלהן. מקום מרכזי, בקרב מי שהטילו ספקות בסמינר, יש לצורה הנוקשה של הצגת הייעוד של האישה החרדית ודחייה של צורות אחרות של מימוש עצמי. בדיעבד, תיארו חלק מן הנשים הצעירות שיצאו בשלב זה את היציאה בשאלה במונחים מגדריים כמו פמיניסטיים. מספר קטן

הושפע מאירועים חיצוניים דרמטיים. אצל יוצאות “טריות” שרואיינו עלו רצח שירה בנקי, התאבדותה של אסתי וינשטיין ואף הופעתו של שיח חרדי נשי חתרני. הלבטים בקבוצה היוצאת בסיום הסמינר מחריפים מאוד לקראת תקופת השידוכים ולרוב הם מלווים בניסיון להקטין את הלחץ המשפחתי קהילתי ולדחות את השידוכים. בתנאים אלו, נוטים הורים רבים לדחוף את הנערה לשידוכים בחזקת התגברות על התהיות ולהאשימה בגרימת עגמת נפש ובררנות כאשר הבחורים “מצוינים”, או להיפך בטיעון כי אין זה משנה כי “בסוף כולם מתחתנים ומסתדרים”. השאיפות המנוגדות של הנערה לדחות את השידוכים מחד גיסא ושל

ההורים לזרז את הכניסה לנישואין מאידך גיסא עלולים להיות מה שכינתה אחת היוצאות "מערכה ראשונה של טרגדיה משפחתית שתגרור את מי שנולדו וטרם נולדו לתוכה".

מבין עשרות המרואיינות, שיצאו בטרם הנישואין, מבלי לנשור ממערכת החינוך, מעט מאוד מן היציאה נקשר בקשרים מיניים כגורם ראשון ומרכזי. לבוש לא צנוע שימש אמצעי לביטוי אי נחת, ויחסי מין קוימו בשלבים שונים של היציאה אולם פחות בסמוך לרגע ההכרעה. רק במקרים ספורים שימשו יחסים עם בן זוג פחות חרדי, התנסות מינית בטרם הנישואין ואפילו קיום יחסים מחוץ לנישואין סימן למפנה. יחד עם זאת, ביקורת על צניעות אובססבית, סלידה ממקווה מלוכלך, גילוח הראש בחוגים שמרניים ותחושה לפיה חוקי הנידה הקפדניים הם חיטוט וחדירה לתחום האינטימי צוינו אצל נשים, בעיקר מן החסידיות, כגורם מדרבן ליציאה ומקור לסלידה מאורח חיים שאינו מכבד את התחומים הפרטיים הרגישים. לרוב המוחלט של הנשים הצעירות בקבוצה שיצאה לפני תקופת השידוכים או לאחר תקופת נישואין קצרה היה ברור כי ההחלטה להינשא מהווה מעין ניסיון לפתור את התהיות כאשר, בדיעבד, מי שנישאו מרגישות חרטה כיוון שידעו כי הניסיון לא יעלה יפה. המחיר של הימנעות מקונפליקט עם המשפחה והקהילה הפך יקר מדי במונחי החירות האישית. הלחץ הקהילתי על זוגות צעירים החרף מאוד את אי הנחת וההתנגדות לו לבשה, לעיתים, צורה חתרנית של גלישה ברשת וחיפוש אחר מרחבים של היעדר פיקוח.

התסכול, הקושי והדחיפה ליציאה מוכפלות במצבים בהם הזהות המינית אינה ברורה או בקרב נשואות המתנסות בחוסר תפקוד מיני של בני הזוג. במקרים כאלו, עם נוכחות בולטת לחסידי גור, הופכות ההתנסויות הראשונות של אישה צעירה נשואה ביחסי מין טראומה. מרואיינות מספר חזרו אל הפער ואי ההבנה העמוקה מצד המדריכות המבוגרות וכל מיני "רבנים-יועצים-מומחים" שנחלצים לעזור לזוג הצעיר גם כאשר בעיות התפקוד של הבעל הצעיר או זהותו המינית הציבו את הזוג הצעיר במצב ללא מוצא. אצל חלק מן היוצאות שהתנסו במקרים קיצוניים של אלימות, כפייתיות ובעיות תפקוד מיני תשפיע ההתנסות על יחסים עתידיים לאחר היציאה בשאלה. בכמה מקרים המציצנות של אנשי מקצוע, "קומנדנטים", בני משפחה החרפו מאוד את הסלידה מן החברה החרדית נוכח הפלישה אל התחום הפרטי והרכילות כמנגנון פיקוח חברתי חרדי. הייצוג הבולט של נשים חד הוריות מחסידות גור כרוך במאפיין זה של ההתמודדות עם נושא הזוגיות והמיניות של צעירים.

המצבים המורכבים ביותר בהיבט המגדרי כרוכים בתופעה של נשים נשואות עם ילדים העוזבות את גדרי החברה החרדית. המאבקים המשפחתיים והקהילתיים מגיעים למערכות הרווחה ובתי המשפט ובהם נדרשו חלק מן היוצאות לוותר על משמורת. הוויתור של אימהות למספר ילדים מותירה את היוצאת במתח גדול במיוחד בין האימהות לבין חוסר היכולת לחיות במסגרת חרדית. חלקן דיווחו על מחשבות אובדניות ואחרות קיימו אורח חיים כפול של אנוסות בשלב ביניים. החשיפה והמסמך שהותירה אסתי וינשטיין הציבו על סדר היום את התופעה של עשרות רבות של יוצאות במעמד זה.

מה הייתה הסיבה העיקרית ליציאה שלך בשאלה?
"גילוי הנטייה המינית שלי וההבנה שאם לא אקום
ואעשה מעשה אמצא עצמי נשואה וחיה חיים שלמים
שהם לא שלי ואני לא רוצה בהם. הטריגר הרציני היה
הגיל וההבנה שאני חייבת לצאת משם ולצאת מהארון
ואז כבר יצאתי משני הארונות" (בת לחוזרים בתשובה)

מספר מרואיינות לסביות זיהו את הנטייה המינית שלהן בגיל העשרה. חלקן הגיע ליציאה בשלבים המוקדמים מבחינת הגיל ואילו אחרות הגיעו עד שלב הנישואין רק כדי להתפכח על המחיר שנדרשו לשאת. במקרים אלו המתח של נישואין ללא אמונה בקהילה שממנה שואפים לצאת מוכפל בהיבט של זהות מינית אשר לא ניתן לממש במסגרת החברה החרדית. חלק

מנשים אלו בחוגים שמרניים אשר נחשפו לשוליות יצרו בשני יישובים קבוצות נשים אינטימיות כשלב מעבר אל מחוץ לחברה החרדית.

“עברתי אונס קשה והתגובה החברתית מבעלי, המשפחה, השכנים, הרבנים וכולם הייתה מזעזעת ללא אמפטיה. בעלי הלך לבדוק האם אני מותרת לפני שהתעניין בי. האונס עורר אצלי שאלות שהיו שם זמן רב”
(ליטאית)

היציאה הטראומטית ביותר של נשים כרוכה בנפגעות אלימות ופגיעות מיניות. היציאה מגדרי החברה החרדית נעשית במקרים אלו בגיל צעיר ומלווה בשלב מעבר של השתייכות לקצה הרצף של הנוער בסיכון. חלק מן הנערות הצעירות הללו מנוצלות בתוך הקבוצה אליה הן משתייכות ואילו אחרות הופכות קרבנות במרחבי הסיכון מחוץ לגדרי החברה החרדית. לפעמים ימצאו עצמן הנערות המנותקות ביחסי ניצול עם מבוגרים שאינם חרדים.

במקרים החמורים ביותר ימצאו עצמן הנערות על סף עולם הזנות בעבור מקום לינה ולעיתים בסופו של התהליך ברחוב. מספר גדול יחסית מבין העוסקות בזנות בישראל גדלו בפריפריה של החברה החרדית, עקב המצוקה והקשיים בתחומי הרווחה. הגורם הדומיננטי בהידרדרות נעוץ בהיעדר עורך משפחתי אשר מלווה את היוצאת החרדית, בתנאים בהם המשפחה מתכחשת אליה. תופעה זו מוכרת גם מן ההיסטוריה היהודית בקריסה של היישוב הישן במלחמת העולם הראשונה ועם ההגירה לאמריקה בראשית המאה העשרים. ככלל, ניתן למקם את קצה הרצף בתוך ההקשר של דיון במדיניות חברתית הנוגעת לנוער שנפגע ופחות בתוך דיון ביציאה בשאלה. יחד עם זאת, רשת הביטחון ליוצאים בשאלה יכולה גם לשמש מניעה ראשונית וטיפול בנערות נפגעות בסיכון חסרות עורך משפחתי.

10. ההשפעה של הרשת, הסמארטפון והרשתות החברתיות

הערכה של השפעת הטכנולוגיות החדשות על החברה החרדית היא נושא מורכב. ניתן לומר כי המאמץ למנוע את כניסת הטכנולוגיות החדשות לחברה החרדית לא צלח, אולם יכולת מסוימת לווסת את ההשפעות שלו על בני הדור הצעיר התפתחה במוסדות החינוך. התחזית, ברוח הטראומה של הסחף, לפיה הצעירים החרדים ייחשפו לספרות כפירה או תרבות לא חרדית, שתערער את אושיות האמונה, בנוסח “הקונטרסים המשכילים” ותרגומי ניטשה ליידיש לא נתרחה. במובנים אחדים הרשת אף מאששת את הזהות החרדית דרך העיסוק בקהילות השונות ויצירתו של סדר יום כלל חרדי מגזרי. בהקשר של יציאה בשאלה, הגלישה אינה מתוארת כגורם ראשוני אלא מאפיין נלווה. החיפוש ברשת בשלב התהיות, השימוש בה בקביעת האסטרטגיה של היציאה ולבסוף ההישענות עליה בחיפוש אחר תמיכה ביציאה מלווים את היציאה אולם לא גורמים לה.

בקרב נוער נושר וצעירים מהוות הרשתות החברתיות אמצעי לאישוש תרבות הנוער והצריכה כמו גם לגיבוש קבוצת שווים במיצוב דומה מול הקהילה והמשפחה. הסמארטפונים גם מהווים מרחב של אינטימיות המאפשר לחרוג מן החלל של בית הספר, המשפחה ואפילו השבת או החג מתחת לשמיכה, כפי שדיווחו רבים מן היוצאים. מקום מיוחד המשלב אספקיפיזם כמו גם חשיפה לחברה בחוץ יש דווקא ביכולת לצפות בסרטים תוצר הטכנולוגיות החדשות. הרבה יותר יוצאים דיווחו על צפייה בסרטים אשר עוררו אותם לחשיבה על מצבם מאשר על ספרות כפירה או להבדיל פורנוגרפיה. הטכנולוגיות החדשות, ובעיקר הסמארטפון, מאפשרות לעקוב ולהזדהות אחר יוצאים אחרים. מבחינה זו, הרשת מאפשרת להתבונן על היציאה כמופע רחב ולא כהכרעה אישית קשה ואילו הסמארטפון מאפשר לצפות במי ששייכים לקבוצת השווים ונמצאים

בשלב יציאה שונים. יוצאים רבים ציינו את הרגע בו העלו או שלחו תמונה שלהם ללא פאות או בבגדים לא חרדיים ברשתות חברתיות כהצהרה לקרובים.

“בגיל 13 כבר ידעתי שלא אהיה חרדי אבל את הניסוח של זה במונחי אמונה ודחייה מחברה חרדית פיתחתי מתוך הדיונים בפורום היוצאים של תפוז” (ליטאי חוצניק)

הקבוצה הקטנה, מבין המרואיינים, אשר הציבה את הגלישה וההשפעה של הטכנולוגיה כגורם ביציאה, היו מי שיצאו בגיל מבוגר, פעמים רבות מתוך נישואין, והחלו לגלוש מתוך אורח חיים חרדי “פרום” מובהק. עבורם לוותה הגלישה בערעור על סדרי עולם לרוב בתנאים של זוגיות משברית או כזו שבן הזוג היה חשוף כבר אל הרשת. במונחים של שינוי חברתי ברור כי המפגש בין הטכנולוגיות החדשות לבין חברה מסורתית מעצב מופעים חברתיים, אולם היציאה בשאלה נעוצה בתהליכים פנים חרדיים ארוכי טווח ובירידה של רמת הפיקוח החברתי אשר הקטינה בתקופות מוגבלות את היקפי היציאה.

ההתפתחות של היציאה בשאלה בדור האחרון מתרחשת במקביל לתהליכים דינאמיים של התפתחות טכנולוגית החל מחדירת האינטרנט, דרך הסמרטפונים וכלה ברשתות החברתיות. בתנאים אלו פערי גיל משפיעים מאוד על הצורה בה השפיעו הטכנולוגיות החדשות על היציאה. מי שיצא בתקופת החדירה של האינטרנט וראשית ההופעה של מרחבים חתרניים כמו פורום “עצור כאן חושבים” או “בחדרי חרדים” מתאר את החשיבות של המידע בשעה שמי שיצא בתקופת החדירה של הסמרטפונים מתאר יותר את הנגישות למידע מבלי הצורך להגיע לספרייה פיזית ו”להפקיד את מגבעת הבורסילנו כמשכון אצל

“בעלי הביא מחשב ואינטרנט, דבר ראשון שכתבתי כשישבתי מול מחשב היה ‘יוצאים בשאלה’. מצאתי בלוג של שרה איינפלד, הראיתי לו והוא הציע שאתכתב איתה בקטע חברתי. אחרי זה היו צ’אטים חרדים ופורום תפוז ובעלי היה שורץ שם שעות. היו להם מפגשים והוא רצה ללכת. היה לי ברור שלא יישאר הרבה זמן” (חסידית)

הספרנית החילונית”. בשנים האחרונות החוויה הקהילתית של רישות היוצאים במסגרת הרשתות החברתיות משפיעה מאוד על הצורה שלובשת היציאה, השיח והתמיכה ההדדית בין יוצאים.

מקום מיוחד, שסימן מפנה בנוכחות של התופעה בעולם הרשתות החברתיות והרשת, חזר והופיע בדיווחים של יוצאים ותיקים שסיפרו על פורום יוצאים בשאלה של תפוז. הפורום סיפק תמיכה רגשית, שימש מקור מידע, הפך מרחב לדיונים אמוניים, שיקף את הנושא של יוצאים כפי שהופיע בתקשורת ותרבות ועיצב לראשונה ברשת סדר יום של יוצאים כקבוצה. הפורום שהיה פעיל בין השנים 2001–2016 עסק גם בסוגיות של זהות והתנהגות מינית, גירושין ופרסם הודעות של מי שהיו במצבים משבריים. ניהול הפורום סימן אתגר מורכב מאוד נוכח החשיפה הגבוהה, האינטנסיביות של אירועי פורום, ריבוי המשתתפים בעלי המוטיבציות השונות וההתנגדות שעורר בקרב מחנכים ופעילים חרדיים. פורום תפוז, על אף המגבלות של כתיבה במתכונת של הודעות, הפך גם מרחב יצירה של מספר יוצאים אשר רצו להציג לקהילת היוצאים המתגבשת קטעי יצירה אשר סברו כי היא משקפת חוויות אופייניות. הפורום לא התגבש לכדי התארגנות מחוץ לרשת אף צמחו מתוכו פעולות והתכנסויות של יוצאים. במקביל לפורום “יוצאים בשאלה” של תפוז פעל פורום מקביל של “חרדים בעול כורחם” (אנוסים) אשר פעל בין השנים 2009–2014 בחפיפה חלקית מבחינת המשתתפים, הקוראים והפעילים. עבור חלק מן האנוסים שגלשו בפורום “חרדים בעול כורחם” הייתה זו תחנת מעבר משלב הלבטים להכרעה על יציאה בשאלה משום הדגש על קשיים בתוך החברה החרדית בהודעות שהתפרסמו בפורום.

צריכת הטכנולוגיה בכלל והאינטרנט בפרט עמדה בקשר מובהק למוטיבציה ליציאה ואתגרים מולם ניצב היוצא. אצל צעירים היה עניין רב יותר בתרבות לא חרדית, פוליטיקה, ספורט ומוזיקה כמו גם קבוצת השווים והרשתות החברתיות. אחרים חיפשו סיוע באמצעות מידע או לחלופין קשרים חברתיים וקבוצה של יוצאים על רקע דתי נכנסה למספר אתרים, פורומים ורשתות חברתיות העוסקים בשאלות אמונה. לפעמים צמחו גם קבוצות חתרניות של יוצאים מחסידות זו או אחרת. הרשת במידה רבה מהווה אקסטנציה של היציאה ופחות גורם מחולל. היא מאפשרת ליוצא, כמו גם למודרנים ולאנוסים נגישות אינטימית בסיכון נמוך, בשלב החיבוטים לקראת יציאה ושינוי כמו גם תמיכה במהלך עצמו. אין באמצעים האלו משום הקטנת הקושי הכרוך במהלך הדרמטי של היציאה. מעט מאוד יוצאים תלו את היציאה בגילוי שחוו ברשת אולם רבים, בעיקר בגיל המבוגר שיצאו על רקע אמוני, ציינו את ההכרה הגוברת על העולם בחוץ באמצעות הטכנולוגיה. מרואיינים צעירים ציינו כי הרשת סיפקה להם תמונה מעוותת של העולם החילוני החיצוני מבלי לראות תמונה מורכבת ביחס לחברה אליה היגרו. ההכרה בעולם החילוני התפתחה רק מאוחר יותר מתוך מקום העבודה ומפגשים עם קבוצת השווים ואחרים במשך תקופה ארוכה של לימוד.

11. על סף היציאה וחזרה ממנה

“בשיעור ב' התחלתי לעבוד, לעשות כל מיני עסקים ולהיעלם מהישיבה. עבדתי, יצאתי עם בנות, עשיתי סמים, התפרעתי עם מכוניות, הפסקתי להאמין ובטח שלא רציתי להיות חסיד כמו המשפחה. מצד שני הסתכלתי על היוצאים שלא פה ולא שם. החלטתי שעדיף להיות חרדי לייט ואולי אשתדך עם איזו אמריקאית, מה רע?”
(חסיד. משרת כיום ביחידה חרדית)

המיתוס בכל הנוגע ללידת ארגון “הלל” לפני שנות דור, מתאר את שי הורוביץ, בחור חרדי בן לרב מפעילי תנועת התשובה, אשר יצא בשאלה סמוך להקמת “הלל”. הורוביץ היה אחד הפעילים הראשונים בתחום וכעבור מספר שנים חזר בתשובה והפך יועץ למשפחות חרדיות בנושא היציאה בשאלה. התופעה של יציאה חלקית וחזרה עדיין קיימת גם בקרב מי שהרחיקו לתוך החברה הכללית לתקופה ארוכה של כמה שנים והתקשו להשתלב או שביקשו לחזור לחברה החרדית. היקף הנוער החרדי הנושר, בדרגות שונות, גדול במיוחד ומקיף בקבוצת הגיל 13–21 בין 10%–20% מקבוצת הגיל בעיקר בפריפריה. המספר של היוצאים מתוכם קטן יחסית ומעיד כי לא כל נשירה מסתיימת בעזיבת החברה החרדית. הרוב מקרב הנוער הנושר חוזר אל התלם לאחר תקופה של “פריקת עול” בגיל שלפני הנישואין. חלק מאותו נוער נמצא באותם מעגלים של היוצאים, כאשר לתקופה מסוימת הם חלק מאותה קבוצה

חברתית. הנושרים והיוצאים בוחנים יחד גבולות, יוצרים רשתות חברתיות ועולם של קבוצת שווים חתרנית, עם נוכחות ברשתות החברתיות כמו גם תרבות פנאי מפותחת. לקראת גיל 20 פונה חלק מן הנוער הנושר חזרה אל גדרי החברה החרדית ומהווה מעמד בינוני נמוך של חרדים “לייט”, ספרדים חרדים מסורתיים או חרדים מודרניים אם מדובר במשפחות אשכנזיות ליטאיות וחסידיות חזקות. חלק מהם ישרתו בצבא ביחידות הייעודיות לחרדים.

בקרב הבנות, אשר היו על סף היציאה, יהיו נישואין עם בנים בעלי רקע דומה, ולרוב לא יישמר הקשר עם היוצאים. בראיונות עם בנים יוצאים שעברו שלב “שבבניקי” עם הנושרים, חזר הסיפור על היוצא שמצלצל אל חברתו הראשונה איתה קיים יחסים בנעוריו לשאול בשלומה והיא משיבה לו כי “לא שייך שיהיו בקשר עכשו כשהיא נשואה”.

12. התארגנויות של יוצאים – בין "הלל" להתארגנות עצמית

בחלקים מן הציבור החרדי רווחת גישה לפיה ארגון "הלל" נושא באחריות ומעודד יציאה בשאלה. על פי התיאור הרווח בקרב מחנכים, פעילים וארגונים שונים, מנצל הארגון את המצוקות של בני הנוער ו"מוציא אותם לשמד", או לכל הפחות מנתב אותם נוכח מצוקה אל היציאה. הדימוי הדמוני של "הלל" עומד ביחס הפוך לזהירות שנוקט הארגון לפני קליטת יוצא בשאלה, אולם במידה מסוימת זהו דימוי ראוי של החזרה בתשובה כתוצר של "שטיפת מוח". האשמה על הוצאה בשאלה מיוחסת בשנים האחרונות גם ל"יוצאים לשינוי" ו"בחרת" המבטאים התארגנות עצמית של יוצאים.

כשם שמחקר של חזרה בתשובה מלמד כי זהו ביטוי של מפנה בזהות שאינו תוצר מעשה מיסיונרי של "מחזירים בתשובה", כך גם הדיווחים של יוצאים בשאלה מלמדים כי היציאה היא מעשה אינדיבידואלי. אנשים אינם משנים באופן דרמטי את אורחות חייהם עם מחירים אישיים וחברתיים כה כבדים מתוך לחץ חיצוני. ההסבר לפיו יש מיסיונרים מוציאים בשאלה או מחזירים בתשובה חסכוני מאוד להורים, ארגונים או כל מי שחש איום על זהותו מתוך הבחירה של אנשים לשנות את זהותם ואורחות חייהם.

תהליכים ואסטרטגיות של יציאה בשאלה נחלקים לפי מזג חברתי. רבים מן היוצאים אינדיבידואליסטיים וניתן לכוונתם כסוכנים עצמאיים אשר אינם נזקקים לתמיכה חברתית, קבוצת שווים או קהילה. יחד עם זאת, הבדידות המלווה את התהליך וצרכים אינסטרומנטליים מביאים את רוב היוצאים להתקשרות ברמות שונות עם ארגונים ויחידים. האנונימיות של הרשת מאפשרת מגע מוגבל ולעיתים אנונימי היות שחלק מן הפורומים בנושא היציאה ברשתות החברתיות הם פורמאליים ואחרים ביזמות אישיות או מקומיות.

ארגון "הלל" מזוהה עם פיתוח שירותים ליוצאים בשאלה משך שנות דור ונתפס כמענה מרכזי, אף שהוא מעניק סיוע אינטנסיבי לקבוצה שאינה גדולה ומתמחה ביחידים אשר המעבר שלהם רווי חסמים וקשיים מסוגים שונים.

במהלך שנות קיומו העניק "הלל" סיוע משמעותי ל-2500 יוצאים בשאלה במסגרת קהילתית, מחייבת עם ליווי מקצועי צמוד לפי תכנית אישית, הנותנת מענה לכל ההיבטים של חייו במעבר ובחברה הכללית בה ישתלב. "הלל" פיתח במשך השנים רצף שירותים בהיבטים של מענה לאוכלוסיות מגוונות של יוצאים, כמו גם ביחס למגוון האתגרים של צרכים בהשכלה, תעסוקה, שירות צבאי ודיוור. בשנים האחרונות נעשה גורם מבצע של ניצני מדיניות מותאמת כלפי יוצאים בשאלה במשרד הרווחה.

בשנים האחרונות נענה חלק גדול מן הצרכים של יוצאים בשאלה בשלבים שונים באמצעות מנגנונים ושירותים המוגדרים לקבוצות אחרות. כך, מחלקות רווחה עירוניות, תכניות לאומיות ושירותים של משרד הרווחה והחינוך יטפלו בצעירים עד גיל 18 במסגרת הקטגוריה הרחבה של נוער בסיכון או נוער חרדי נושר. חוסר ההתאמה של אותם שירותים יבוא לידי ביטוי בחוסר היכרות עם מאפייני היציאה בשאלה, יצירת מרחב משותף של נוער נורמטיבי עם קבוצות עתירות סיכון סוציאלי, היעדרם של מוסדות מותאמים במצבי משבר, הצבת היוצאים בשאלה בעמדה מורכבת מול הקהילה והגדרה של הכרעת זהות כמעשה מתווג. עובדים סוציאליים חרדים בעלי מודעות לנושא, ארגוני חברה אזרחית ומחלקות רווחה בערים מעורבות יפנו לא פעם את היוצאים למסגרות כלל חברתיות, וגם בהן מתעוררים קשיים ליוצאים בשאלה בהקשרים אחרים. עבור המתגייסים לצה"ל, עד לאחרונה, עמדה גם כן הבחירה הארגונית בין מסגרות כמו מקא"ם לאוכלוסיות מיוחדות שאינן חרדיות לבין שירותי ביחידות בתנאים הייחודיים לחרדים.

בתחומי הלימודים והתעסוקה נוכח המאמץ הלאומי והסיוע הנדיב לחרדים התפתחו מופעים דומים, המאפשרים ליוצאים בשאלה להישען על פלטפורמות המכוונות לחרדים. העמדה של המדינה כלפי מופע זה הייתה מחייבת, כיוון שיוצאים בשאלה ניצבים בפני אותם חסמים של היעדר השכלה והון אנושי במעבר לשוק העבודה הכללי ואילו היזמים החרדים והגופים המפעילים של אותן מסגרות שמחו במספרים ובתקציבים הנלווים, כל עוד שמרו היוצאים בשאלה על הכללים. המשתתפים בתכניות, אשר נמנו עם חוגים מודרניים, היו אדישים כלפי התופעה אולם היוצאים משלמים מחיר כבד מאוד כאשר הם נאנסים להמשיך להתחזות לחרדים, לשמור על מצוות כאשר שוב אינם מרגישים חלק מן הקהילה או מדרך החיים החרדית.

ארגון יוצאים לשינוי נולד כארגון סגור שהפך מסגרת קהילתית חברתית על מנת לתת מענה מותאם ולהשפיע על עיצוב גיבוש מדיניות ביחס ליוצאים בשאלה. במסגרת זו, פותחו שירותים ראשוניים בסיוע ללימודים גבוהים, נעשה רישות חברתי באמצעות הרשת, נערכו פעולות תרבות ופעולות סגור בהיבט של שירות צבאי ועבודת משרדי הממשלה. הסגור לווה בעיצוב קהילה או תנועה של יוצאים בשאלה סביב אתוס חדש, אשר פחות מדגיש את הסיכונים ויותר את הפוטנציאל של היוצאים ופועל במרחבים פוליטיים וחברתיים רחבים. בתחומים אלו, הצליח הארגון בשותפות עם "הלל" וארגונים נוספים להעלות על סדר היום של משרדי הממשלה, בתי המשפט והכנסת את הצרכים הייחודיים של יוצאים בשאלה ולהציע מענה ליוצאים בתחומי הצרכים של הפרט.

ארגון נוסף שצמח מתוך אותם צרכים ואתוס חדש של יוצאים בשאלה נשען על אבחנה בין יציאה בשאלה כיציאה מגדרי החברה החרדית כ-Disaffiliation לבין שאלת החילון והתרבות. ארגון "ובחרת" ביקש ליצור מרחב של פעילות, חשיבה ויצירה, אשר מותיר מקום לאמונה ובחירה בשמירת מצוות מחוץ לגדרי החברה החרדית. הארגון סימן מיסוד של התארגנויות עצמיות ספונטניות של יוצאים תוך הדגשת העיסוק בפנאי ותרבות.

מן הצד החרדי עוסקים רבים מן הארגונים הפונים לנוער נושר ביציאה בשאלה. בעבר היה נהוג לשלוח אברכים מארגון "יד אליעזר" או פעילים בארגונים הפונים לנוער, לשכנע את היוצאים בשאלה לשוב אל התלם החרדי. בעבר היו מאבקים ממוקדים נגד ארגון "הלל" ולאחרונה הוקמו מסגרות חרדיות משותפות לצעירים חרדים בודדים אשר משרתים בצבא נוכח התנגדות הוריהם, לצד חיילים חרדים על סף היציאה בשאלה בדירות קלט עם סיוע.

13. היקפי היציאה בשאלה

א. הערכות שונות להיקף תופעת היציאה בשאלה

ההקשר הפוליטי – הזיהוי הדמוגרפי של יוצאים בכלים הסטטיסטיים הקיימים ללא מיפויי ייעודי קשה במיוחד. יציאה בשאלה מתרחשת על פני זמן בתהליך פנימי אשר אין בו בהכרח רגע מכוון של "המרה" או conversion כפי שהוא מכונה במינוח של חקר הדתות. חלק מן היוצאים בשאלה, בעיקר בסמוך לגיל 18, יחזרו אל גדרי החברה החרדית ולגבולות הרכים שלה כחרדים מודרניים או כמסורתיים בגרסא החרדית ספרדית. המופע של יציאה בשאלה מאוד מגוון לא רק בתהליך אלא גם במניעים, חלקו מסמן מעבר חלק יחסית בין קבוצות זהות קרובות כמו חרדיות ודתיות מסורתית או חרדיות מודרנית אנגלו-סקסית לדתיות

אורתודוקסית מודרנית. בקרב יוצאים אחרים מדובר על תהליך דמוי הגירה רב ממדיית החוצה מחוגים חסידיים וליטאיים שמרניים אל החברה החילונית אשר מזוהה כמהפך זהותי דרמטי.

כל דיון בהיקף היציאה בשאלה רגיש מאין כמוהו וקשור בפוליטיקה של הזהויות בחברה הישראלית. הערכה אשר מתבקשת, לכאורה, בהקשר של עיצוב מדיניות חברתית, משקפת למעשה ניסיון לאמוד את היקפי התופעה החברתית בכללה. זהו נתון טעון במיוחד במלחמת התרבות הדמוגרפית הסמויה אשר מתנהלת בין קבוצות שונות בחברה הישראלית. עבור אלו המייצגים את היוצאים מדובר על ההצדקה לקיומם של שירותים ייחודיים לציבור העוזבים את החברה החרדית. בעיני אלו המייצגים את החרדים מדובר בהודאה בכישלון מערכת החינוך שלהם ואילו בחלקים מן הציבור החילוני מדובר על הדמוגרפיה המגשרת בין התקווה לפאניקה.

הסקר החברתי – הנתון אשר נתקבע בשיח על יוצאים בשיח הציבורי והתקשורת לפני כחמש שנים הציג אומדן לפיו יש כ־1,300 יוצאים בשנה. הנתון הזה התבסס על עיבוד נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס הנשען על דיווח עצמי בסקר טלפוני, במהלכו נשאלים הנסקרים מה מידת הדתיות של הבית בו גדלו בגיל 15 ומידת הדתיות העכשווית שלהם. 8%–10% מתוך הנסקרים שהגדירו את הבית בו גדלו כחרדי, הגדירו את עצמם עצמם כלא חרדים כיום. ככל שגיל המשיבים יורד, אחוז הלא חרדים עולה. מאחר שקבוצת המשיבים הייתה קטנה מדי (ב־2009 היו רק 219 חרדים), בוצע הניתוח על בסיס ממוצע של תוצאות הסקרים החברתיים של השנים 2007–2012 בהם נשאלו השאלות הללו. ככלל הקושי עם נתון זה כרוך באמינות הנמוכה של הסקר החברתי והיקף המדגם החרדי הקטן והקבוצה של היוצאים המונה 20 נדגמים בקירוב בכל שנה.

נתוני משרד החינוך – מקור נתונים אחר ממנו נעשה ניסיון לחלץ מספר של יוצאים בשאלה כרוך במאגרים של מספרי התלמידים בחינוך החרדי תוך זיהוי תנועות ממנו ואליו כפי שהוצע על ידי נחום בלאס ממכון טאוב ומי שמפעיל פרום מדיניות חינוך מרכזי בו מנויים מאות חוקרים, אישי ציבור ועובדי מדינה. בלס ניסה לבדוק את שיעורי הגידול של מספרי התלמידים בכיתות א'–ו' על פני חמש עשרה שנה בהשוואה לשיעורי הפריון היציבים יחסית. הוא הגיע למסקנה לפיה שינויים בקצב הגידול של החינוך החרדי לצד ריבוי מעברים מעידים כי יציאה בשאלה גדולה מחזרה בתשובה אף שלא הציע נתונים כלשהם ביחס להיקפי יציאה במספרים מוחלטים. גישה מעין זו מקפלת בתוכה שגיאות רבות הנוגעות בבסיס הנתונים אשר אינו אמין, באופי של מעברים רבים בין החינוך הממלכתי דתי לבין החינוך החרדי בקבוצות מסורתיות וקיומם של בתי ספר חרדיים במסגרת החינוך הממלכתי דתי ולהיפך.

נתונים והשערות של העמותות – העמותות של היוצאים בשאלה נעזרות באומדנים אשר מבוססים על מספר המשתתפים בתכניות ובפעילויות שלהם ועל מספר עוקבים ברשתות החברתיות. כך, בדף הפייסבוק של "יוצאים לשינוי" רשומים 7,300 עוקבים אשר רובם יוצאים בקבוצת הגיל 18–30. נתון זה מאשש את ההשערה לפיה ההיקף של היציאה בשנה עומד לכל הפחות על כמה מאות. מספר העוקבים עוזר גם לזהות את מי שרואים עצמם חלק מן הקהילה של היוצאים בשאלה ולעיתים אף כמעין תנועה חברתית. מנגד, הערכות כאלה מתקשות לזהות את היוצאים הסמויים אשר פועלים כסוכן עצמאי ופעמים רבות "נבלעים" לתוך החברה הישראלית או עוברים לחו"ל. חלק הארי של היוצאים מעוניין כנראה לפחות בשלבים הראשונים של היציאה בקהילה ובתמיכה של מי שעברו תהליך דומה.

הנתונים וההערכות של ארגון "הלל" מסייעות גם הן להציע אומדן כבסיס לפיתוח שירותים. הנחה בקרב פעילים בארגון מניחה כי לפחות 25% מן היוצאים בשאלה יוצרים מגע כלשהו עם הארגון, החל ברמה הבסיסית של פנייה טלפונית, דרך השתתפות באירועים וקבלת מלגות וכלה בסל השירותים הרחב שמציע

הארגון. שלא במפתיע הפערים בהערכות השונות של אנשי חינוך חרדים, פעילי נוער, עובדי מחלקות רווחה ויוצאים אינם גדולים. נתונים אלו מתיישבים גם עם הניסיון להעריך את המספר באמצעות הדיווחים האישיים של יוצאים. מספר הפונים אל ארגון "הלל", ברמה של קבלת שירות כלשהו, עומד על 250 יוצאים בשאלה בשנה. ההערכה של פעילי הארגון היא שרבע מכלל היוצאים פונים אל הארגון לקבלת סיוע, השתתפות בפעילות או התקשרות מעבר למידע בסיסי. הנחת העבודה בארגון "הלל" מבוססת לפיכך על היקף של 1,000 יוצאים בשנה.

נתוני מדור חרדים בצה"ל – מקור נתונים אשר עלה לדיון בחוגים של יוצאים בשאלה נגע לנתונים של מתגייסים ממוסדות חינוך חרדיים והמסלולים בהם בחרו לשרת כאשר יש אי הסכמה בין קובעי המדיניות במדור חרדים באכ"א לבין הפעילים בארגוני היוצאים בשאלה ביחס לאומדנים. חילוקי הדעות נוגעים למספר היוצאים בשאלה בכוח מתוך למעלה מ-2,800 מתגייסים בוגרי מערכת החינוך החרדית בשנת 2016. בתוך קבוצה זו, ישנה קטגוריה של 600 בוגרי מערכת החינוך החרדית שהתגייסו למסלולים כלל צה"ליים (נתון זה מהווה עלייה של ממש משנים קודמות). אפיון הפרופיל של מתגייסים אלה, רמת הדתיות שלהם, החוגים מהם הגיעו עשוי לסייע מאוד בהערכת מספר הגברים היוצאים.

600 החיילים הללו היו יכולים לשרת ביחידות חרדיות מובהקות דוגמת מסלולי השחר"ר, נצח יהודה ויחידות חרדיות וליהנות מהטבות מפליגות, אולם בחרו לשרת ביחידות מעורבות. הערכה במדור שירות חרדים מניחה כי הרוב בקבוצה זו נמנה עם יוצאים מסוגים מגוונים. מאחר שמדובר על קבוצות גיל שונות ניתן להעריך כי היקף הגברים החיילים היוצאים המשרתים ביחידות מעורבות עומד על כמה מאות בשנתון, בנוסף ליוצאים בכוח בהיקפים קטנים יותר המשרתים ביחידות החרדיות ומצויים בשלב מעבר. מספר היוצאים המשרתים בצבא אינו ידוע ורבים מהם בגיל מבוגר ונוכח נסיבות חיים מורכבות, העדפות אישיות והכרח הפרנסה בוחרים שלא לשרת. יחד עם זאת, הערכה של מספר המשרתים בהיקף של כ-40% מכלל הגברים היוצאים בשאלה, מובילה להשערה לפיה המספר המינימאלי של הגברים היוצאים בשאלה בכל שנה עומד על מאות רבות בשנתון. יחד עם זאת יש לציין כי ההגדרה של בוגר מערכת החינוך החרדית המשמשת את צה"ל מרחיבה במיוחד.

מגמות ביציאה – בקרב המחנכים החרדים ובארגוני היוצאים יש קונסנזוס לפיו התופעה של היציאה התרחבה בשנים האחרונות בהיקף של כ-20% בכל החוגים וקבוצות הגיל. ניתן לקשור את הגידול באובדן הדימוי של חברת מופת, התעבות הרשתות החברתיות של היוצאים, הקבלה הגוברת של התופעה בחלק מהמשפחות החרדיות, ההתמודדות החרדית הציבורית עם פגיעות ועוולות, העוני הגובר ותהליכי השינוי במשפחה החרדית. ההסבר להתרחבות של תופעת היציאה יכול להיות קשור גם בגודל השנתונים החרדים אולם הגידול במספר היוצאים חורג, כפי הנראה, מהיקף התוספת לפי שנתון. בתנאים אלו ייתכן שהקושי המובנה בהערכת מספר היוצאים מצטרף אל הדינמיות של התופעה.

ב. לקראת הנחת עבודה לפיתוח שירותים

פיתוח שירותים במדיניות חברתית אינו מחייב מאמץ להגיע לנתונים מוחלטים על תופעה ויכול להתבסס על הנחות עבודה ולמידה על ההיקפים והצרכים מתוך התהליך. מתן מענה מוסדי רחב לצרכים המיוחדים של יוצאים יהיה תהליך מורכב של למידה אשר יתרחש על פני זמן ובמהלכו ייקבע קצב הפיתוח לפי הדרישה של היוצאים לשירותים. משרד העבודה והרווחה וקרנות הביטוח הלאומי מפתחות שירותים לפי דגם כזה

בהצלחה רבה מבלי להזדקק למאגר של כלל מקבלי השירות אלא בהישען על הנחות עבודה מבוססות. יחד עם זאת ישנה דרישה ציבורית, שעלתה אף בדיונים בכנסת, למספרים מוחלטים על היקף היציאה. המוטיבציות מאחורי השאיפה לאומדן כזה קשורה במניעים החורגים מן ההקשר של פיתוח שירותים.

הצרכים של יוצאים מקבוצות שונות נבדלים מאוד ולכן הקטגוריה "יוצאים בשאלה" כמי ששוב אינם מגדירים עצמם חרדים אינה מועילה במיוחד בעיצוב מדיניות חברתית. לפיכך, ראוי לשאול מהו מספר היוצאים בשאלה לצורך השלמת השכלה, רשת ביטחון נוכח סיכון, השתלבות בשוק העבודה, שירות צבאי או מיצוי הפוטנציאל מחוץ לחברה החרדית. כל אחת מן השאלות צריכה להיבחן בהקשר הייחודי שלה. הצרכים של נער ספרדי דור שני לתשובה בנתניה שונים בתכלית מאלו של גרושה מבית חסידי בביתר עילית שעברה להתגורר בתל אביב.

לצורך פיתוח שירותים נדרשת הנחת עבודה בדבר גודל הקבוצה הפוטנציאלית של מקבלי השירותים. במסגרת זו, ניתן להציע אומדן גס מאוד של מספר יוצאים לפי חוגים כמעין "תרגיל" אשר אמינותו בעייתית אולם היא עדיפה על פני השענות על הסקר החברתי של הלמ"ס. תרגיל זה אינו מכוון להציע מספר יוצאים אלא הנחת עבודה זהירה לפיתוח שירותים. במידה ומעוניינים להגיע לאומדן אמין של המספר הכולל של היוצאים בשאלה יש להישען על רשתות חברתיות. מאפייני החברה החרדית ובכללם ההיקף הדמוגרפי שלה, החלוקה לתאי זהות קהילתיים סביב חסידויות, כוללים, בתי כנסת, מוסדות חינוך, קהילות טריטוריאליים וקשרי משפחה, מאפשרים מיפוי מלמטה. מהלך מיפוי יכול להישען על רשת של מאות היוצאים בשאלה ברשתות החברתיות ולמפות באמצעותם את הסביבה של כל יוצא לפי הקבוצה והמשפחה.

ג. שיטת הערכה חלופית על בסיס הראיונות במסגרת המחקר

במהלך הראיונות לעבודה זו עלו הנתונים הנוגעים לחסידויות כאשר היוצאים בשאלה מקרב חסידי סלונים, בעלז, גור כמו גם חסידויות קטנות אחרות, הכירו את מי שיצאו בקבוצת הגיל שלהם. בדיקה עם עסקנים ומחנכים באותן החסידויות אישרה את הנתונים. ביישובים חרדיים מובהקים, כמו אלעד או ביתר עילית, הכירו היוצאים זה את זה וידעו למפות את תמונת הנוער הנושר והיוצאים הצעירים. התמונה שסיפקו אותם יוצאים חפפה את התיאור והמספרים אשר סיפקו רבנים ועובדי נוער ביישובים אלו. ככלל בהיעדר יכולת להגיע לאומדן מהימן באמצעות מאמץ "לחלוב" את הנתונים המנהליים של הממשלה עדיף להיעזר באנשי המקצוע בחינוך ורווחה ברמה הקהילתית המקומית.

המרחב של נוער בסיכון, אשר מתוכו יוצאים בשאלה מי שמצויים לא פעם בקצה הרצף, מורכב יותר לזיהוי. יחד עם זאת, ביישובים החרדים המובהקים ניתן לקבל אומדן באמצעות מנהלי מערכות הרווחה והחינוך אשר רואיינו לצורך עבודה זו. מספר הנושרים או מי שמוגדרים כצעירים בסיכון בריכוזים החרדיים ידוע וביישובים שונים ניתן לקבל הערכה של עובדי נוער ביחס למספר הנערים והנערות אשר יעזבו את החברה החרדית.

ההצעה במסמך זה, לקבוע הנחת עבודה על מספר היוצאים בשאלה לצורך פיתוח שירותים, מתן רשת ביטחון מפני סיכונים וכלים למיצוי פוטנציאל מבוססת על מספר מקורות. במסגרת הראיונות נשאלו היוצאים על בני משפחה נוספים שיצאו ברמה של בני דודים כאשר במשפחות אשכנזיות דובר על היקפים של עשרות ומאות קרובים. כמו כן, נשאלו היוצאים על הידיעות שלהם ביחס למי שלמדו בסמיכות אליהם בישיבה או בסמינר ולרוב הצליחו המרואיינים למנות את היוצאים בשנים המקבילות להם בתקופת הלימודים.

עשרת השנתונים שבין גיל 15 ל-25 מונים כ-170,000 עד 185,000 בהישען על נתוני גודל שנתון במערכת החינוך העל יסודית כולל הפריפריה החרדית. הקבוצה החסידית והליטאית (כולל ספרדים-ליטאים) מקיפה כ-75% מן הציבור החרדי. ניתן להעריך כי כ-10% מתוך קבוצה זו נמנים על משקי בית בהם אחד מבני הזוג "מהגר" לתוך החברה החרדית. הקבוצה של חרדים ספרדים מונה 25% בקירוב, כולל ספרדים או בעלי תשובה שהצטרפו אל החוגים של ברסלב וחב"ד. קבוצה זו מונה גם את החוגים של פורת יוסף והחרדיות הספרדית אשר דומה לחרדיות החסידית והליטאית ההיסטורית בהיקפי היציאה בשאלה אולם אינה ספרדית ליטאית.

מתוך הראיונות ניתן להעריך כי היציאה בשאלה מתוך החוגים החרדיים החסידיים והליטאיים ההיסטוריים מגיעה להיקף של 3%-5% ולפיכך יש לפחות כ-3,000 יוצאים מחוגים אלו בקבוצת הגיל 15-25. מתוך המשפחות של המהגרים אשר בתוכן היקף היציאה, על פי הראיונות, מגיע ל-25% בקירוב, נמצא מעט יותר מ-4,000 יוצאים בכל השנתונים.

ניסיון לאמוד את היקף היציאה המובהקת מתוך הנוער החרדי הספרדי קשה עקב הפריכות של הזהות החרדית, החילונית והמסורתית בקרבם כאחד. אולם מתוך הראיונות ניתן להציע היקף של לפחות 10% שיצאו לחלוטין מגדרי החברה החרדית המסורתית בהיקף של כ-4,000 יוצאים כולל מי שנמנים עם החרדיות הספרדית ההיסטורית. בקבוצה זו יש להבחין בין מי שנותרים על התפרים של החברה החרדית-מסורתית, שמהווים את הרוב הגדול, לבין מי שעזבו ואינם שייכים כלל לחברה החרדית-ספרדית. כך, ניתן להגיע לאומדן גס של היקף של מעט יותר מ-10,000 יוצאים על פני כעשר שנים בקצב של כ-1,000 בשנה. הערכות דומות נשמעו ממנכ"ל ארגון "הלל", אנשי חינוך חרדים, פעילים בתחומי הגיוס לצבא ופעילים בתחום הנוער בסיכון. בקרב כל העוסקים בתחום יש קונסנזוס כי הקצב גובר עקב גודל השנתונים ומגמות שונות בחברה החרדית. ספירה אחרת של היציאה בשאלה בקרב הספרדים או הגדרה של מספר משקי הבית עם "מהגרים" לחברה החרדית הייתה משנה את האומדן. יחד עם זאת ההיקף של 1,000 יוצאים בשאלה מדי שנה יכול להיות נקודות בסיס טובה לפיתוח שירותים גם אם המספר יתגלה כגבוה יותר לאחר פיתוח השירותים.

חלק ב' – שלבי היציאה

החלוקה לשלבים של יציאה בשאלה המקובלת בספרות על עזיבת מסגרות דתיות מצטיירת כסכמטית וככזו המתקשה לתפוס את השונות הגדולה בצורה בה חווים היוצאים את התהליך. החלוקה במסמך זה נועדה לשרטט מרחבים של שירותים, שיקטינו סיכונים ויסייעו ליוצאים למצות את הפוטנציאל שלהם ופחות להכליל במונחים סוציולוגיים על התופעה המגוונת והמורכבת של יציאה בשאלה.

1. לקראת הכרעה ויציאה

ניתן לזהות מתוך הראיונות שונות בגיל, ברקע ובמצבי חיים בטרם ההכרעה לצאת מגדרי החברה החרדית. החלוקה המשמעותית ביותר נוגעת ליציאה אסטרטגית מתוכננת בהשוואה למי שיוצאים בשאלה מתוך תהליכים חדים או מתוך אנרציה של התרחקות והתרוקנות הדרגתית של הזהות החרדית.

**“בא אלי לא מזמן חסיד סלונים
לכוד, אנוס בפנים, ששמע עלי.
יכולתי להציע לו לגור אצלי אבל
אמרתי לו, במצב שלך קח את
הזמן, תתארגן, תמצא עבודה
תבוא מוכן. בכלל עכשיו יש יותר
יוצאים שמתכננים. עברו הימים
שצריך לעבור שלב של שבבניק”
(חסיד)**

היוצאים בשאלה האסטרטגיים עוברים תהליך של הערכת מצב ושוקלים חלופות. מי שנמנים על קבוצה זו עוסקים בשלב המעבר בקריאה ותהיות קיומיות ותכנון היציאה. חלק מהם ישקול להישאר חרדי מודרני או אנוס אולם הרוב הגדול יעסקו בצורה בה ייצאו וכיצד יקטינו את המחירים הצפויים. הם ייערכו וילמדו, עד כמה שניתן, את האפשרויות העומדות בפניהם, ובקרב הבנים משמש הצבא אפיק יציאה אפשרי. השירות ביחידה או מסגרת צבאית חרדית ישמש גשר או שלב מעבר לקראת היציאה. מצבן של הבנות מורכב יותר נוכח פחות אפשריות וחלק מהן ימצא עצמו בלחץ השידוכים. מי שייצאו בטרם השידוכים יגיעו לעימות בשנה הראשונה של הסמינר או בשלהי השנה האחרונה בלימודי התיכון. עוגן משפחתי מחוץ לחברה החרדית מאוד מקל על היוצאים האסטרטגיים.

היוצאים בשאלה בדגם הספונטני המשברי או כתוצאה של התרוקנות הזהות החרדית יהיו לרוב בסיכון כבר בשלב המוקדם לפני היציאה. היוצאים הספונטניים ימצאו עצמם במצבי קונפליקט מתגבר עם המשפחה, מערכת החינוך והקהילה ללא חשיבה בהכרח על יציאה בשאלה ועזיבה. יחד עם זאת הם יבקשו סיוע בעיקר אם המסגרת של המשפחה הופכת בלתי אפשרית, אלימה או כזו שאינה מכילה. התרחיש של יציאה טראומטית יכול להתרחש בקבוצות גיל שונות החל מגיל הנעורים, דרך מוסדות החינוך וכלה בגיל הנישואין נוכח

**“אבא שלי חב”דניק שחזר
בתשובה. הגענו למצב רע.
הוא הרביץ לי. הלכתי לגור אצל
הסבתא החילונית ומשם עשיתי
את היציאה מן החברה החרדית”
(חב”דניק)**

משברים. היציאה הספונטנית מייצרת שבר ויוצרת מארג מידי של צרכים ומשום כך חלק ממי שיוצאים בתהליך מעין זה יפנו לסיוע של "הלל" או של קהילת היוצאים.

התרוקנות הזהות החרדית אינה אפיק מתוכנן ליציאה בשאלה. מחד גיסא היא אינה טראומטית בדומה ליציאה האסטרטגית, אולם מאידך גיסא אין בה היערכות לקראת העזיבה או תכנון. למשך תקופה הקבוצה הפחות נורמטיבית בדגם זה תחפוף את הנוער הנושר השבבניקי והקבוצה היותר חזקה תעבור בין מוסדות חינוך. אצל הבנים בגיל הישיבה יהיה מסלול קבוע בו יש קשיים בישיבה הנורמטיבית, משא ומתן עם הורים וניסיון להשאיר את הבחור במסגרת נורמטיבית ולבסוף הוא יתחיל במסלול מעבר בין ישיבות אשר יסתיים בישיבות לנושרים, הספרדיות או האנגלו-סקסיות. הבנות, בעיקר הספרדיות, עשויות למצוא עצמן במגוון רחב של סמינרים שנועדו לנערות במצבים שונים ואילו האשכנזיות יגיעו לסמינרים פתוחים יותר מן השורה

השנייה. בקבוצה זו, היוצאים האסטרטגיים, בגיל מבוגר יותר ישאפו להקטין את הקונפליקט עם הקהילה והמשפחה ולצמצם אותו למרווח זמן מצומצם. אולם גם הם יעברו תקופה קצרה של מתח וחיכוך במהלכו יעשה מאמץ להתמודד עם הלבטים שלהם לקראת ההכרעה. ההורים, מחנכים, רבנים, עסקנים ובני משפחה ישוחחו עמם, לפעמים יזמנו המומחים בחזרה בתשובה, מטפלים, ובעלי תשובה אשר יזהירו אותם מן הבדידות, האובדנות והריק המיוחס לחברה הלא חרדית. לפעמים יוצעו תמריצים בתמורה לחזרה אל התלם החרדי. היוצאים בקבוצה זו הנמנים עם קבוצות חזקות יותר חברתית-כלכלית אשר חלקן הגדול נמנה עם הליטאים יחוו פחות אלימות או איומים.

"בגיל 22 למדתי מחשב בסמינר ונרשמתי למשפטים באונו. ההורים שילמו ועשיתי פר"ח וגם עבדתי בגן לא חרדי וראיתי דתיים בלי כיסוי ראש, עשיתי אצלם בייבי סיטר אבל עוד הייתי דוסית. הייתה לי חברה שיצאה בשאלה ופתחתי פייסבוק. יצאתי מבועה. הכרתי דתל"ש נשוי שהפך בן זוג ראשון" (בת לחוזרים בתשובה מודרנים)

בחלקים של החברה החרדית יש שינוי מבחינת רמת ההכלה של היוצאים בשאלה המקרין על שלבי היציאה. ההכלה החלקית של היציאה, בחלק מן החוגים, נעשתה בהשראת השפעות של מקצועות הייעוץ והעיסוק הגובר באתגרי ההורות בכלים של פסיכולוגיה פופולארית בגרסא חרדית. שלא במפתיע חלק מן הקידום של קבלת היוצא נעשה על ידי מי שהיו חלק מתנועת התשובה ואחד מסמליה, ר' אורי זוהר, באמצעות קונטרס "אבות על בנים". הקבלה של היוצאים, בחוגים ליטאיים וחסידים מתונים, סימנה מפנה מגישה שרווחה עד לפני מספר שנים, לפיה יש לנתק קשר ולהרחיק את היוצא בשאלה על מנת שלא ישפיע על אחים ואחיות. במשפחות ספרדיות נורמטיביות לא רווח ניתוק מלכתחילה.

היוצאים הספונטניים, בקבוצות גיל שונות, יגיעו לכדי משבר קיצוני יותר עם פחות הכלה מצד הקהילה והמשפחה. ברקע הביוגרפי עלולים להיות כל מאפייני הסיכון שמשפיעים על יציאה בשאלה ובעיקר רקע של אלימות, פגיעות, משברים בנישואין וקשיים אחרים. בתנאים אלו, המו"מ עם הקהילה יהיה מוגבל ותגובות חריפות בתוכן ניתוק כגון מן המשפחה ואף אלימות עלולות להופיע. היציאה הספונטנית לרוב טראומטית יותר, בין השאר כיוון שהיוצא עצמו פחות ערוך אליה ומוצא עצמו במצב משברי לא מתוכנן של קשיים מידיים.

2. הכרעה ועזיבה

חלק מן המרואיינים היוצאים בשאלה התקשו לסמן הכרעה במונחים של רגע מפנה, אולם אחרים ידעו לתאר מעין רגע של המרה או לכל הפחות החלטה או מעשה שסימנו יציאה. יחד עם זאת, אצל חלק מן המרואיינים היציאה הייתה נוכח הוצאתם מגדרי החברה החרדית או המשפחה. כך, מי שנמנו עם החוגים היותר שמרניים ויצאו בגיל צעיר תיארו איומים במכות, מצבים בהם נזרקו מן הישיבה, הושפלו על ידי מחנכים בפומבי, חוו דחייה חריפה של בני משפחה. במקרים הקיצוניים הופעלה אלימות של ממש על מנת "ליישר" את הצעיר החוטא. מקום מיוחד אצל בנות יוצאות בשאלה יש למחנכות שמרניות בסמינרים אשר השתמשו במטאפורות קיצוניות של זנות, אפיקורסות, פתינות, תועבות הגויים ומחטיאות בתגובה לאירועים זניחים או להיות לגיטימיות בעיני הסמינריסטיות.

בחסידות גור, עם מספר גדול של יוצאים עם רקע טראומטי, המזכיר נפגעי כיתות, דיווחו היוצאים על מתן כדורים ל"מקולקלים" על רקע בעיות התנהגותיות, אולם גם בשל עמדות או דתיות. הגבול בין קשיי הסתגלות או משברים במוסדות גור הטוטאליים לבין השימוש בטיפול תרופתי נוכח תהיות אמוניות וחקירה דק מאוד נחצה על ידי המנגנונים החינוכיים והטיפוליים המופקדים על הפיקוח החברתי על הצעירים. יחד עם זאת, הכדורים לא ניתנו בכפייה וההורים היו שותפים להמלצות לנקוט קו של התערבות תרופתית. הבחירה של ההורים להימנות עם מה שמכונה בגור "אנ"ש, מקפלת בתוכה במקרים מסוג זה את הטיפול המסוכן בבעיות זהות באמצעות תרופות ומה שמכונה בגור "כדורים". במספר מקרים הנוגע בזוגות נשואים תמרנו יוצאות לטיפול פסיכיאטרי שלא לצורך, על פי הדיאגנוזה של הרופאים המטפלים. השימוש בכלים של אשפוז וטיפול תרופתי-פסיכיאטרי בחסידות גור מצוי במרחב מסוכן במונחי זכויות אדם וחסרה בקרה של מערכת הבריאות על פרקטיקות קהילתיות וחינוכיות, אשר הציבור החרדי רובו ככולו מסתייג מהן בחריפות.

במסגרת היציאה כתוצר דחייה חיצונית ופחות הכרעה פנימית בלטו רגעי יציאה שהיו קשורים בהתנהגות המשפחה. במקרים אחדים היו אלה ההורים, ביחד או לחוד, אשר דחפו את היוצא בשאלה החוצה, כאשר חלק מן המשברים היו פאסיביים, כשהנער או הנערה הצעירים חזרו לביתם בתקופה של משבר כדי למצוא דלת נעולה. הסיפור של יציאה טראומטית בגיל צעיר מקפל בתוכו פעמים רבות דיווח חוזר על דלת נעולה לאחר חצות, והעלבון מסמן את רגע ההכרעה לצאת מגדרי החברה החרדית. עימותים חריפים עם ההורים הכוללים עונשים, תגמולים, נוקשות ותחינה בערבוביה הופיעו, גם כן, בחלק ניכר מן הראיונות של מי שיצאו בגיל העשרה.

במשפחות רבות של היוצאים הפך האירוע מרחב של קונפליקטים משפחתיים והאשמות, כאשר ה"אח השמרן" או "הגיס הפרום" מופיעים על רקע הקושי של ההורים ולרוב דוחפים אותם לעמדה נוקשה ומוסיפים מתערבים נוספים מן הישיבה, מארגון "ערכים" ומקרב רבני השכונה. השתלשלות מסוג זה מאיצה מאוד את ההכרעה לצאת מגדרי החברה החרדית ולרוב שורפת גשרים למשך שנים רבות. מצבים בהם ההורים חלשים ומאפשרים לגורמים חיצוניים להתערב מלווים לרוב גם בהתחלקות בני המשפחה בין עמדות שונות, תוך כדי לחץ להוציא את "התפוח הרקוב" מן הבית. חלק מן המרואיינים העידו כי בני המשפחה התייעצו עם רבנים ושאלו אותם אם לאפשר ליוצא להמשיך להתגורר בבית הוריו. לרוב קיבל מי ששאל את התשובה אותה רצה לקבל, בין אם להשאיר את הצעיר או הצעירה בבית בתנאים מוסכמים או להוציאם. במצבים בהם ההורים היו חלוקים כיצד לנהוג ביחס לנער או הנערה, שימש הרב שנשאל אמצעי בידי ההורה בעל העמדה הנוקשה יותר להרחיק את היוצא.

התגובות של הורים ביחד ולחוד חזרו כסימן דרך ביציאה. בקרב רוב המרואיינים היו פערים ברמת האמונה ובמידת הדתיות בין ההורים. דברים אלו השתקפו גם בתגובה ליציאה בעיקר בקרב חוזרים בתשובה ומשפחות אנגלו־סקסיות. פעמים רבות בן זוג דומיננטי הכתיב את הקו, הנוקשה לרוב, ובן הזוג המתון חיפש לאזן את היחסים עם הנער או הנערה היוצאים. התגובה של האימהות במשפחות החרדיות בחוגים חסידיים, ליטאיים וירושלמיעים הייתה יותר חריפה משל האבות בצורה בולטת המחייבת חקירה בפני עצמה.

בקרב ספרדים, שאינם ספרדים ליטאיים, התגובה הייתה מתונה יחסית ותגובת ההורים לא תוארה כרגע של הכרעה חיצונית, והיוצא נדחק החוצה עוד בטרם קיבל החלטה ביחס להמשך דרכו והשאיפות שלו או שלה. משפחות בעלי תשובה בקרב הברסלבים חורגות מן הקבוצה החרדית הכללית ובקרב המרואיינים היוצאים מחוגים אלו בלטה אלימות של אבות, כסימן השוליות החברתית רבת הממדים של חלק גדול מריכוזי הקבוצה. דווקא העוגן המשפחתי המסורתי הלא חרדי של בעלי תשובה מילא תפקיד מרכזי בקרב משפחות דור שני לתשובה, כאשר דודים, אחיות, סבים וסבתות קלטו את החלק היותר נורמטיבי בקבוצה זו.

התגובה של הקהילה והמשפחה ליציאה בשאלה בשלב ההכרעה והעזיבה מתעצבת גם מתוך הדיאלוג עם היוצא. בקבוצה אשר תיארה יציאה טראומטית בהקשר עימות חריף עם ההורים, מחנכים והקהילה, היו רגעים של הכרעה שאין מהם חזרה, דוגמת פגיעה בקופת צדקה, פגיעה מכוונת בכשרות של הבית ומעשים עצמיים כמו חיתוך הפאות, פגיעה בתפילין והשלכת הכיפה. אירועים כאלה בלטו יותר בקרב מי שחוו אלימות או פגיעה מינית לצד תגובה אלימה במיוחד של הורים וקרובי משפחה. רבים מן המרואיינים בקטגוריה הזו סברו כי אין דבר כזה יציאה שאינה טראומטית ק"ו לא יציאה חלקה.

**"הייתי ילד חרדי מהורהר
קורא ספרים. ההורים סינונו
אבל אצל דודים השגתי הכל.
קראתי שביעייה סודית, דני דין
פוליטיקה. הכול" (ירושלמי)**

יציאה פחות טראומטית, בקרב קבוצות חזקות ובגיל מעט מבוגר יותר כרוכה בשהייה באזור דמדומים בין החברה החרדית לגבולות שלה עם החברה הלא חרדית ללא הכרעה. כך, עבירות כמו האזנה למוזיקה בשבת, נסיעה בשבת לים, עישון בשבת, אכילת חמץ בפסח, בשר וחלב, טריפות, קיום יחסי מין, לבישת בגדים לא חרדיים וקריאה של ספרות חול, מביאים להכרה כי יש צורך להכריע. ההכרעה היא שיאו של תהליך של קיצוץ בנטיעות בהיבט של מצוות וכרסום באמונה ללא קונפליקט חריף עם הקהילה והמשפחה. חלק מאלו היוצאים

מתוך שיעון פנימי המוביל להכרעה מקבלים את ההחלטה, בדומה למי שעוברים תהליך המרה, כאשר הם מתרחקים במהלך נסיעה, טיול בחו"ל או אפילו הליכה על חוף הים. התיאורים שלהם מאוד דומים לאלו של חוזרים בתשובה ופעמים רבות יהיה ממש רגע של התגלות או הכרה במפנה מתבקש. לאחר ההכרעה יעמדו מול האתגר של ניהול היציאה אשר עלול להוביל לתגובה חריפה של הקהילה והמשפחה.

תהליך חיצוני אחר המעצב יציאה יש במגע עם מי שמשקפים ליוצאים את הכיוון אליו פונים מתוך סקרנות. במידה מסוימת מהוות דמויות אלו סוכני שינוי. הן יכולות להיות בן זוג לא חרדי, יוצא בשאלה, בן משפחה לא חרדי, צעירים לא חרדים מקבוצת הגיל, מעסיק בוגר ותומך, דמות טיפולית כמו עובד סוציאלי או רופא אשר מפריכים את הדימוי של מי שאינו חרדי כ"רשע" וגוי כסוג אדם נבדל. סוכנים אלו נבדלים מההשפעות של אחות או אח גדול שיצאו בשאלה אשר הקשר שלו אל ההכרעה ביחס ליציאה נוגע בשלב מוקדם יותר. לרוב האחות או האח היוצאים לא יהיו מי שדוחפים לעזיבה, לעיתים אף להיפך. האמביוולנטיות והרגישות שלהם כלפי בני המשפחה בתחום זה גדולה. ההשפעה שלהם נוגעת יותר בעצם הדגם של יוצא ואורחות חייו כפי שמשקפים אצל היוצא בכוח.

יציאה "שכלתנית" ופוליטית יותר חזרה בנרטיבים של יוצאים מן הקרובים יותר למסגרות החרדיות המובהקות בליבה. לפעמים תופיע ההכרה בתהליך הבלתי נמנע של יציאה מתוך קריאה בספרות. הספרות יכולה להיות כזו המכוונת לשאלות אמונה ומדע מתוך המדף של ספרות זו. כך, ניתן למצוא ספרות ביקורתית כלפי הדת בספריו של דוקינס על האל, חיבורים העוסקים באבולוציה בתוכם "השען העיוור" לצד עבודות על ביקורת המקרא דוגמת "מי כתב את התנ"ך" וחקר הדתות בנוסח "ההיסטוריה של אלוהים". מספר יוצאים ציינו את תהליך היציאה כחידוש העניין בתנ"ך על פני לימודי הגמרא, ההלכה וההשקפה.

**"עברתי לירושלים לישיבה של
אשכנזים. החזקתי חצי שנה עד בין
הזמנים של פסח. ליד הייתה ספרייה.
לא בגלל תכנון. אני תולעת ספרים.
קראתי כל דבר. בהתחלה 7,000,
גרישם – בריחה מהעולם. אחר כך
דברים כבדים. עשיתי כרטיס ספרייה
והסרתיו אותו. אחר כך אינטרנט"
(ספרדי, בני תורה)**

עיון ברשימת הקריאה של היוצאים כוללת גם ספרות מערערת ואינדיבידואליסטית העוברת בין יוצאים ומתלבטים עם מקום מיוחד ל"כמעין המתגבר" ו"מרד הנפילים" לאיין ראנד, "1984" של אורוול לצד "זן ואמנות אחזקת האופנוע" אשר היו ספרות חובה של נוער חילוני עד לפני שנים מספר. "ספר הצחוק והשכחה", שאוזכר על ידי אחד היוצאים, כמעצב בתהליך היציאה, מעניין במונחי הדמיון בין הטלטלות של קונדרה בין האינדיבידואלי לבין חברתי ומה שכינה אחד מגדולי הסופרים של המאה הקודמת חוויית הגירוש מגן עדן אצל קונדרה. הקריאה בספרות פנטזיה ובעיקר "ההוביט", "נרניה" ו"הארי פוטר" ממלאים תפקיד מעט אסקפיסטי בחניכותו של היוצא, כאשר גם חוגים שאינם יוצאים קוראים בהם, על אף ההתנגדות החריפה

של רבנים ומחנכים שמרניים לספרות זו כלא פחות מ"עבודה זרה". סוג חוויה דומה המשלבת הומור ומדע בדיוני עם שאלות כמו פילוסופיות יש בקריאה הרווחת של "מדריך הטרמפיסט לגלקסיה".

קטגוריה ספרותית נוספת ברפובליקת המכתבים או מדף בארון הספרים של היוצאים יש להתבוננות בתבנית כמו אקדמית סוציולוגית, היסטורית ופילוסופית על החברה והעולם הסובב, החל ב"לפרוץ מאה שערים" של שרית ברזילי, עבודות סוציולוגיות על החרדים, דרך "קיצור תולדות האנושות" וכלה בקאנון פילוסופי של קאנט ושפינוזה או פילוסופיה אקזיסצנטיאליסטית בין ניטשה לקאמי. חיבורים של פרופסור ישעיהו ליבוביץ, כמדריכים ליהודי הישראלי הנבוכך מופיעים כהשראה ליציאה ממש כשם שבעלי תשובה חווים אותם בצורה דומה.

שני ספרים, "אפיקורוס בעול כורחו" של בר יוסף ו"כי נחש ממית" של ישראל סגל, כרוכים בכינון הדימוי של יציאה בשאלה בספרות ובתרבות הישראלית, נקראים על ידי יוצאים רבים סמוך ליציאה. בעבודה של סגל יש מקום מיוחד לקריאה של ספרות בספריות ציבוריות כמסמן מגמה של פריצת גדר. דפוס קרוב יש בקריאה של "אלוהים לא מרשה" של חנוך דאום כביטוי ללבטים ולאמביוולנטיות המלווים את היוצא בשאלה. אצל מעטים יש תופעה של "קריאה הפוכה" של ספרות חרדית המכוונת לחיזוק האמונה וההשקפה אולם אינה חסינה מפני קריאה ביקורתית. ספרות יהודית לא ישראלית כמו בשביס זינגר, פיליפ רות או תיאורים ביקורתיים של החברה היהודית בגולה הופיעה גם כן בדיווחים של כמה יוצאים.

יציאה פוליטית מחושבת ניכרת בהצגת המפנה ליציאה באירועים קולקטיביים. חלק מן האירועים קשורים בחברה החרדית כמו התאבדותה של אסתי וינשטיין, רציחתה של שירה בנקי ואחרים במשברים כלל ישראליים כמו ההתנתקות, מבצע עופרת יצוקה. לפעמים הפוליטי כרוך בהתנהלות של חרדים מול המדינה כאשר מצבים בהם הישיבה גייסה תלמידים שלא למדו בזמן ביקורת, או תלמיד שהיה שותף בהונאת המדינה

בדיווחי שקר על תקציבים. אצל יוצאים ספרדים תוארה הגזענות כלפי בנות סמינר כנקודת מפנה בה חשו בנוח יותר עם היציאה ולעיתים אף כגורם מחולל.

3. לאחר היציאה - הקליטה בחברה הלא חרדית

המטאפורה החוזרת בראיונות שנערכו עם יוצאים מבוגרים לאחר עזיבת החברה החרדית נגעה בהגירה וזרות בהיבטים הזהותיים ולחץ בהקשר הקיום היומיומי בהיבטי מגורים וקיום. אצל הרוב הגדול של המרואיינים לא הייתה חרטה או חשיבה על חזרה אל אורח חיים חרדי. יחד עם זאת, מי שהתפרנסו מעבודה במסגרת החברה החרדית או שנזקקו לתמיכה מן ההורים, נשארו מחוברים אל החברה החרדית וניהלו אורח חיים כפול, כאשר הם מצויים מחד גיסא בתהליך כניסה לחברה הלא חרדית בחיפוש אחר עבודה ומגורים ומאידך גיסא מבליים חלק מזמנם במסגרת חרדית וישנים בבית ההורים מתוך הסכמה מורכבת לשמירה על כללים מקובלים במשק הבית. במובנים רבים זו הגירה בין שני מרחבים סמוכים שיש בה, בתנאים מסוימים יתרונות בהקשר של נוחות אולם גם כאב ובלבול בהיבטים רגשיים. במשפחות ממוצא אנגלו־סקסי נוקטים לעיתים פתרון של העתקת המשבר המשפחתי לחו"ל על מנת להרחיק את היוצא מן המשפחה ולהימנע מדימוי של בן משפחה "מקולקל". כך, פותרים את בעיית הדיור בעזרת קרובי משפחה פחות חרדיים בחו"ל.

הסוגיה של מגורים מורכבת מאוד אם כי לקבוצה של היוצאים המבוגרים שאינם נשואים או מטפלים בילדים קל יותר. במידה והיציאה יותר טראומטית וחדה מן החברה החרדית, יהיה שלב של מגורים ארעיים אצל חברים שיצאו, או מגורים בישיבות בתקופות שאין לימודים. דירת הקלט והפתרונות המוצעים על ידי "הלל" ישרתו את מי שמטופלים על ידי הארגון, אשר מציע מעטפת בתחומי שיכון, הכוונה לעבודה ולימודים כמו גם במידת הצורך שירותים פסיכו־סוציאליים. התופעה של שינה ברחובות, אשר אפיינה את היציאה בעבר, קיימת פחות ומאפיינת יותר בני נוער בקצה הרצף מאשר יוצאים בוגרים. במשפחות בהן יש יוצא או בקרב בעלי תשובה וספרדים עם משפחות לא חרדיות, יתגוררו היוצאים אצל בני משפחה אשר יסייעו בשלב המעבר הראשון. בקרב מי שמתגייסים לצבא תוך כדי ההכרעה על יציאה ונעזרים בשירות הצבאי כגשר ומעבר לחברה הלא חרדית, יהיה המעמד של חייל בודד פתרון למצוקת הדיור והקיום; כמה מן המרואיינים הודיעו להוריהם על החלטתם להתגייס ימים ספורים לפני הגיוס לאחר השלמת תהליכי המיון וקבלת תאריך.

יציאה של נשים חד הוריות והורים לילדים אשר אינם מתגוררים עמם מורכבת במיוחד בתחום הדיור מפני שמגורים בדירות שותפים או במסגרות מאולתרות אינם מתאימים. בתנאים אלו, ההוצאה על דיור הופכת כבדה ביותר ויש מצבים בהן בוחרות אותן נשים להתגורר בדירה של שתי אימהות חד הוריות, בהתנחלויות או ביחידות מפוצלות בבתי ווילות. המרכיב של דיור בכלכלת היוצאים מהווה המרכיב הגדול ביותר בהוצאה. חלק מן היוצאים הנשואים נעזרים בקרובי משפחה או הורים על מנת לממן שכר דירה לפעמים, תמורת ויתורים מפליגים בתחומים של משמורת, בעלות על דירה קודמת והכרעות אישיות. ארגון הלל מסייע בשכר דירה ליוצאים אלו ובעיקר לחד הוריות.

יוצאים רווקים ורווקות שמסתדרים, בכוחות עצמם, ללא סיוע של "הלל" או משפחה נסמכים על פרנסה על מנת לממן חדר בדירת שותפים באזורים זולים של בירושלים וגוש דן מתוך רצון לחוות את החברה הלא חרדית, לשמור על רשת קשרים חברתיים ולהיות קרובים למקומות עבודה. במקרה של יוצאות, קרובות יותר לקצה הרצף, ביציאה יותר טראומטית, קיימת תופעה של מגורים אצל חבר או אדם לא חרדי המצויה על גבול הניצול המיני. היציאה במשק הבית החרדי ספרדי פחות טראומטית במונחי דיור בשל קיומה של משפחה רחבה לא חרדית, אולם בעיקר בשל העובדה שבית חרדי ספרדי נורמטיבי מכיל את הצעיר היוצא

בשאלה, אלא אם כן מדובר על משפחות בעלי תשובה קיצוניות או ספרדים ליטאים. היוצא בשאלה בבית החרדי ספרדי יישאר לגור בבית בעיקר בקהילות החרדיות בערים מעורבות בהן מתגוררים בשכנות קבוצות מסורתיות. ככל שהבית חרדי יותר תגדל רמת החינוך אולם לא עד כדי הוצאת היוצאים מן הבית.

בתחום היוצאים בקטגוריה של נוער נושר עד גיל 18 התמונה מורכבת יותר, כיוון שהיעדר מגורים נתפס ומוגדר כניתוק המקפל בתוכו סיכונים רבים. אורח החיים של נוער חרדי נושר מציב אותם על גבולות של חסרי בית. כך, יכול הנער או הנערה היוצא לישון לילה אחד במסגרת רווחתית, בלילה אחר לבלות עד הבוקר במועדון הנוער הנושר ולבוא לישון בבית בבוקר בשעה שהוא ריק, "לנחות" אצל האחיות הנשואה, לישון בישיבה של חבר ולחזור לישון בבית ההורים ליום או יומיים. בשוליים יש שינה ברחוב, בחדר מדרגות בעיקר כאשר הורים "נועלים את הבית" בפני הנערה או הנער. בתחום זה, היקף הפתרונות שמציעה מערכת הרווחה מאוד מוגבל וארגון "הלל" לא מטפל במי שטרם מלאו לו 18. בירושלים ההיקף של נוער נושר חסר בית ברמות שונות מגיע לכמה עשרות ואילו בערים חרדיות המספרים דומים באופן יחסי לגודל אוכלוסיית הנוער. מי שנמנים על הנוער בקצה הרצף, בקבוצת הנוער הנושר היוצא, עשויים גם לעבור מסגרות פנימיות אשר רמת הטיפול ויכולת האחזקה שלהן מוגבלת והן אינן מותאמות לנוער נושר יוצא בשאלה. זו ההשתקפות של הרגישות המוסדית-פוליטית ביחס ליציאה מגדרי החברה החרדית בגיל הנעורים.

בקרב מי שמצוי בקצה הרצף יש מספר קטן של יוצאים אשר נדחקו מן החברה החרדית בעקבות פגיעה ואלימות, נטיות מיניות או מחלות נפש, אשר נמצאים בסיכון לניצול מיני בהקשר מגורים עם בוגרים שאינם חרדים. תחום זה נוגע בעיקר במדיניות רווחה ביחס לנוער בסיכון אולם יש בו גם ממדים הנוגעים לזהות של קבוצה זו כלא חרדים. בנות נמצאות בסיכון יותר גבוה. חלק מנערים ונערות אלו מגיעים אל שולי העולם של נוער הגבעות, כשם שיחלפו בתרבות הנוער הנושר של המועדונים או ריכוזי הנוער הלא חרדי בערים הגדולות.

מי שנמנה עם הקבוצה של יוצאים אסטרטגיים בעלי תכנית ויהיו לרוב רווקים ורווקות בגילאים 18-22 ימצאו חדר בדירה לאחר שחסכו מעט והסתדרו בעבודה ארעית עם הכנסה נמוכה בדומה לצעירים לא חרדים בני גילם. חלק מהם ימשיך להתפרנס בתוך המגזר החרדי בעבודות לא מדווחות.

א. "משמרות כפולות": קיום ותעסוקה ביציאה

"במה לא עבדתי. ראיתי בתחנה מרכזית מודעה על מגורים אצל קשישה ב-400 שקל. הלכתי לחברת כוח אדם לעבוד כקופאית והוטרדתי שם מינית, הייתי עוזרת ואפילו פקידה במכון ליווי"
(חב"דניקית)

האתגר הראשון של היציאה, בדומה להגירה ללא רשת ביטחון, כרוך בקיום. היוצאים, בדומה לצעירים לא חרדים, פונים לשוק העבודה הנמוך במכירות בשכר מינימום ללא סיוע כלשהו מן ההורים. העבודה יכולה להיות במכירה בחנויות, מחסנים, מכירת כרטיסים, הפעלות בלונה גל, מזכירות, מלצרות ומעט עבודת כפיים בבנייה, שיפוצים וכיו"ב. בקרב הנוער הנושר היוצא כמו גם יוצאים ספרדים סביב גיל 18 מתחלקת התעסוקה בין אולמות החתונות, עבודות כפיים לבין עסקים לא פורמאליים, חלקם על הגבול

הפלילי. היעדר הכשרה או השכלה רלוונטית סוגרים בפני היוצאים עבודות בסף כניסה גבוה יותר במקומות בהם נדרשת אנגלית, הפעלת מחשב, שירות צבאי, בחינת בגרות, הסמכה בעזרה ראשונה, אבטחה או אפילו הכשרה טכנית הפותחת אפשרויות בהתקנה ושירות מגוון תחומים.

היוצאות בשאלה סביב השידוכים או הגרושות היו במצב טוב יותר מבחינת הפוטנציאל התעסוקתי. חלק מהן עבדו בתחומי החינוך כבוגרות סמינר עם תעודת הוראה או הכשרה חלופית שאפשרה להישאר תקופת מעבר במסגרת חרדית עם חיים כפולים וגם להיקלט בעבודה טובה יותר מחוץ לשוק העבודה החרדי הצפוף. כך, למשל, שתי מרואיינות שימשו מורות דרך בסמינרים לאחר יציאתן ואחרות בעלות תעודה בהנהלת חשבונות מצאו עבודה עם הכנסה טובה יותר במהירות יחסית. היוצאים האסטרטגים בגילאי 19–20 יקלטו לפעמים בעבודה אדמיניסטרטיבית בישיבות או בעסקים קטנים במסגרת בלתי פורמאלית בין השאר עקב מעמדם ביחס לגיוס כ"תורתו אומנותו".

הקשיים הכלכליים של חלק מן היוצאים מביאים אותם לתלות במשפחות החרדיות המתנות תמיכה בדרישות זהותיות, כניסה לחובות, היעדר מיצוי פוטנציאל בשוק העבודה, דחיית לימודים וקושי להתמודד עם המעבר אל מחוץ לחברה החרדית. הנגישות והפניות של היוצאים לקורסים להכשרה מקצועית או השלמת השכלה בתנאים אלו נמוכה על אף המאמץ של הארגונים להציע סיוע על ידי שיעורי עזר ומלגות. ככלל נקודת הפתיחה של יוצאים מקפלת בתוכה מלכוד כאשר הסיכויים למימוש עצמי ומוביליות כרוכים ברכישת השכלה ולימודים ואילו הלחצים המידיים תובעים עבודה מקסימאלית בשוק העבודה הנמוך על מנת לממן את המעבר אל החברה הלא חרדית ללא עורף או תמיכה משפחתית. בתנאים אלו רבים מן היוצאים לא יגיעו למימוש הפוטנציאל שלהם.

ב. קשרים חברתיים ופנאי

המעבר אל החברה הלא חרדית, בעיקר מקרב צעירים, מלווה בלימוד של מנהגים, שפה וקודים חדשים אשר משרתים את היוצא בקשירת קשרים חברתיים, בשוק העבודה, בשירות צבאי ולימודים גבוהים. הלימוד של השפה החדשה, מעבר להיבטים האינסטרומנטליים נובע בעיקר מעצם ההכרעה לבחור בזוהת חדשה. חלק מן החשיפה הזו כרוך באופוריה של יציאה מגדרי המגבלות של החשיפה לתרבות חילונית, קולנוע, מוזיקה ואמנות בחברה החרדית. היוצאים עוסקים באינטנסיביות גדולה במיוחד בקריאה, צפייה בסרטים, לימוד תרבות כללית מתוך כוונה להשתלב בחברה הלא חרדית. אצל חלק מן היוצאים החל התהליך עוד בשלבים מוקדמים בטרם ההכרעה אולם אצל אחרים מדובר בתוצר מידי סמוך להחלטה לצאת מגדרי החברה החרדית. רבים מאוד מתוך המרואיינים דיווחו על המורכבות של הלמידה ועל תחושת חוסר השייכות תוצר אי הבנה של מנהגים, סמלים משותפים או היכרות עם תרבות שאינה חרדית. החוויה החוזרת של ניסיון לצפות בעשרת הסרטים החשובים בהיסטוריה של הקולנוע, להכיר את המוזיקה הקלה לגוניה, לפענח את התרבות הצעירה של קבוצת השווים הלא חרדית ואף רכישת הבגדים הראשונה מתוארים כחוויות אינטנסיביות שבהן תחושת חופש וחרדה משמשות בערבוביה.

המעגלים החברתיים של היוצאים הרווקים נעים בתחילה סביב יוצאים אחרים כאשר הזוגיות הראשונה לאחר היציאה מתרקמת עם יוצאים אחרים. חלק מן הזוגות היוצאים אשר רשומים ב"הלל" יכירו במסגרת הפעילות החברתית של הארגון וחלקם יתמיד ביחסים ובזוגיות. התרכזות של כמה יוצאים מהווה תוצר של הרשתות החברתיות וההתארגנויות של היוצאים בארגונים "יוצאים לשינוי", "הלל" ו"ובחרת" אשר מציעים פעילות פנאי מגוונת ליוצאים. במקביל יש גם התכנסות, בעיקר בירושלים, סביב כמה דמויות המרכזות סביבן באופן בלתי פורמאלי קבוצות. כך, הפכו מסיבות של חוזרת מובילה באחת משכונות העיר במטווחי אבן מריכוזי החרדים מרחב בו התגבשה חברתית קהילת היוצאים בשאלה. חנות ספרים ייחודית בפאתי השוק בואכה מרכז העיר ירושלים הפכה גם היא אבן שואבת ומוקד של יוצאים. מאות היוצאים המתגוררים

בשכונות מרכז ירושלים מהווים חלק מן התרבות הצעירה של העיר, והעירייה מודעת לפוטנציאל שלהם. על רקע זה נפתח מרכז קהילתי לשימוש היוצאים במתחם סמוך לשוק.

חלק מן הפעילות היזומה של הארגונים מקבל הגדרה כמו חרדית של טיש או בחירות קולינריות שיש בהן נוסטלגיה לחברה החרדית. השיח במפגשים אינטימיים אלו יהיה לרוב משובץ בזיכרונות מן העבר החרדי ובבדיקה של היכרות משותפת בחברה שעדיין מאוד אינטימית ומרושתת. קבוצות המשנה האינטימיות ברשתות החברתיות משמשות עבור מי שנמצאים בראשית היציאה בניית מן החברה החרדית משפחה אלטרנטיבית. זהו גם מרחב בו יוצאים זה מקרוב פוגשים את הוותיקים מקבוצות גיל שונות. בפעילות הפנאי ניכר הפוטנציאל של היוצאים לשמש קבוצה חברתית ופחות בולט הקושי מולו הם ניצבים.

פעילות הפנאי של היוצאים, עקב מצבם הכלכלי הדחוק, נוטה לפעילות חנימית. הארגונים החדשים של היוצאים ו"הלל" מציעים כרטיסים חנים למופעים הנתרמים על ידי מוסדות התרבות אולם אין הקומץ משביע את הארי. הצרכים התרבותיים שבו ועלו בקרב החוזרים החזקים יותר כמקור של קושי במעבר בין החברות. לרוב היו אלו אותם יוצאים שקראו ספרים וצפו בסרטים עוד בטרם היציאה בשאלה. קבוצה זו, באופן פרדוקסאלי מהווה את הקהל העתידי של מוסדות התרבות ומכאן שתמיכה בהם מבטאת השקעה בטווח ארוך. יש מי שסבורים, על רקע התקדים של עידן ההשכלה, שמתוך קבוצה זו תיוולד יצירתיות גדולה, תוצר שחרור האנרגיה הנובע מן המפגש בין החברה המסורתית לבין החברה היהודית הישראלית החילונית.

בתחום הפנאי ארגון "ובחרת" מציג עמדה לפיה הניתוק מן החברה החרדית אינו מייצג בהכרח גם ניתוק מרוחניות יהודית, מחשבת ישראל או שמירת מצוות בדפוס לא חרדי. במסגרת זו, מנסה הארגון לצד סיוע ייעוצי לקיים פעילות דתית או רוחנית יהודית המשיקה לחוגים האורתודוקסיים ליבראליים. הארגון נהנה גם מתמיכה של רבנים ליבראליים כמו הרב בני לאו וחוגי הקיבוץ הדתי. ארגון "יוצאים לשינוי", הגדול יותר, מסמן גישה ליבראלית אוניברסאלית ואינו מחזיק בעמדה כלשהי ביחס לשמירת מצוות ורוחניות. בארגון "הלל" מנסים, גם כן, לערוך כינוסים צמודים למחזור השנה, בצורה שתאפשר ליוצאים להיפגש ולטוות רשתות חברתיות במסגרת ליל סדר או ארוחות חג.

מתוך הראיונות מצטייר הרושם כי יש יוצאים שפחות חפצים בקשר עם מי שקיבלו החלטה דומה לצאת מגדרי החברה החרדית. "הסוכן העצמאי" אינו מחפש קרבה ותמיכה אלא מעוניין להשיל מעליו את הזהות החרדית ולהיטמע בחברה הכללית. חלק מאותם יוצאים מתגוררים בתל אביב, שם נראה ליוצאים כי ניתן מהר יותר להיעלם ולפתוח בחיים חדשים. מעבר למאפיינים של היוצאים בתל אביב כאינדיבידואליסטים ותושבי גוש דן, יש ריכוז יותר גדול של מי שמגיעים לעיר על רקע הסובלנות ותרבות הקהילה הגאה בתל אביב.

פעילות במעגלי היוצאים ברשתות החברתיות עם מאפייני תרבות הפנאי של היוצאים מקיפה את היוצאים שהתחנכו בזרם המרכזי של החברה הליטאית ולרוב בייצוג בולט של אשכנזים או ספרדים חניכי הישיבות ובוגרות הסמינרים הבולטים. "הסוכן העצמאי", היוצא בפריפריה הברסלבית, האם החד הורית מחסידות גור, היוצא הספרדי אשר היה נער נושר, קומץ המשפחות היוצאות ומי שנדחקים החוצה בנסיבות של פגיעה קשה אינם פנויים להיות חלק מן המעגלים החברתיים בשלב היציאה הראשון.

גבול של פנאי בלתי נורמטיבי ניתן למצוא שתייה כבדה ושימוש נפוץ מאוד בסמים רכים אשר מסמנים לא רק את מאפייני קבוצת הגיל הלא חרדית אלא תוספת של התנסות, קושי עם גבולות אצל יוצאים צעירים

ואף המשך לשימוש בכדורים אשר נכפו על היוצאים בשלבי יציאה מוקדמים לרוב ללא מרשם, פיקוח רפואי ועל ידי מי שלא הוסמך לכך. בדומה לכלל הצעירים יש בקרב היוצאים מי ששימוש בסמים מהווה חלק מתרבות פנאי ואצל אחרים צורה של התמודדות עם קשיים ובריחה.

הפנאי בקרב יוצאים ספרדים, אשר נמנו על חוגי הנוער הנושר, מתמזג בתרבות הפנאי של חילוניות ספרדית מסורתית. כך, יצאו החברים שנפלטו מעולם הישיבות והסירו את הכיפות למועדונים, בילויים בחופים, טיולים בקבוצות ומפגשים חברתיים בדירות שכורות ביישובים מעורבים. מרחב ההתייחסות שלהם יהיה מוכר הרבה יותר מתוך היכרות עם המסורתיות והאופי הפחות מתבדל של הפנאי בקבוצות אלו עוד בטרם היציאה בשאלה. היעדר המרכיב של ניתוק, בדרך כלל, מן המשפחה הספרדית יאפשר להם להמשיך להיות גם חלק מן המשפחה במונחי פנאי והשתתפות באירועים משפחתיים ואף בכנסים דתיים או הופעות לציבור החרדי. צורה זו, של יציאה רכה יותר ופחות טראומטית אשר לעיתים יש בה תנועה של רצף מסורתי אינה תקפה בקרב הברסלבים עקב השוליות והאזוטיות של קבוצה זו.

ג. מצוקה, בדידות ואובדנות

מרואינים רבים דיווחו על מצוקה ברמות שונות בתהליך היציאה ובמהלך התקופה הראשונה של היציאה בשאלה. מעט למעלה משליש דיווחו על מחשבות אובדניות בדרגות שונות. ניכר באופן ברור כי היוצאים האסטרטגיים מחוסנים יותר, בעוד אלו אשר מגיעים מרקע טראומטי, מי שטופלו בכדורים ויוצאים שסבלו מלקויות נפשיות עוד קודם העזיבה של החברה החרדית, מתארים יציאה המלווה במחשבות אובדניות.

“כאשר יוצא או יוצאת בשאלה מתאבדים אין הכוונה שהם קפצו למותם ממגדל רב קומות. פירושו של דבר הוא, שהחבל הדק העומד בין העולמות, עליו הם עמדו נקרע מחמת כובד המשא” (מתוך בלוג של יוצא בשאלה)

חלק מן האובדנות תואר על ידי יוצאים במונחים של שני סוגי בדידות. הסוג אחד בדידות אישית שכרוכה בהיעדר הקשרים הקהילתיים-משפחתיים שאבדו והסוג השני בדידות אקזיסטנציאליסטית הנובעת מאי הלימה בין הכלים והמושגים בהם היחיד מתמודד עם הסביבה לבין התנאים החברתיים בהם הוא פועל. זהו דפוס בדידות הנובע משינוי ערכים ומאפיין גם הגירה. בדידות מסוג זה מאפיינת גם מצבים של מעבר זהותי ויציאה מגדרי

מסגרת דתית כמו גם מצבי מעבר בגיל ההתבגרות. בקרב מי שעושים יציאה כפולה מגדרי החברה החרדית ומן הארון עשוי השינוי לסמן קושי מיוחד. רבים מהם עוזבים את הארץ על מנת להיות לוח חלק ולכונן לעצמם זהות חדשה. מנגד יוצאים הומסקסואלים אחרים תיארו גם קליטה טובה בקהילה הגאה שאינה מתייגת ויש בה זהות מבוססת.

במידה רבה חלק לא קטן בקרב היוצאים בשאלה נמצא במצבים המזמנים בדידות מסוגים שונים בגרסא מאוד חריפה. המעבר של כמו הגירה, הגיל, הניתוק מקהילה ומשפחה, הטרנספורמציה הדתית, הקשיים האובייקטיביים הקיומיים ולבסוף דפוס מסוים של הדבקה נוכח הקרבה אל יוצאים ששלחו יד בנפשם, תוארו על ידי היוצאים כמסבירים את האובדנות. ההתאבדויות בקרב יוצאים תוארו על ידי רבים כחוויה מטלטלת לפעמים על רקע האינטימיות של קהילת היוצאים. מי שעזבו את חסידות גור, אשר בולטים בהיבטים של יציאה מאוחרת, דיווחו על התאבדויות גם בקרב מי שנשארו בחסידות והתקשו לשאת את אורח החיים שנתפתח בחסידות.

“הארגונים לא ידעו לטפל בהתאבדויות, להבין שמדובר על שייכות וזהות של אנשים שנשארו בין שני עולמות. הקמנו קבוצת פייסבוק ובעיקר דיברנו על שייכות ובדידות, נתנו סיוע רגשי. זו הייתה תקופה בה אובדניים שהכרתי ברשת היו באים לישון אצלי.” (חסיד ופעיל מרכזי בארגוני יוצאים)

האינטימיות של קהילות היוצאים בכלל ושל הקבוצה הפעילה בפרט יוצרת פוטנציאל למה שמכונה “הדבקה” כאשר התאבדות של יוצא קרוב מאיצה אובדנות אצל יוצא קרוב אליו. בכמה מקרים היו תכניות להתאבדות משותפת או למעשה אשר יטלטל את החברה החרדית וקהילת היוצאים. ההתאבדויות של ישראל קרול ואסתי וינשטיין, שניהם יוצאי חסידות גור, כווננו במידה רבה להצהרה חברתית מעבר למצוקות האישיות.

מספר התאבדויות בשנת 2014 השפיעו גם על התארגנות של יוצאים. הצמיחה הספונטנית של פורומים ותמיכה יצרו שדה חדש של זהות ממנו התפתחה גם חלק מן ההתארגנות העצמית. תהליך דומה התרחש גם בקרב יוצאים בארצות הברית שם מספר ההתאבדויות גדול יותר ומלווה לא פעם בהתמכרות לסמים ופגיעות עצמיות קשות.

מקרים חריפים במיוחד של מחשבות אובדניות כרוכים בחוויה הקשה של יוצאים גרושים כאשר המשפחה, הקהילה ומנהיגות חרדית עושות כל אשר ביכולתן על מנת להבטיח כי המשמורת תוותר בצד החרדי ולעיתים להביא לניתוק של ההורה החילוני מילדיו. אל הבדידות והקשיים הכלכליים מצטרפים, בתנאים אלו, רגשי אשמה, געגועים ותסכול נוכח היכולת של המשפחה החרדית שנותרה לתמרן את מערכות המשפט והרווחה לצידן.

התאבדויות הן גם אירוע שיש לו השתקפויות בשיח הפנים חרדי. רבים מן המרואיינים שעברו ניסיונות שכנוע להניא אותם מלצאת חזרו וסיפרו על הרב או המחנך השואל “נו ואתה רוצה להתאבד, אתה לא רואה כמה הם אומללים?”. ברמה של המשפחות והקהילות ההתאבדויות הן רגעים קשים שמעוררים בהם בערבוביה רגשי אשמה, תחושה לפיה היוצא ששם נפשו בכפו רצה לחזור ולבסוף הזדמנות להפגין אפרוטורופוסות על הנפטר באמצעות הטקס המנוהל על ידי המשפחה. בקהילה של היוצאים ובקרב חברים של המתאבד התמונה נראית הפוכה ולתפיסתם המצב הוא שמי שהתכחשו או פגעו ביוצא, משתלטים על הטקס והזיכרון שלו. כך, בכמה מקרים בולטים בתוכם ההלוויות של ישראל קרול, אסתי וינשטיין ולאחרונה התאבדות ומוות של שני יוצאים באילת, בכל המקרים התנהל עימות סביב הקבורה והנרטיב של ההתאבדות בין המשפחה והקהילה לבין היוצאים.

בהיעדר נתונים על יוצאים וחולשת הנתונים הלאומיים ניתן להציע השערות על היקפי התופעה במונחי הזיכרון של קהילת היוצאים בעיקר בשלבים בהם התגבשה הרשת של היוצאים בשנים האחרונות. ההיקף של מי שדיווחו בראיונות על מחשבות אובדניות היה גבוה יחסית והקיף מעט יותר משליש. לשם השוואה זהו שיעור כפול מאשר הדיווחים של נוער לא דתי עד גיל 18 לפי נתוני משרד הבריאות.

במונחי ניסיונות והתאבדות אין נתונים אולם מתוך הראיונות עולה כי רוב אלו אשר דיווחו על מחשבות אובדניות לא הגיעו לכלל תכנית אופרטיבית ומעטים פגעו בעצמם במגמה אובדנית. הרבה יותר רווחת בדיווחים של יוצאים תקופה של דפוסי שתייה ועישון סמים קלים בצורה בלתי מבוקרת כביטוי של מצוקה רגשית, בדידות ודיכאון. מספר המתאבדים בפועל הגיע למספרים אבסולוטיים של בין 10–15 יוצאים אשר מהווה מספר גבוה יחסית בארבע השנים האחרונות. יחד עם זאת דימוי המגיפה או ההדבקה מאוד מופרז בכל הנוגע להתאבדות. בזיכרון החרדי נצרבים שמות המתאבדים ונותרים חלק מדימוי היציאה גם חמש

עשרה שנה לאחר המעשה. ההבלטה של מתאבדים יוצאים בשאלה עומדת ביחס הפוך לנטייה להכחיש את התופעה שרווחת הרבה יותר מאשר בעבר בקרב החרדים בכלל וחסידויות שונות בפרט.

מכאן ניתן אולי להסיק כי מניעת התאבדות כרוכה בזיהוי הפרופיל של מי שעשוי לממש את המחשבות האובדניות ולבודד מאפיינים ומסמנים של סיכון גבוה יותר. במונחים של מחקר האובדנות יש בביוגרפיה של היוצאים מרכיבים של חוויית הגירה, מצוקות יומיומיות, היעדר עורך משפחתי, מחסור בתמיכה, ניכור מחברה חרדית ופעמים רבות רקע טראומטי ממקורות מגוונים. בתנאים אלו, על רקע תפיסת האובדנות כביטוי למתח בין יחיד לבין החברה במעבר הרי שהסיכון בקרב יוצאים בשאלה נוכח.

ד. השירות הצבאי

“הלכתי לצבא ולא ידעתי מה זה צבא. אמרו לי תבקש מחשבים. הלכתי והייתי לא קרבי. עברתי תהליך בצבא וביקשתי קרבי. זה היה הזוי. מעשן קופסא ביום, לא רצתי לא שחיתי ומעט אופניים בשכונה. לפני הגיוס ישנתי אצל חבר והוא שאל כמה שכיבות סמיכה עושה. עשיתי שתיים. ביציאה מעבר לנטישת הדת יש שלב של בניית סט ערכים חדש. הצבא ממש בזבז זמן וזה נכון אבל זה בונה ערכים. אזרח. מדינה. חובות. זכויות. הצבא זה מבוא לחברה הישראלית ופיצוי על פספוס של לימוד אזרחות” (ליטאי, שירת כלוחם)

היחס אל השירות הצבאי מתאפיין בשונות בקרב יוצאים. בקבוצה המחייבת שירות צבאי נמצא לרוב היוצא האסטרטגי, אשר תופס את השירות כגשר אל החברה הישראלית ולרכישת מקצוע, לעיתים במסגרות אשר נועדו לחיילים חרדים. בדיעבד, מתואר השירות כמהלך מכונן בהבנה של החברה הישראלית, ברכישת קשרים חברתיים וכהכנה לחיים מחוץ לגדרי החברה החרדית בעיקר במובנים תרבותיים. מנגד, קבוצה אחרת מתארת את השירות בצבאי כנטל מעכב שקשה ליוצא בשאלה להעמיסו על גבו, נוכח האתגר של התחלה חדשה בחברה הכללית ללא כלים מתאימים. בקבוצת מיקוד עם מספר יוצאים ותיקים התחדדה מאוד האבחנה והרגישות של הנושא, כאשר מי ששרתו בצבא תיארו, לרוב, את השירות במונחים חברתיים

ותועלתניים כאחד ואלו שבחרו לא לשרת, בדרך כלל שיקפו עמדה אינדיבידואליסטית יותר ותלו את היעדר השירות במחירים הכבדים שהיוצא עלול לשלם בעטיים.

השירות של רוב היוצאים הספרדים נוח יותר עקב עמדת היסוד של המשפחה ביחס לצה"ל, השירות של האב ובני משפחה ותחושה לפיה המעבר משבבניקות לשירות בצה"ל מסמן נורמטיביות. עבור הורים שמרנים יותר קיומן של יחידות חרדיות מקל עוד יותר את הלגיטימציה לשירות. היחידות החרדיות, בעיקר השח"ר, מסמנות עבור חלק מן היוצאים שלב מעבר או תקופה של מורטוריום בו נרכשים נכסים לקראת היציאה. המרוויינים ששירתו ביחידות אלו העריכו את מספר היוצאים האסטרטגיים כקטן יחסית אולם העריכו כי מספר גדול יותר של מתלבטים אשר השירות הצבאי מסמן עבורם בחירה בין הערוץ של חרדיות מודרנית לבין יציאה.

“התגייסתי לשח"ר. בינה בירוק. זה מזל, הציל לי את החיים. קיבלתי פרס במהלך השירות. השתחררתי ויש לי סטארט אפ”
(ליטאי)

מספר היוצאות אשר שירתו בצבא קטן יחסית, בעיקר כאשר הן יצאו מעבר לגיל המיונים לגיוס וכאשר הן נמנו עם הקבוצה אשר יצאה בגיל העשרה וחווה יציאה טראומטית יותר. יוצאות אשר שירתו, בדומה לגברים, חוו את השירות כנקודת מפנה ותקופה בה עיצבו את זהותן. בקרב המתגייסות היו מי שעברו שלבים של יציאה מן החברה החרדית אל אולפנא ציונית דתית וממנה אל הצבא. במהלך השירות אומץ אורח חיים חילוני עם חבר ראשון. היציאה הזו משקפת גישה אסטרטגית אל היציאה אשר מתרחשת בבתים מודרניים או של בעלי תשובה בדור השני. במדור חרדים באכ"א מדווחים על מספרים יותר גדולים של מתגייסים אשר מצטרפים ליחידות החרדיות ובצורה זו מקטינים גם את ההתנגדות של המשפחה החרדית לגיוס כיציאה מגדרי החברה החרדית.

“הורים לא באו להשבעה. דמעות ועצוב אבל בלי חרטה. בבסיס בדרום ראיתי הורים שנוסעים חמש שעות לבקר את הבן שלהם ואיתנו אף אחד. המפקדים הוציאו את החיילים הבודדים לנופש באילת” (ליטאי. שירת כלוחם)

מרואיינים אשר שירתו בצבא ציינו את המתח בין הקבלה של המפקדים והחיילים, לבין המעמד של חייל בודד כאשר יש נתק עם ההורים. טקסים כמו סיום קורס, השבעה ומסע כומתה ביחידות שדה היו רגעים מאוד קשים של בדידות גם נוכח המאמץ של ארגוני היוצאים ו"הלל" לשלוח חברים ומתנדבים שהיו בקשר עם החייל. המערכת של טיפול בחייל הבודד נתנה לרוב מענה לצרכים של החייל היוצא בשאלה עם מעטפת של ארגוני חברה אזרחית, אולם הקושי הרגשי גדול. חלק גדול מן המרואיינים ידעו לתאר מפקד משמעותי או דמות דואגת ואמפטיית שהקלה את הקשיים.

ה. יוצאים גרושים עם ילדים ומשפחות לאחר היציאה

היציאה של הורים לילדים רווחת פחות אולם מאפייני היציאה ככזו המשולבת בשאלות משפטיות של משמורת הופכת אותה כאובה במיוחד ומורכבת בהיבטים מקצועיים של העבודה הסוציאלית. במונחים של הסיבות ליציאה, בן הזוג שיצא הגיע לרוב עם לבטים שקדמו ליציאה. בקרב הנשים היו אלו נערות שהחלו בשידוכים מתוך אי נחת וגברים שהתנדנדו. ההורים אשר לרוב הבחינו בלבטים, סברו כי הנישואין "יישרו" את הצעיר או הצעירה הסוררים. הנישואין במקום להביא למיסוד חריפו את הדיסוננסים ואי הנחת, כאשר הנגישות לרשת, העצמאות במגורים ולעיתים גם היכולת הכלכלית אפשרו ליוצא המתלבט לבחון את זהותו תוך כדי הולדת ילדים. מסיבה זו, משבר האמון בין היוצא לבין מי שהתגרשו ממנו ונותר חרדי כה קשה.

יוצאים גרושים סיפרו על הלבטים והקושי לקראת החשיפה של הקשיים בפני בן הזוג. במעט מן המקרים הצטרף בן הזוג למסע של היוצא ושניהם יצאו ביחד בעיקר כאשר לא היו ילדים. חלקם נפרד לאחר היציאה מן החברה החרדית. אולם לרוב היה זה עימות קשה וכואב וראשית של מאבק על הילדים. התגובה החריפה של בני הזוג לוותה בהתערבות מהירה של ההורים, הרבנים והקהילה במשבר ומרגע שהיוצא עזב החל המאבק על המשמורת, החינוך והזהות של הילדים.

גברים שהתגרשו מפסידים לרוב את המשמורת והמאבק החרדי להרחקתם מן הילדים בחזקת "השפעה רעה" עלול להיות מלווה בהאשמות שווא באלמות, בשימוש בטיעונים רב תרבותיים, בניית דימויים לבתי הדין הרבניים, בהשענות ומניפולציה של העובדים הסוציאליים. בשוליים יש גם פרקטיקה של קביעת התנאים לאחזקת הילדים ומשמורת באמצעות תשלומים להורה היוצא בתמורה להחלשת הקשר עם הילדים. מערכות

הרווחה ואפילו בתי משפט נוטים גם הם לטובת ההורה הנותר מתוך גישה של רגישות בין תרבותית, הדגשת היציבות בחיי הילד והתמיכה הקהילתית. במצבים בהם הילדים בגיל צעיר ישנה השפעה מצד בני משפחה כנגד ההורה היוצא בצורה המשתקפת בדברים שאומרים הילדים בפני אנשי המקצוע. היוצאים מתארים את התופעה כניתוק הורי מכוון המגובה באינרציה מוסדית מקצועית של מערכות הרווחה והמשפט. כמה עשרות יוצאים נמצאים במצב של ניתוק הורי בנסיבות שונות אשר גובה מחיר כבד מן היוצא וילדיו. חלק מן הקהילות החרדיות נוקטות אסטרטגיה של התשה ואי מילוי תנאי המשמורת על מנת להרוויח זמן ולהגדיל את הממדים של הניתוק ההורי. בכל הראיונות ובבדיקות עם אנשי מקצוע לא עלה אפילו מקרה אחד של הסכמה חרדית לשמירה על הורות משמעותית של היוצא או היוצאת. חלק מן הגרושים דיווחו על אמביוולנטיות של בן הזוג ששותקה תחת הלחץ המשפחתי-קהילתי. תופעה נלווית לגירושין הם נישואין מהירים של הגרוש שנותר חרדי, על מנת לסמל כי הגורם נעוץ ביוצא שאיבד את דרכו או שפיתוהו ולא במי שנותר.

נשים גרושות עם ילדים עלולות למצוא עצמן במצב זהה לזה של גברים גרושים כאשר בעבר היה להן פחות ייצוג משפטי וסיוע. מי שנעזרות ביעוץ המשפטי של הארגונים של "יוצאים לשינוי" ושל ארגון "הלל" הפונות לבית הדין למשפחה מצליחות להשאיר את הילדים בחזקתן מתוך פשרות לגבי ההופעה של האם, המשך החינוך במסגרות חרדיות ונוכחות של ההורה החרדי ומשפחתו בחיי הילד. זהו מארג מורכב של תחזוקה בתנאים של מעבר.

4. היציאה בטווח הארוך

השלב של מיסוד היציאה והתבססות בחברה הלא חרדית משתקף בעיקר מראיונות עם יוצאים ותיקים או מי שעברו את התהליך בצורה פחות טראומטית, בשל נסיבות אישיות או כתוצר התגובה הפחות קיצונית של המשפחה.

הביטויים החומריים קשורים בעבודה מסודרת, שכירת דירה עצמאית, הסדרת המעמד המשפטי אצל גרושים והשלמת פערים לקראת לימודים גבוהים. משך הזמן עד להתבססות מחוץ לחברה אינדיבידואלי ונוגע בנסיבות של היציאה. יחד עם זאת, היוצא האסטרטגי, המשרת בצה"ל עם משפחה מכילה או עורך משפחתי לא חרדי יגיעו למיסוד בפרק זמן קצר יותר. אצל נשים, כולל חד הוריות, הגורם המכריע יהיה הביטחון התעסוקתי ויכולת הפרנסה. בהיבטים החברתיים מתרחבים המעגלים לקשרים עם מי שאינו יוצא בשאלה, בביטחון ביחס לשליטה בשפה ובמנהגים של החברה הלא חרדית ופעמים רבות במערכת יחסים עם בן זוג שאינו יוצא בשאלה.

בתחום הרגשי מתאפשרת ליוצאים בשלב זה התבוננות בפרספקטיבה רחבה יותר על מהלך היציאה כולו. מבחינה זו, ניתן היה לשמוע בראיונות בשלות וניסיון בקרב בני 30, שחוו טרנספורמציה דמוית הגירה ומתבוננים עליה בצורה רפלקטיבית. חלק מן הרפלקציה לוותה בהכרה שהפערים בהשכלה ולוונטיות, הצרכים החומריים והמשבר שעברו, הקטינו את היכולת לממש את הפוטנציאל שלהם. המיצוב של פרק החיים החרדי מפויס יותר ולעיתים נפתח פרק חדש ומאופק ביחסים עם המשפחה. הדפוס החוזר כרוך בהזמנה לאירוע משפחתי או מפגש עם אחד מבני המשפחה אשר שמר על קשר רופף. לרוב תהיה אמביוולנטיות גדולה סביב המפגשים, בעיקר עם ילדים שיצאו עם הוריהם והמסגרת החרדית רחוקה מהם. הקשר המתחדש המאוחר עשוי להיות תוצר הזמן שחלף בקרב שני הצדדים, אולם הוא משקף גם כנראה שינוי מסוים ביחס של החרדים אל היוצאים. אצל יוצאים ממשפחות בהן הקשר לא התחדש יש כאב גדול סביב נושא זה.

החברה הלא חרדית מצטיירת אצל היוצאים מן הליבה החרדית האשכנזית כחברה מגוונת, אשר נבדלת במאפייניה מן המבנה הקהילתי החרדי. דמיון הקהילה החרדי מתחלף בקשרים חברתיים פחות הדוקים, בגישה ליבראלית כמעט אינדיבידואליסטית. היוצאים בשלבי היציאה בעבודה, בלימודים ובצבא פוגשים אהדה כמו גם יחידים נדיבים ואת ארגון "הלל", אולם בהיבטים מוסדיים או כלל חברתיים הם חשים כי חסרה מערכת שיכולה לסייע ליוצא להתמודד עם האתגר הקשה במיוחד של היציאה מן החברה החרדית.

מצבם של היוצאים בשנים האחרונות נוכח מערכי תמיכה של המדינה ביוצאים בשאלה השתפר מאוד, בעקבות עבודת הסנגור האינטנסיבית של "יוצאים לשינוי" במשרדי הממשלה. חלקם מגיע אל הלימודים לאחר תקופה קצרה יחסית ואילו אצל אחרים, בעיקר נשים חד הוריות, הלימודים נדחים מפני הפרנסה והקיום. אצל רבות מן המרואינות שיצאו לפני מספר שנים ונקלטו בשוק העבודה, הייתה אכזבה מהיעדר הנגישות ללימודים וההתקדמות במקום העבודה בו התבססו ללא תארים אקדמיים. רבים מהיוצאים חשים כי אילו גדלו בבית לא חרדי היו מגיעים להישגים גדולים יותר.

המהלך של היציאה ללימודים בקרב היוצאים הגברים כולל גם מכינה במהלכה משלימים פערים בתהליך מאוד מורכב עם סכנה לנשירה מתסכלת במהלך הלימודים. יחד עם זאת, הלימודים האקדמיים והתעודה המאפשרת קליטה טובה יותר בשוק העבודה, מסמנים מיסוד של היציאה גם בהיבטים רגשיים, כאשר הלימודים מתוארים כהתקבלות כמו גם כחזרתו של סטטוס שאבד עם העזיבה. ההישג של השוואת חלק מערוצי התמיכה בסטודנטים יוצאים בשאלה לאלו של חרדים הנשארים בגדרי החברה החרדית, שינה מאוד את הפרספקטיבות וההזדמנויות בפני יוצאים בשאלה. במונחי החוויה הלימודית, שלא בתחומי המדעים, נחלקים היוצאים הלומדים בין אלו אשר חשים אכזבה נוכח ההשוואה עם הלהט של הלימוד הישיבתי, לבין אלו אשר מרגישים כי נפתח בפניהם עולם מושגי חדש המאשש אינטלקטואלית את היציאה. יחד עם זאת, האוניברסיטאות, בניגוד לעבר, אינן מכוננות זהות או מציעות ליוצאים בשאלה חוויה משמעותית.

היציאה מגדרי החברה החרדית בחברה הישראלית כיום מסמנת דגם חדש ישן במונחים היסטוריים. יוצאים בשאלה מתחילים להיות נוכחים כקטגוריה במדיניות ציבורית, כקבוצה חברתית, במרחבים כמו אוניברסיטה וצבא וכיוצא בזה. זהו תהליך אשר נמצא בראשיתו אולם ככל שהיקף היציאה יגדל והיוצאים יתמסדו תהיה נוכחות רחבה יותר של קבוצה זו לצד החרדים המודרניים אשר מצויים בקשר מורכב עמם.

חלק ג' – יעדים ועקרונות מדיניות

1. עקרונות מדיניות

היעד של פריסת רשת ביטחון מפני סיכונים במעבר מן החברה החרדית ופיתוח שירותים למיצוי הפוטנציאל של היוצאים מעוגן בעקרונות המדיניות הבאים:

א. ביסוס - קטגוריה של "יוצאים בשאלה" במדיניות של גופים שלטוניים – קטגוריה במדיניות חברתית מגדירה אוכלוסיית יעד לפי קריטריונים אשר זכאית להתאמת שירותים או פיתוח של מענים מותאמים לצרכים של הקבוצה. הזכויות של הקבוצה מעוגנות בתקציב, במשפט כמו גם בפרקטיקות המקצועיות של אלו המופקדים עליה. במסגרת זו, ניתן להישען על רפרנטים במשרדים מרכזיים ולהטמיע את המדיניות ביחס ליוצאים בהוראות המשרד דוגמאת התע"ס במשרד העבודה והרווחה או חוזרי מנכ"ל במשרד החינוך.

ב. הקמת "בית ליוצאי החברה החרדית" – הבית ליוצאים, כשותפות וחלוקת עבודה, בין הארגונים נועד לתת שירותים מגוונים ליחידים ומשפחות. השירותים מתמקדים במיצוי זכויות, הפנייה וסיוע בדגש על תחומים של השלמת השכלה, כישורי חיים וכניסה לשוק העבודה. הבית ישמש גם מוקד לקהילת היוצאים כרשת חברתית ויופעלו בו תכניות פנאי ותרבות המכוונות לסגירת פערים באוריינות. עבור משפחות יוכל הבית לשמש מעין מרכז קשר העונה על הצרכים הייחודיים של משפחות היוצאים השאלה.

ג. שמירת הרצף והגיוון בשירותים – הארגונים ישאפו לתיאום, שיתוף וחלוקת עבודה מקסימלית על מנת להבטיח את היוצאים בשאלה בהיבטים של שלבי היציאה החל משלב ההכרעה דרך המעבר מחוץ לחברה החרדית וכלה בהתאקלמות בטווח הארוך. במסגרת זו, יבנו שירותים מתוך תפיסה לפיה דפוסים שונים של יציאה בשאלה נבדלים באופיים ובמידת הקשיים והמשברים המלווים את התהליך.

ד. השוואת זכויות לבוגרי החינוך החרדי שנמנים עם הציבור החרדי – מדיניותה של הממשלה ביחס לחברה החרדית מבוססת על ריבוי זכויות ייחודיות, תקצוב צרכים ופיתוח שירותים בעיקר בהקשר מדיניות הרווחה, החינוך, השירות הצבאי, התעסוקה וההשכלה הגבוהה. ההצדקה לזכויות אלו מנוסחת במונחים תועלתניים, חברתיים כמו גם כפיצוי נוכח מאפייני החינוך החרדי. יש להשוות את הזכויות של מי שנמנה על הקטגוריה של יוצאים בשאלה עם אלו של חרדים הנשארים בגדרי החברה החרדית.

ה. מקצועיות בפיתוח שירותים והכשרת אנשי מקצוע – יוצאים בשאלה באים במגע עם מגוון גדול של אנשי מקצוע במדיניות החברתית בתחומי הרווחה, התעסוקה, ההכשרה המקצועית, לימודים גבוהים ושירות צבאי. אנשי המקצוע חסרים לרוב הכשרה לעבודה עם יוצאים או היכרות עם הצרכים והמאפיינים הייחודיים של קבוצה זו. במסגרת זו, יש להציע הכשרות והתפתחות מקצועית לאנשי מקצוע שונים עם דגש ייחודי על עובדים סוציאליים בתחום הסמכותי ומשפטנים המטפלים בתיקים הרגישים בנישואין, משמורת ומשפחה. הכנת תכניות, case studies וקידום ההכשרה וההתפתחות המקצועית של גופים

מכשירים ותכניות לאנשי מקצוע הם אחד התפקידים של הארגונים ליוצאים בשאלה בשותפות המגזר השלישי ומשרדי הממשלה. במסגרת זו, יש גם לשאוף למצב בהם חלק מאנשי המקצוע המטפלים בצרכים המגוונים של היוצאים יהיו מי שנמנים על קבוצה זו וחוו את תהליך היציאה בשאלה.

1. שיפור ארגון הכלים של המדיניות החברתית ביחס לנוער חרדי בסיכון – תחום היוצאים בשאלה מתחת לגיל 18 מהווה סוגיה רגישה ביותר בהיבטים משפטיים וחברתיים. נערים בגיל זה נמצאים באפוסטרופסות של ההורים ובמסגרת מערכת החינוך הקהילתית חרדית. ההפרדה הברורה בין הכרעה של אדם בוגר ועצמאי לצאת בשאלה לבין בחירה כזו בגיל צעיר יותר מקובלת במדיניות החברתית. יחד עם זאת, במצבי סיכון גבוה כמו גם כאשר מופעלים על צעירים אמצעים קיצוניים יש לפתח ברמה של המדיניות הממשלתית מערכים טובים יותר של סיוע.

2. שינוי פרדיגמה בהיבטים של יחסם של גורמי המשפט והעבודה הסוציאלית לשאלות של הורות יוצאים בשאלה שהתגרשו – היחס של מערכת המשפט והרווחה לשאלות של משמורת והורות מבוסס על הנחות של רגישות בין תרבותית ומתאפיין בקושי להתמודד עם האסטרטגיות שאותן נוקטות משפחות וחלק מן הקהילות על מנת להבטיח את הישארותם של ילדים בחזקת הורה חרדי. המפגש בבתי המשפט ומערכות הרווחה נעשה בתנאים של אי-סימטריה קיצונית בין ההורה היוצא הגרוש לבין החרדי הנותר, משפחתו והקהילה. נושא זה מקפל בתוכו שאלות מורכבות וסיכון גדול לילדים ולהורים כמו גם שאלות ערכיות וסמליות מרכזיות בנוגע ליציאה בשאלה.

3. חלוקת עבודה בין הארגונים, החברה האזרחית והמדינה – הנושא של קליטתם של יוצאים בשאלה בחברה הישראלית, מחוץ לגדרי החברה החרדית, מהווה סוגיה הנוגעת ליחסים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית. היוצאים מהווים פוטנציאל לערכים חברתיים ותרבותיים אשר יש לקדם באמצעות התארגנות עצמית, ארגוני חברה אזרחית ואף בהקשרים של העם היהודי וקהילות יהודיות בהן מתרחשים תהליכים דומים. תחומים אלו מצויים מחוץ להקשר התערבות המדינה.

2. מערך שירותים ליוצאים בשאלה

העקרונות של פריסת רשת ביטחון שתבטיח ליוצאים בשאלה הגנה מפני סיכונים וכלים למימוש הפוטנציאל מחייבים יצירת קטגוריה של יוצא במגוון שירותים מותאמים והשוואה של הזכויות לאלו של מי שנותר בגדרי החברה החרדית. במהלך חיבור מסמך זה, הונחו היסודות ליישום חלק מההמלצות המופיעות בחלק הבא.

א. תעסוקה

היוצאים בשאלה ניצבים בפני שוק העבודה ללא עורף משפחתי כאשר הם נדרשים לפתרונות דיור. בתנאים אלו הם פונים לעבודות ארעיות בשכר נמוך ללא יכולת קידום ורכישת מקצוע, כאשר הם חסרים את תנאי הסף לחלק גדול מתכניות ההכשרה המקצועית המחייבות 12 שנות לימוד וידע בסיסי במקצועות החול.

חלק מן היוצאים נעזרים בתכניות הרבות המכוונות לחרדים תוך התחזות למי שעדיין חברים בקהילה אולם פתרון זה אינו מתאים לרוב המכריע של היוצאים מבחינת מיצובם כחרדים והדרישות הנלוות לחלק מן

התכניות. המערך לקידום תעסוקה חרדית נשען על 13 מרכזי הכוון בהם ניתנת מעטפת אישית של אבחון מקצועי, תכניות השלמת לימודים באנגלית, מתמטיקה ומחשב, שיעורי עזר, ומלגת קיום. תחומי הלימוד מכוונים ללימודי הנדסאים ייעודיים ומגוון תכניות הכשרה מקצועית עם שוברים. לצד אלו הוקמו תכניות ייעודיות לתחומי ה־cyber, הייטק, תחבורה ציבורית ושירות המדינה. במקביל בצד ההיצע של מדיניות העבודה נעשה מאמץ להקים לחרדים כיתות מפעל, לסבסד מעסיקים, להקים מאגרי משרות מתאימות כמו גם לסייע ליזמות ועסקים קטנים במסגרות ייעודיות. היוצאים בשאלה אינם מקבלים שירותים אלה, כאשר המסגרות המכוונות לכלל האוכלוסייה אינן מותאמות לצרכים הייחודיים של היוצאים בהיבט הפערים בהשכלה הסחירה, התעודות ותנאי החיים. ככלל הדפוס והאקלים של אספקת השירותים מצד המדינה לוקה עקב הבדל עמוק בין היחס לשירותים המפתחים לחרדים לבין אלו הניתנים במשורה ליוצאים בשאלה. בשעה ששירותים לחרדים משווקים עם outreach אגרסיבי הרי שפיתוח שירותים בנושא תעסוקה ליוצאים נעשה במשורה כאשר, לעיתים, אחדים ממקבלי ההחלטות פועלים כמי שקפאם שד. התחושה לפיה היוצאים יסתדרו בליט ברירה וחשש מרגישות פוליטית של תמיכה ביוצאים מובילה למצב בו תהליך מיצוי הזכויות מורכב מאוד והפערים ביחס לבוגרי מערכת החינוך שנותרו חרדים עדיין גדול מאוד.

המלצת מדיניות: יש לפתח שירותים של הכוון תעסוקתי מקביל לזה המיועד לחרדים או לעולים כאוכלוסייה ייחודית. המרכז יטפל ביוצאים בשאלה בהיבטים של אבחון תעסוקתי, בניית תכנית אישית, קורסים להשלמת השכלה, מתן שוברים לתכניות הכשרה מקצועית, הכנה לשוק העבודה, הפעלת תכניות ייעודיות, סיוע בחיפוש עבודה ומתן מלגות קיום.

חסמים: הון אנושי, אקרידיטציה, היעדר עורף כלכלי, כניסה לסף נמוך, היעדר משאבים, היכרות עם שוק עבודה, מוביליות נמוכה, מיצוי זכויות, מיומנויות רכות.

גורמים פעילים: משרד עבודה (שוברים תכניות) ארגונים, מלגות ושיעורים, שירותים תומכים (מנטור הצעות עבודה). הפיתוח של חלק מן השירותים הללו הוקפאו על ידי משרד העבודה והרווחה עקב הוראות משפטיות הכורכות את מתן השירותים במשיכת העתירה של היוצאים מול המדינה.

ב. השכלה

מצבם של היוצאים בשאלה, בוגרי החינוך החרדי, זהה לזה של מי שנשארו חרדים מבחינת הפערים בהשכלה רלוונטית לשוק העבודה, בעיקר באנגלית, מתמטיקה, מחשב ויכולת התבטאות בכתב. המדיניות שנועדה להסיר חסמים מפני כניסה איכותית של גברים חרדים לשוק העבודה רלוונטית גם לקבוצה זו, אף שבהיבטים לא פורמאליים רווחה, לעיתים, הנחה לפיה "היוצאים בשאלה יסתדרו". המדיניות הממשלתית בכללה כוונה לשינוי המגמות בחברה החרדית פנימה בכל הנוגע להשתתפות בשוק העבודה תוך מתן דגש לגברים חרדים.

המדיניות של המועצה להשכלה גבוהה לעידוד חרדים מבוססת על מימון מכינות ייעודיות, מתן מלגות לימודים והבטחת תנאים מתאימים מבחינת תרבותית כולל הפרדה מגדרית. בחלק ממוסדות ההשכלה הגבוהה נהנים בוגרי החינוך החרדי מהקלות בקבלה, שיעורי עזר, וזמן נוסף בבחינות. המועצה מעניקה מלגות שכר לימוד מלאות לבוגרי החינוך החרדי שלמדו בישיבות קטנות במעמד תרבותי ייחודי באמצעות קרן קמ"ח ועל ידי מרמנ"ת בתואר B.ed. הקריטריונים של המועצה להשכלה גבוהה להשתתפות במכינות הייעודיות לחרדים כוללות יוצאים בשאלה, אף שמצופה דה פקטו מן היוצאים לשמור על הופעה חיצונית

חרדית ולהתנהל בנורמות של המסגרת אף שיש הוראות חדשות הנוגעות לחזות החרדית במוסדות הלימוד. יחד עם זאת יישום הוראות הות"ת נתקל בקשיים עמם מתמודד ארגון "יוצאים לשינוי".

בעקבות הפעילות של עמותת "יוצאים לשינוי" נפתחו ערוצים ייעודיים ליוצאים באוניברסיטה העברית ומכללת הדסה. כך, ניתנות גם הנחות ומלגות קיום ליוצאים גם על ידי מוסדות ספיציפיים בתוכם המרכז הבינתחומי, ומכללת קריית אונו. מקור מקביל למלגות קשור במפעל המלגות של ארגון "הלל" אשר ניתנו בעבר למי שקיבלו מעטפת תמיכה שלמה מן הארגונים ואילו כיום ניתנות לכל מי שמוגדר כיוצא בשאלה גם אם אינו פעיל או מקבל שירותים אחרים.

המלצות מדיניות: יש להגדיל את מספר מלגות הקיום, ברמת המוסד האוניברסיטאי, ליוצאים בשאלה שמצבם מורכב יותר מזה של חלק מאלו שבחרו להישאר חרדים ולהירשם ללימודים גבוהים. יש לשקול הקמת מכינה ייעודית ליוצאים ששירתו בצה"ל ברצף להשלמת הבגרות שנעשית בשנה האחרונה לשירות. במסגרת הקמת מרכזים שישרתו את היוצאים במגוון צרכים יש להפעיל תכניות הכנה ללימודים אקדמיים והשלמת בגרות במסגרות ייעודיות במידה וימצא מספר מתאים של יוצאים.

חסמים: פערים לימודיים, תנאי קבלה, שכר לימוד, קיום כלכלי, הסדרת ההכרה בלימודים קודמים, היקף מסגרות ייעודיות, היעדר כישורים, תמיכה חברתית ואוריינות ביחס להשתתפות בשוק העבודה.

גורמים פעילים: ארגונים, מל"ג, קרנות, אוניברסיטאות ומכללות.

ג. שירותי רווחה, עבודה סוציאלית ודיר

המודעות הגוברת למצוקות של נוער נושר וצעירים חרדים במצבי סיכון בקרב אנשי מקצוע בתחום העבודה הסוציאלית כמו גם בקרב המנהיגות החרדית, הביאה להקצאה של משאבים ופיתוח תכניות רבות תחת הקטגוריה של נוער חרדי בסיכון. שפע המשאבים אשר מקורם בתכניות לאומיות שעברו התאמה לחרדים ובהקצאות ייחודיות, אשר חלקן כספים קואליציוניים, הוליד התערבויות מגוונות אשר אינן מסייעות ליוצאים בשאלה.

הרגישות הפוליטית ביחס ליציאה של צעירים לפני גיל 18 הותירה את הטיפול לגורמים קהילתיים בצורה בה יוצאים בשאלה מכוונים להישאר בגדרי החברה החרדית כאשר ההיגיון המערכתי של הפעילות מגדיר את היציאה כבלתי נורמטיבית וכזו הנמדדת במונחי הקשר עם ההורים, הנוכחות במערכת החינוך והתנהגויות סיכון. היציאה בשאלה, לפיכך, אינה מובחנת מתוך הטיפול בנוער נושר בסיכון. לאחר גיל 18 היוצאים בשאלה הופכים בהדרגה לקטגוריה מוכרת למשרד הרווחה אולם אין מספיק תכניות ייעודיות לאוכלוסייה המוצאת עצמה בתפר שבין מעמדם כנוער חרדי בסיכון לבין השירותים המותאמים לקבוצת הצעירים בגיל 18-25 בחברה הלא חרדית.

תחום המשפחות והיוצאים הגרושים עם ילדים בדגש על אימהות חד הוריות מהווה אחד התחומים הכואבים ביותר ביציאה בשאלה ועזיבת החברה החרדית. ההטייה המקצועית שנתגבשה ביחס לחברה הלא חרדית המציבה את הילד בהקשר משפחתו וקהילתו עם הדגשה של הרב תרבותיות יוצרות חוסר איזון. היוצא בשאלה סובל מא-סימטריה מול ההורה שנשאר בחברה החרדית כאשר יש ניצול לרעה של מדיניות משרד הרווחה על ידי מנהיגים חרדיים ורבנים המנהלים את המשברים במשפחות היוצאים בשאלה. מגמה מקצועית

זו מצטרפת אל החשש מהתנגשות עם הקהילה החרדית ואי הקפדה על מילוי הסכמי משמורת מתוך שאיפה כנה להגיע לפשרות. נוכח מצב א־סימטרי בין הקהילה החרדית והמשפחה המגויסת לבין היוצא בשאלה יש להביא איזון אשר יבטיח את הזכות של היוצא להורות ברוח מדיניות העבודה הסוציאלית של משרד הרווחה השואפת להורות משותפת גם כאשר יש גירושין.

מקום מיוחד במדיניות יש לתת לעיבוי והתמחות בשירותים הפסיכו־סוציאליים של יוצאים במצבי משבר קיצוני עם רקע של טראומה או קשיים נלווים בתחומי הלקויות הנפשיות, התמכרות לסמים, זהות מינית, פגיעות מיניות ואובדנות. יוצאים במשבר עשויים להיות מי שנקלעו למשבר ארעי נוכח קושי המלווה את היציאה בשאלה בכל היבט אולם לעיתים מדובר על מצב מתמשך של קושי שמקורו בתקופה מוקדמת בה נחוותה טראומה או כביטוי של קשיים אותם נושא היוצא זמן רב.

המלצות מדיניות: ניצנים ראשונים של שירותים ייעודיים התגלו במיזם משותף של שירות נוער וצעירים הארגונים ועמותת "הלל" אשר יתגבשו לכדי מארג עבה של שירותים המנוהלים ממרכז אחד במסגרת בית ליוצאים בשאלה. הבית יעניק שירותים בתחומי ההשכלה, ההכוונה לתעסוקה, הסיוע בלימודים, ייעוץ משפטי, תרבות פנאי ויפנה במידת הצורך את המעוניינים לטיפול פסיכו־סוציאלי או כל סיוע חירום אחר לו יזדקקו היוצאים עם דגש על פגיעות מיניות עקב הדחיפות של הטיפול.

מקום מיוחד בשירותים הללו יש לתת להקמת מרכז קשר ליוצאים גרושים עם ילדים. מערך השירותים של "הלל" ליוצאים בנזקקות גבוהה או מצבי משבר, בעיקר בתחום פתרונות הדיור סמוך ליציאה יורחבו. מגוון האתגרים מולם ניצבים העובדים הסוציאליים במסגרת הפעלת השירותים החברתיים ליוצאים בשאלה מחייבים חיבור תע"ס יוצאים בשאלה (תקנון עבודה סוציאלית), אשר יקיף את כל ההיבטים של התופעה המחייבים התערבות ושירותים ובמסגרת זו יערכו בבית הספר המרכזי פעילויות הכשרה והתפתחות מקצועית בכל הנוגע ליוצאים בשאלה. כמו כן יש להבטיח כי בשעת התכנון ופיתוח תכניות לקבוצת הגיל של היוצאים תהפוך לקבוצת היוצאים בשאלה קטגוריה מוכרת להתייחסות.

סיכונים בהיבטים של דיור וקיום פיזי: דרות רחוב מזדמנת, ניצול בעיקר נערות, שינה בדירות מעבר, מגורים אצל יוצאים אחרים, מגורים מאולתרים בשוליים של עולם הישיבות והמוסדות, שהות טראומתית בבית ההורים, היעדר משאבים לשכר דירה או השתעבדות וחוסר יכולת קיום לצריכה אלמנטרית של מוצרים נדרשים.

גורמים פעילים: דירות קלט ומעבר של "הלל", "יוצאים לשינוי", מתנדבים וארגוני מגזר שלישי, הקהילה של היוצאים.

סיכונים בהיבטים רגשיים חברתיים: בדידות, יחסים עם משפחה, היעדר קשרים, דימוי עצמי, התנהגויות סיכון, הצגת האני, שימוש בתרופות, פוטנציאל אבדנות, התמודדות עם פוסט טראומה, ברור זהות מינית.

גורמים פעילים: פסיכולוגים, פסיכיאטרים, עו"ס מתנדבים, coach, מאבחנים, מערך הלל.

סיכונים בקרב משפחות: לחץ קהילתי והחתמה, תלונות שווא, ניכור הורי כאסטרטגיה, פגיעה בהורות, נחיתות בבתי משפט, ייצוג לא מקצועי, התדיינויות מקצועיות סמכותיות, הפרת הסדרים, תסקירים עוינים, אוריינות של אנשי מקצוע ושופטים, בתי הדין הרבניים.

גורמים פעילים: עורכי דין פרטיים, קליניקות, ארגונים ומעט סנגור.

ד. ליווי בשירות הצבאי ופיתוח שירות אזרחי

יוצאים בשאלה, מקרב היוצאים המתגייסים, פונים אל המסלולים הייעודיים לחרדים בתוכם שח"ר לגווניו, נצח יהודה, הנח"ל החרדי, ופולוגות חרדיות בחטיבות החי"ר האיכותי. יחד עם זאת יש התגייסות רחבה גם ליחידות כלל צה"ליות אשר אינן נותנות את היתרונות שיש בשירות חרדים בתוכם הכנה לשוק העבודה, השתתפות בקורסים ולימודים מובנים בחלק האחרון של השירות הצבאי. החייל היוצא בשאלה יהיה, פעמים רבות, חייל בודד ללא עורף משפחתי ולפעמים בתנאים בהם הוא מתקשה לקיים עצמו בחופשות. אל המצוקה הכלכלית תצטרף בדידות והיעדר יכולת לחלוק את הקשיים, כאשר אפילו טקסי סיום קורסים הופכים אירוע המדגיש את הבדידות והזרות.

הדפ"ר והקב"א הנמוכה של החייל החרדי בכלל ויוצא בשאלה בפרט יהיו חסם לקראת קורסים מתקדמים שעשויים לשפר את תנאי השירות, בעיקר כאשר חלק מן המיונים נעשו עוד כאשר היוצא חשב שלא ישרת שירות צבאי. ההצעה היא לאפשר לעשות עדכון מבחני קב"א ודפ"ר לאחר תחילת השירות טרם יושמו ביחס לחרדים בכלל ויוצאים בפרט.

ההשתדלות של "יוצאים לשינוי", המאמצים המקומיים של "הלל" ביחס למשרתים ובעיקר פעילות של מש"קים יוצאים באכ"א הקלה על היוצאים בהיבטים של תנאי שירות והביאה להעלאת המודעות בנוגע לתנאי השירות. המהלכים הללו הביאו אף לכתיבת עקרונות שירות הנוגעים ליוצאים בשאלה באכ"א, תוך יצירת הגדרה של חייל מרקע חרדי חסר עורף משפחתי, הגדרת מדיניות ביחס לקבלה לקורסים והחלטה למנות רפרפנט ייעודי ביחידות בהן משרתים יוצאים. במקביל נפתח ערוץ ראשון של שירות לאומי יעודי ליוצאים בשאלה אשר נמצא בתהליכי גיוס ובחינת הפוטנציאל.

המלצות מדיניות: המדיניות של צה"ל ביחס ליוצאים בשאלה מחייבת מיסוד של הקטגוריה החל משלב המיון, החיול והגיוס דרך השירות ביחידות השונות וכלה בשחרור לקראת קליטה בשוק העבודה או בלימודים. היכולת לזהות כל חייל בוגר מערכת החינוך החרדית מאפשרת סימון החייל גם כאשר הוא משרת ביחידה כלל צה"לית ולהבטיח כי מפקדים וגורמי הת"ש יוכלו להציע לו תנאים מתאימים. כמו כן, יש לדאוג לביסוס ויישום ההחלטה לממן שנת משימה במימון היחידה להכוונת חיילים משוחררים, הרחבת מגוון הקורסים להכשרה מקצועית והשוואת הסיוע בשחרור בין חיילים חרדיים יוצאי היחידות החרדיות הייעודיות לבין היוצאים בוגרי היחידות בכלל צה"ל. במסגרת הדאגה לתנאי שירות יש לעבות את ההסדרים של שיכון לחיילים יוצאים בבית החייל כולל בתקופת ההמתנה לפני השירות הצבאי תוך כדי הקמת מכינה קדם צבאית.

חסמים: חיילים בודדים, קושי כלכלי, נשירה, קב"א נמוכה, פרופיל נפשי, חסם במערך הטכני, קשיים חברתיים, אוריינות ואתוס צבאי, היעדר מוכנות, התגייסות בגיל מבוגר, היעדר תמיכה משפחתית, ויצאה לאזרחות.

גורמים פעילים: ארגונים, עמותות סיוע לחיילים בודדים, אכ"א.

ה. פנאי, תרבות ובניין קהילה

החידוש בהופעה של ארגוני היוצאים החדשים כרוך גם בתפיסה לפיה יש ביציאה בשאלה, נוכח שינויים בחברה החרדית, הזדמנויות להתחדשות תרבותית כמו גם צרכים גדולים בתחומי הפנאי התרבות והקהילה. ביסוד הפעולה של ארגון "הלל" עמדה גישה לפיה יש לתת ליוצא מעטפת תמיכה אישית, בעיקר, לקבוצות אשר עבורן היציאה רוויית סיכונים וטראומטית. הארגונים החדשים מדגישים יותר את המרכיבים של גיבוש זהות חדשה עד כדי דימוי של מעין תנועה חברתית או רשת קהילתית כפי שניכר מן התסיסה באתרים, בבלוגים וברשתות החברתיות של היוצאים.

בתנאים אלו, נוכח אתגרי הקליטה לתוך החברה הלא חרדית, הצורך בקבוצת תמיכה והתסיסה התרבותית המלווה את היציאה יש צורך בשירותי פנאי ותרבות קהילתיים. ההצלחות של פעילויות הארגונים ומרכזי צעירים בירושלים מהווים התנסות במסגרת הנענית לאתגר הקהילתי תרבותי ואשר עשוי להעשיר את הסביבה בתוכה הוא פועל.

הצרכים הקהילתיים והתרבותיים של היוצאים, במצב הכלכלי הדחוק שלהם בשלבי היציאה המוקדמים, הופכים את מרכזי הצעירים למוקד של צריכת פנאי ותרבות חינוכית המשולבת בבניין קהילה ורשת חברתית. הפעילות בתחום זה נועדה, בין השאר, לספק ליוצאים את ההון התרבותי שישירות אותם במעבר ולסייע בהגשמת הפוטנציאל היצירתי.

המלצת מדיניות: להפעיל פעילות פנאי, תרבות וקהילה מפותחים במסגרת המרכזים ליוצאים בשאלה, כמרכיב מרכזי בעבודה הקהילתית לצד הסנגור, מיצוי הזכויות, ההפנייה לשירותים מקבילים ופעילות קידום השכלה ותעסוקה.

3. פיתוח ואספקת שירותים - הקמת בית ליוצאים בשאלה ומשפחותיהם

במוקד מערך השירותים ליוצאים בשאלה יש להעמיד את "הבית ליוצאים בשאלה" כגורם מארגן ומפנה שימש כ-One Stop Center, בדומה למסגרות שפותחו עבור קבוצות צעירים אחרות. הבית ישמש כמרכז לאספקת שירותים, בניין קהילה ושירותי פנאי ותרבות ליוצאים בשלבים השונים של היציאה, במצבים נבדלים במגוון התחומים בהם נזקקים יוצאים בשאלה לסיוע, הפניה, ייעוץ וסנגור. בהיבטים הקהילתיים הרחבים הוא עשוי להפוך לגורם מכונן בזהות הישראלית הייחודית של היוצאים בשאלה.

קהל היעד – הבית יספק שירותים לכל יוצא בשאלה בשלבים השונים של היציאה כמו גם לנשואים ובעלי משפחות בהקשרים הייחודיים של יציאה זו. הבית ישמש מוקד של היוצאים כרשת חברתית וקהילה במעבר.

תחומי הפעולה של הבית ליוצאים בשאלה ומשפחותיהם – הבית ישמש את היוצאים כיחידים באספקת שירותי ייעוץ, הכוונה, מיצוי זכויות והפניה לשירותים אחרים בתחומים של תעסוקה השלמת השכלה, לימודים גבוהים ושירות צבאי. בבית ייערכו שיעורים פרטיים, יופעלו תכניות לימודים ורכישת מימנויות רלוונטיות לשוק העבודה והשלמת השכלה בתחומי המחשב, אנגלית ומתמטיקה. צרכים דחופים בדיוור

או קיום ומצבי חירום בתחום הפסיכוסוציאליים יופנו לארגון "הלל" ולמערכות עירוניות המופקדות על המענה למצבים אלו.

בעלי משפחות, גרושים יוכלו להיעזר במתחם נבדל בבית בשירותי ייעוץ משפטיים, פסיכולוגיים בתחום העבודה הסוציאלית. בהיבט של משמרות, הסדרי ראייה וקשר עם של היוצא עם ילדיו יוקם בבית מרכז קשר עם משחיקיה.

הבית יפעל כאחת משתי זרועות מרכזיות המובילות את מדיניות השירות לנוער וצעירים בהקשר היוצאים בשאלה, לצד ארגון "הלל" הפועל במסגרת הטמעת תכנית PILOT לצרכים של צעירים בסיכון גבוה בקבוצת הגיל 18-25. הפעילות הקהילתית תישען על תכנית של פעילות תרבותית, תכניות מנהיגות, מפגשים עם יוצאים ותיקים, קורסים והרצאות לצד ארועי מחזור השנה. במרכז תופעל ספרייה ויועמדו לרשות היוצאים מחשבים לצרכים שונים.

האתגרים בפיתוח הבית כמוקד שירותים קשורים בשמירה על איזונים שונים ביחס לאוכלוסיות היעד (מאפיינים והיקף), פיתוח המקצועיות של הצוות (אנשי מקצוע ומתנדבים), חלוקת העבודה בכל הנוגע לפעילות המגוונת (סנגור, ייעוץ, מרכז הכוון, מרחב לימודי, מרכז קהילתי, פעילות פנאי, מרכז קשר), הפעלת שירותים שונים תחת קורת גג אחת (חלוקת המרחב והשעון המוסדי), עומס יתר (הצפה של פונים עם צרכים בדיור וקיום ותחזוקת התשתית), פוליטיזציה של המרחב (קונפליקטים עם הציבור החרדי), הניהול של הבית במונחי Governance (בין השותפים מן המגזר השלישי, הארגונים והממשלה).

4. בין המדינה לחברה האזרחית

תחום המעורבות של המדינה במעברים בין קבוצות זהות מתחרות בחברה הישראלית רגיש במיוחד. הגבול בין עידוד המרה או יציאה בשאלה לבין מתן שירותים לאנשים שבחרו לשנות אורחות חיים וזהות דק במיוחד. ככלל, ככל שהתמיכה כרוכה באספקת רשת ביטחון וסיוע בקיום ומיצוי פוטנציאל הקושי קטן יותר וההצדקה לתמיכה פשוטה יותר. התחום של בניין קהילה, תרבות ופנאי רגיש יותר ומקפל בתוכו סיכון פוליטי מבחינת המדינה. מצב זה מחייב חלוקת עבודה ושיתפות בין המדינה והחברה האזרחית.

התפקיד של סיוע ליוצאים בשאלה אינו רק עניינה של המדינה אלא מהווה נושא חברתי. לפני מספר עשורים היציאה בשאלה במונחי המעבר והקליטה בחברה הלא חרדית הייתה פשוטה יותר. החברה הייתה פחות אינדיבידואליסטית, פערי התרבות היו פחות מודגשים, הבדלי ההשכלה קטנים יותר, הרשתות המשפחתיות מגוונות יותר והמוסדות הפוליטיים קהילתיים כמו הקיבוץ או תנועת הנוער שימשו ערוצים של קליטה. בתנאים אלה הקליטה של היוצאים הייתה פשוטה הרבה יותר. החברה הישראלית הלא חרדית אוהדת את היוצאים אך אינה מאירה להם פנים.

העניין של החברה האזרחית ביוצאים יכול להיות מבוסס על הבנת העושר שהיוצאים יכולים להציע לחברה הישראלית, הצרכים החברתיים הייחודיים, מניעת סיכון והבנה של הרציפות במעברים בין זהויות בתוך החברה היהודית הישראלית. התמיכה לא צריכה לשמש פעולת תגמול דמוגרפית כנגד החרדים או ניסיון להנדסה חברתית של החברה החרדית.

החברה האזרחית והפילנתרופיה יכולות להתמקד בתמיכה בקיומם של ארגוני הסיוע ליוצאים בשאלה, בכל הנוגע לעבודת הסנגור ויצירת מעטפת, לצד השירותים אשר המדינה מפעילה. התמיכה יכולה לסייע בקליטת היוצאים בחברה הישראלית במונחי התרבות והפנאי ועיבוי העבודה הקהילתית במרכזים המוקמים כיום בשותפות המדינה וקרן שוסטרמן. בתחומי הקהילה והתרבות, הסיוע של המדינה נוגע בהנחת תשתית לפעילות, אשר על הארגונים למלא אותה בתוכן.

בתחומים של התמיכה בקיום הפיזי והדיור בשלבי היציאה הראשוניים מעניקה המדינה סיוע בסיסי ביותר אשר הרחבה שלו תשפר מאוד את תהליך המעבר של יוצאים ותתרום למיצוי הפוטנציאל של היוצאים. בחברה הלא חרדית יש הרבה מאוד רצון טוב כלפי היוצאים שאינו מתורגם לסיוע. סיוע מסוג זה יכול לחרוג מתחום המשאבים לנושא של תמיכה בידע, התנדבות ורשתות חברתיות. החברה האזרחית יכולה להיות הגורם שמעביר את החברה הלא חרדית ממצב של אדישות אוהדת לתמיכה פעילה ביוצאים. מקום מיוחד ניתן לתת לתמיכה בניצנים של יצירה של יוצאים בתחומי הספרות, המוזיקה והקולנוע. קבוצה זו עשויה להיות גורם משמעותי בעיצובה של התרבות הישראלית בעתיד.

סיכום

מסמך זה נועד לספק תמונה מורכבת של היציאה בשאלה עבור קובעי מדיניות, אנשי מקצוע וארגונים חברתיים. המעשה של יציאה בשאלה מגוון, מורכב, רווי קשיים וסוער כפי שהיה בחברה היהודית לאורך הדורות. היכולת של ניתוח חברתי והמלצות מדיניות להקיף אותו ובעיקר לשקף את העושר והאינטנסיביות של התופעה מוגבל ביותר. את העומק של המעבר וחווית היציאה ניתן ללמוד רק דרך סיפורם של היוצאים מתוך הקשבה להם.

במונחים של מדיניות חברתית מדובר בדרך כלל על קבוצת אוכלוסייה צעירה במעבר אשר יש בה מרכיבים של סיכון אופייני לקבוצת הגיל 18-25 ואתגרים הדומים לאלו שחווים עולים חדשים עקב המעברים בין מצבי חיים שונים והצורך להיקלט בחברה חדשה. הצרכים של הקבוצה מגוונים החל בצרכים פיזיים קיומיים, דרך טיפול פסיכו-סוציאלי, ליווי בשירות הצבאי, ייעוץ משפטי, מיצוי זכויות, צרכים קהילתיים, שירותי פנאי וכלה בסיוע למימוש הפוטנציאל בשוק העבודה ובהשכלה גבוהה.

תחום היציאה בשאלה רגיש מאוד ומשיק לחלוקות חברתיות רגישות ועתירות מתח של מעבר בין קבוצות זהות שונות בחברה הישראלית. יחד עם זאת, פיתוח שירותים מותאמים עבור היוצאים בשאלה נמצא בליבת ההצדקה לקיומה של מדינת הרווחה ככזו השואפת לספק רשת ביטחון ולהבטיח מיצוי פוטנציאל של האזרח כזכות חברתית. התחום של פיתוח שירותים לאזרחים ומשפחות צעירות נמצא בחזית חדשה של המדיניות החברתית והקבוצה של היוצאים בשאלה מייצגת את כל האתגרים ביחס לאוכלוסייה זו. היוצאים בשאלה, נוכח שינויים חברתיים וטכנולוגיים, שוב אינם אוסף של יחידים אלא קבוצה עם התארגנויות קהילתיות היוצרות הזדמנות ואתגרים החורגים מן השירות ליחידים לשדה העבודה הקהילתית לגוונניה.

היציאה בשאלה מתאפיינת בשונות ומתרחשת על פני זמן. לרוב יהיה זה תהליך אשר שורשיו מוקדמים בגיל ההתבגרות אולם פיתוח שירותים ייעודיים ליוצאים בשאלה לפני גיל 18 מביא להתנגשות חריפה עם הזכויות של הורים והפעולה של מנגנוני התמודדות קהילתיים עם קשיים של נוער בחברה מסורתית דתית סגורה. לפיכך, ההכרעה הסמויה לפיה אין המדינה מגדירה את מי שטרם מלאו לו 18 יוצא בשאלה מבוססת על איזון בין ערכים שונים. יחד עם זאת, אפשר לקוות כי מחנכים, אנשי טיפול חרדיים, עובדים סוציאליים והורים יבחינו במצבים בהם טובת הנער או הנערה היוצאים בשאלה מחייבת הפנייה למסגרות לא חרדיות בעיקר במקרים בהם אין עורף משפחתי ומצבי סיכון חריף.

פיתוח שירותים בכלל, ועבור קבוצת היוצאים בשאלה בפרט מקפל בתוכו מורכבות גדולה שמאפשרת לארגוני חברה אזרחית למלא תפקיד מרכזי. מעבר ליתרונות המוכרים של החברה האזרחית בגיוס משאבים, גמישות בהפעלה ובניית אמוץ יש לפילנתרופיה ולמגזר השלישי תפקיד ייחודי בכל הנוגע ליוצאים בשאלה. התפקיד הייחודי נוגע בעיבוי השדה הרגיש של קהילה ופנאי כמו גם בייחודיותה של קבוצת היוצאים בשאלה במונחי הפוטנציאל. בהיבטים כלל חברתיים יש לתמיכה של החברה האזרחית ביוצאים בשאלה ביטוי להארת פנים וקבלה של מי שעזבו את החברה החרדית מבלי לשאוף להנדסה של החברה החרדית או הגדלת היקף היציאה בשאלה. ארגוני היוצאים והתארגנויות עצמיות אשר הופיעו בשנים האחרונות מהווים חלק מאותה חברה אזרחית הנהנית מיתרון של נגישות ונוכחות ברשתות החברתיות וברשת באופן המאפשר לה להפוך אתר וכתובת ליוצאים הנזקקים לסיוע ותמיכה.

יציאה בשאלה היא מופע מגוון במיוחד אף שהאתגרים מולם ניצבים יוצאים דומים. הגיוון נובע ממכלול מאפיינים של היוצא בתוכם החוג החרדי החברתי אליו השתייך, הגיל בו החל את תהליך היציאה, מגדר, היישוב בו התגורר, מצב משפחתי והתגובה של ההורים והמשפחה הקרובה לצד מרכיבים ביוגרפיים כמו מניעי היציאה, היחס לקבוצת השווים, המזג הדתי ומאפיינים אישיותיים אחרים.

הארגון של המענים לצרכים של היוצאים ופיתוח השירותים נשען על תפיסה של רשת ביטחון במצבי משבר ופיתוח שירותים למיצוי הפוטנציאל של היוצאים. בניית מארג השירותים, בתבנית בה פועלת המדינה ביחס לנוער בסיכון, מחייב הפיכת היוצאים לקטגוריה מוכרת עם תע"ס נלווה כמו גם הכרה במעמדם בשירות צבאי, השכלה גבוהה, הכשרה מקצועית ושירותים ייחודיים להם הם זכאים כמי שגדלו במסגרת חרדית או כחלק מקבוצת הגיל אליה הם משתייכים.

המרחבים והשדות של השירותים ליוצאים רחבים יחסית כיוון שברבים מן המקרים מדובר בניתוק מן העורף המשפחתי והקהילתי במצבים משבריים, ללא הכנסה ונוכח אתגרים בתחום הטיפולי ייעוצי. הפיתוח בתחומי הקהילה והפנאי תורמים לרווחתם של היוצאים בהקשרים של תמיכה חברתית, סיוע בהתאקלמות בחברה הלא חרדית ומאפיינים את ההכרה ביוצאים כקבוצה. ההבנייה של הסיוע מצד המדינה בכלל, ומשרד העבודה והרווחה בפרט, נעשית דרך שותפויות עם ארגוני היוצאים. השותפות נבנית סביב מרכז פיזי אשר מספק שירותים, עוזר במיצוי זכויות, מפנה לסיוע בחירום ומארגן את היוצאים כקהילה עם תרבות פנאי וזהות. שירותי הסיוע בכלל ותחומי החירום בהיבטים פסיכו-סוציאליים וצרכים קיומיים מופרדים מן המרכז וניתנים על ידי הגופים מתמחים אשר שותפים של משרד העבודה והרווחה בהתמודדות עם מצבי סיכון מורכבים או בקצה הרצף.

הקמתו של מרכז קהילתי נגיש המספק שירותים ומסייע במיצוי זכויות והפנייה לצד המערך התומך במצבי חירום וסיכון בקצה הרצף מכסים את הצרכים של היוצאים וממסדים הסדרים שהתפתחו מלמטה ביוזמה של משרדי ממשלה, ביטוח לאומי וגופים ציבוריים בסיוע פילנתרופי לוגיסטי בעיקר באמצעות תמיכתה של קרן שוסטרמן. מהלך הפיתוח והמיסוד הוא מהלך מתבקש נוכח הגידול הדמוגרפי של החברה החרדית, פוטנציאל גובר של יציאה בשאלה וצרכים ייחודיים אשר היעדרם מסמן סיכון גדול כמו גם אי מימוש פוטנציאל של היוצאים כיחידים וקבוצה חברתית ייחודית לחברה הישראלית.